

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav slavistických a východoevropských studií**

Karel Jirásek

**Úloha literatury v procesu standardizace
kajkavské jazykové oblasti**

**The influence of literature on the process of
standardising the Kajkavian language region**

Disertační práce

**Filologie
Slovanské literatury**

Vedoucí práce: prof. PhDr. Miroslav Kvapil, DrSc.

2008

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

OBSAH

Předmluva	5
Úvod	8
1 Knihtisk a jeho význam pro literaturu	14
1.1 Situace před rozšířením knihtisku.	14
1.2 Vynález knihtisku.	17
1.3 rozšíření knihtisku v Evropě.	19
1.3.1 rozšíření knihtisku do střední Evropy	20
1.3.2 Počátky chorvatského a slovinského knihtisku	22
1.4 Objem knižní produkce v 15. a 16. století	26
1.5 knihtisk a národní jazyky.	28
2 Vliv státu a církve na vývoj literatury	36
2.1 Cenzura	37
3 Literatura a jazyk v období reformace	40
3.1 Reformace a protireformace v Evropě	40
3.1.1 Počátky reformace	41
3.1.2 Politický rozměr reformace	44
3.1.3 Tridentický koncil	45
3.1.4 protireformace	46
3.2 Šíření reformace ve Slovinsku a Chorvatsku	47
3.3 Reformace a literatura v národních jazycích	52
3.3.1 Trubarova koncepce spisovného jazyka	54
3.3.2. Podoba a vývoj jazyka Trubarových děl	58
3.3.3 Slovinská protestantská literatura a její jazyk	61
3.3.3.1 Žánry slovinské protestantské literatury a užívané jazykové prostředky	70
3.3.4 Biblický ústav a tiskárna v Urachu	73
3.3.5 Konec reformace ve slovinských a chorvatských zemích	77
3.4 Počátky chorvatské kajkavské literatury v 16. stol.	80

3.5 Vliv literární produkce 16. století na počátky slovinské a chorvatské jazykové standardizace	88
4 Období baroka a dominance vlivu katolické církve	92
4.1 Pojem baroka ve slovinské literární vědě	94
4.2 Slovinská literatura v období baroka	96
4.2.1 Obnovení literární tvorby ve slovinském jazyce	98
4.2.2 Rétorická próza	100
4.2.3 Divadlo	103
4.2.4 Lyrika	105
4.2.5 Naučná literatura	106
4.3 Vývoj slovinského jazyka v období baroka.	110
4.4 Situace chorvatských zemí v 17. století	114
4.4.1 Vliv katolické církve na chorvatský kulturní vývoj	115
4.5 Pojetí baroka v chorvatské literární vědě	119
4.6 Chorvatská kajkavská literatura 17. a první poloviny 18. století	122
4.6.1 Autoři Ozaljského kruhu	129
4.6.2 Další kajkavští autoři 17. století	134
4.6.3 Kajkavská literatura první poloviny 18. století	138
4.7 Jazyk kajkavské literatury v 17. a první polovině 18. století	143
Závěrem	149
Resumé.	152
Jmenný rejstřík	154
Literatura	159

PŘEDMLUVA

Vztahem jazyka a literatury jsem se začal zabývat již ve své magisterské práci na téma *Čakavské nářečí a čakavská literatura*, která byla věnována vývoji tohoto chorvatského nářečí a literatury, která v něm vznikala. Zákonitě jsem se při tom musel dotknout otázek vztahu dialektu a spisovného jazyka, respektive toho, jaký byl status jazyka, v němž literární dílo vznikalo. S tímto statutem úzce souvisel jak typ literárních textů, které v tomto jazyce byly psány, tak přístup k hodnocení jejich umělecké úrovně. Starší čakavská literatura měla postavení srovnatelné s literaturou psanou v jazyce na jiných nářečních základech, avšak tato čakavská literární tradice byla v 17. století přerušena. Když se na přelomu 19. a 20. století znovu začala objevovat čakavsky psaná literární díla, měla čakavština již jen status dialektu, což tuto literaturu odsunulo do pozice literatury dialektální. Problematice umělecké hodnoty, recepce a potenciálních možností této dialektální literatury pak byla věnována většina mé magisterské práce.

Když jsem uvažoval o tématu pro disertační práci, chtěl jsem navázat na předešlé téma tím, že zpracuji oblast kajkavské literatury, avšak z trochu jiného úhlu pohledu. Zaujala mne problematika starší literatury, jejího jazyka a způsobu, jak mohla literární tvorba ovlivnit samo konstituování spisovného jazyka v této oblasti. Vzhledem k tomu, že jde o problematiku velmi komplexní, vyžaduje si interdisciplinární přístup, neboť je třeba vzít v úvahu kromě vlastních literárních textů i okolnosti jejich vzniku, mezi něž patří například také faktory lingvistické, historické či politické.

V době, kdy vznikal plán mé disertační práce, jsem končil studium slovenistiky a v rámci studijního pobytu na Filozofické fakultě v Lublani jsem navštěvoval mimo jiné i přednášky ze starší slovinské literatury, vývoje slovinského jazyka a dialektologie. Velmi poutavý a erudovaný přístup tamních pedagogů ve mně probudil zájem i o starší slovinskou literaturu a vedl mne k rozhodnutí zahrnout do projektu disertační práce paralelně jak vývoj chorvatské kajkavské literatury, tak i vývoj literatury slovinské. Tím nechci nikterak zpochybňovat naprostou kulturní, jazykovou a národní svébytnost

dnešních Slovinců ani Chorvatů, neboť o té nemůže být sporu. Domnívám se ovšem, že v období vzniku prvních literárních památek na území dnešního Slovinska a dnešního severního Chorvatska ještě nebyly konstituovány ani spisovné jazyky, ani národní identita v dnešním slova smyslu. Pokládám proto za přínosné pojednat ve své práci i o klíčových faktorech a meznících, které přispěly k formování spisovných jazyků a národních identit, respektive ke krystalizaci a vyčlenění jazykových a národních celků ze slovanského dialektálního kontinua. Literární tvorba v tom podle mého názoru hrála jednu z klíčových rolí. Nemám v úmyslu oživovat žádné překonané panslovanské koncepce ani zpochybňovat kulturní a historický vývoj - svou prací bych naopak rád přispěl k osvětlení souvislostí a identifikaci těch momentů, které vyloučily, aby se tento vývoj ubíral jiným směrem.

Mým původním záměrem bylo zachytit tendence literárního vývoje a jeho vliv na proces konstituování spisovného jazyka od prvních tištěných literárních památek v chorvatské kajkavštině a ve slovinském jazyce až do národního obrození, respektive do okamžiku, kdy se kajkavština definitivně stává pouhým nářečím a její uživatelé akceptují jako spisovný jazyk chorvatštinu založenou na štokavském základě, zatímco spisovná slovinstina se konsoliduje, překonává pravopisné problémy, úspěšně odolává tlaku ilyrských koncepcí a dokazuje svou životaschopnost, plnohodnotnost a nezávislost na ostatních slovanských jazycích. V průběhu let jsem však shromáždil příliš mnoho materiálů, které nelze z důvodu rozsahu práce zpracovat v jediné studii tak podrobně, jak by si zasloužily. Proto jsem po zralé úvaze a na doporučení kolegů omezil historické rozpětí své práce pouze na starší období (od 16. do 18. století), kdy se utvářely základy literární a jazykové tradice, jejíž rozsah a kvalita se staly významným argumentem pro konečné rozhodnutí o podobě spisovného jazyka, které padlo ve století devatenáctém. S josefínskými reformami, idejemi importovanými Francouzskou revolucí, probuzením národního cítění a postupnou demokratizací společnosti se výrazně mění také literární scéna, struktura i objem literární produkce. Relevantní zpracování tohoto období by proto také vyžadovalo odlišný metodický přístup, než jaký lze uplatnit na předcházející epochy.

Chtěl bych využít této příležitosti také k upřímnému poděkování všem kolegům, kteří přispěli svou radou či podporou ke vzniku této práce, zvláště pak svému školiteli Prof. PhDr. Miroslavu Kvapilovi, DrSc. za odborné vedení v průběhu celého doktorandského studia, ale i za to, že mi umožnil zpracovat mnou zvolené téma v souladu s mými názory a představami, přestože sám by v některých případech patrně volil jiný přístup.

Karel Jirásek
Praha, březen 2008

ÚVOD

Standardizace jazyka je dlouhodobý a velice komplikovaný proces, který vrcholí kodifikací spisovné normy, jejím celospolečenským přijetím příslušníky daného národa či státního celku a důsledným uplatněním ve všech oficiálních funkcích, které spisovný jazyk může plnit. Většina dnešních spisovných slovanských jazyků, které se vyvíjely v prostoru habsburské monarchie, prošla touto kodifikací na konci 19. století. Předcházela tomu obvykle dlouhá a komplikovaná diskuse vystupňovaná zejména v období národního obrození, jehož časové vymezení se u jednotlivých národů liší v závislosti na konkrétních politických a společenských podmínkách. Kodifikace normy spisovného jazyka byla pro slovanské národy jedním z projevů dovršení jejich národní emancipace, předpokládala však předchozí ujasnění a definování příslušné národní identity. Právě v tomto směru se během 19. století střetávaly různé navzájem neslučitelné teoretické koncepce a vize, které učinily z jazykové otázky také problém politický. Teprve po zformování novodobých moderních národů a reálném zhodnocení situace mohlo být přikročeno ke kodifikaci spisovných jazyků, neboť základním předpokladem její úspěšnosti je akceptace ze strany obyvatelstva a ochota podřídít specifika vlastního idiomu spisovné normě jazyka národního celku, v němž musí existovat pocit sounáležitosti a vzájemné solidarity.

Nezbytnou podmínkou úspěšnosti kodifikace spisovné normy je také rovnováha tří složek - aktuální podoby mluveného jazyka, literární tradice a lingvistického popisu jazyka. Literární tvorba nejlépe odráží a kultivuje jazykovou praxi, která je doplňována a verifikována lingvistickou teorií. Žádná, byť sebedokonalejší lingvisty vytvořená jazyková norma, by neměla šanci na úspěch, pokud by zcela ignorovala veškerou dosavadní literární tradici a nebyla akceptována, přijata a realizována v dílech soudobých literárních tvůrců. Právě literatura, která osloví a zaujme čtenáře, vytváří podstatný stabilizující faktor, udržuje kontinuitu a umožňuje plynulý vývoj jazykové normy. Vytváří most propojující různé generace čtenářů a brání rozkolísání jazykové normy pod vlivem různých inovací a divergentních tendencí v hovorovém jazyce.

Upevňuje také pocit národní sounáležitosti a udržuje znalost společného jazykového kódu, který nelze omezit jen na čistě lingvistickou rovinu, neboť souvisí se širším kulturněspolečenským kontextem.

Jazyk literárního díla měl pochopitelně již v době, kdy se spisovné jazyky konstituovaly, základní funkce, které uvádí Roman Jakobson (Macura 1988: 219). Autor díla posílá jazykové sdělení adresátovi. Aby toto sdělení mělo účinek, vyžaduje sdělení nějaký kontext, k němuž poukazuje referent. Dále vyžaduje kód zcela nebo alespoň částečně společný adresátovi i autorovi a kontakt obou – psychologické spojení mezi autorem a čtenářem, které dokáže komunikaci zahájit a setrvat v ní.

Pro zkoumání starší literatury je podnětný přístup kostnické školy související s celkovým směřováním německé a francouzské literární vědy, která se od druhé poloviny 60. let pokouší spojovat myšlení strukturální s myšlením historickým. Hans Robert Jauss zavrhuje názor, že dílo promlouvá jen z díla samého. Konstitutivní složkou realizace díla je teprve čtenářská recepce, kterou ovlivňuje systém kódů existujících v kolektivním vědomí v dané historické situaci. Proto podle Jausse nelze mluvit o jediné ideální konkretizaci nebo jediném správném čtení daného textu. Význam díla není předem dán, ale utváří se právě v jednotlivých konkretizacích - jednotlivých čteních, recepcích a interpretacích (Macura 1988: 231). V tomto bodě můžeme souhlasit s postojem Jaussovým a zároveň s Mukařovského vnímáním diferencí artefakt - estetický objekt, s jeho rozlišováním historické, aktuální a vývojové hodnoty. Jauss pojímá literaturu jako „živé vyvstávání smyslu - jenž se proměňuje v procesu historicky konkrétní interakce mezi dílem a čtenářem.“ (Macura 1988: 232)

Literární dílo existuje v mysli autora, prostřednictvím autorova jazykového kódu je zaznamenáno a znovu se rodí v mysli čtenáře, který zaznamenaný text prostřednictvím svého jazykového kódu zase dekóduje. Dílo znovu vzniklé v mysli čtenáře a jeho smysl nejsou identické s původním dílem zaznamenávaným autorem, ani s dílem rekonstruovaným v mysli jiného čtenáře. V tomto smyslu podobně chápal akt čtení Wolfgang Iser, když poukazoval na časové konvence a normy, obrazy světa, sociální normy a

systemy, tradice a dosavadní literaturu, které vymezují „horizont textu“ (Macura 1988: 213). Podle Isera má každý autor při tvorbě díla na mysli určitého „implicitního čtenáře“, pro něhož dílo píše, přestože v konečném důsledku je každý čtenář jiný, protože se jejich čtení nebude shodovat.

Při interpretaci starší literatury bychom mohli vycházet i z úvah Gérarda Genetta, který se zamýšlí nad ontologií a estetickou funkcí uměleckého díla, přičemž se vrací k subjektu autora a historickému kontextu, v němž dílo působí. Zohledníme-li funkce starší literatury, dostaneme se nejen k estetické funkci, ale také k didaktické - výchovné, kulturně sociální funkci apod., což nás v důsledku vede při výkladu starší literatury k ústupu od přísně strukturalistického chápání literárního díla. (Holý 2006: 93)

Každé dílo můžeme interpretovat vždy znovu z perspektivy každého čtenáře v kontextu jazykového kódu a životní zkušenosti daného čtenáře. Avšak čím vzdálenější je čtenář místu a době, prostředí a zkušenosti autora, tím více se budou jeho interpretace (respektive ingardenovské konkretizace) vzdalovat tomu, co do díla autor vložil. Proto je také podle Felixe Vodičky nutné zkoumat hierarchie dobových norem a hodnot (Holý 2006: 116). Daná konkretizace spočívá ve střetu autora a díla s jeho estetickými hodnotami a s příjemcem a proměňujícími se estetickými a mimoestetickými normami. Jednotlivé, často velmi odlišné reakce na určité dílo, nejsou tedy dány jen subjektivně rozdílným vnímáním různých příjemců či kritiků. Nepominutelný je podle Vodičky i estetický kontext a vnímání umělecké problematiky. Jednotlivé konkretizace a výklady díla v rozmezí někdy i stovek let jen dokazují jeho stálé estetické působení. Ve chvíli, kdy se dílo přestane číst, nebude docházet k jednotlivým konkretizacím a jeho estetické působení skončí. Dílo starší literatury nelze číst bez kontextu doby, jelikož, jak uvádí Vladislav Vančura (1972: 199) „tvar izolovaný z kontextu nám praví o umění právě tak málo jako zabítý motýl o velikosti bouřného ovzduší, neboť umění je nesmírný, širší proud zjitřelého života.“ Tento problém není zásadní, pokud autor a čtenář žijí ve stejné době, stejné zemi, pohybují se ve stejném prostředí a jsou přibližně stejného věku. Nenastává ani v případě, že sdílejí stejnou globalizovanou kulturu, nebo pokud dílo zůstává pouze v rovině základních

pocitů a problémů společných celému lidskému druhu. Problém nastává ve chvíli, kdy autor ve svém díle využije metafor a odkazů na skutečnosti známé v jeho místě a době, které však nejsou známy čtenáři na jiném místě a v jiné době. Část smyslu a někdy i smysl celý se pak ztrácí. Proto je nutné u starších textů vysvětlit i kontext doby vzniku díla. Obě interpretace - jak v kontextu doby a času autora, tak v kontextu potenciálních budoucích čtenářů, by měl mít na mysli zejména překladatel, má-li mít jeho překlad vůbec nějaký smysl.

Z výše uvedených důvodů jsem pokládal za důležité ve své práci podrobněji pojednat i o širším historickém a společenském kontextu, v němž autoři mnou zmiňovaných literárních děl tvořili, který zásadním způsobem ovlivnil motivaci těchto autorů a měl dopad na obsahovou náplň, formální zpracování i jazykovou podobu jejich děl.

Jak již bylo řečeno, standardizace jazyka je proces dlouhodobý a v jednotlivých fázích na něj působí různé faktory. Ve své práci se chci zaměřit na sám počátek tohoto procesu, který spatřuji v době, kdy se objevují první tištěná literární díla v domácím jazyce. Svoji pozornost zaměřuji na autora a okolnosti, které provázely vznik jeho děl. Sleduji motivaci autora k napsání díla, cílovou skupinu čtenářů, kterým své dílo adresoval, ale také názory autora na aktuální jazykovou situaci a způsob, jakým se tyto názory v praxi promítly do jazyka jeho děl. Jelikož bych rád postihl vývojové tendence literární produkce na daném území v delším časovém období, není mým primárním záměrem detailní analýza jednotlivých děl z estetického hlediska. Zajímá mne však, nakolik mohl autor svým dílem působit na čtenáře a stát se vzorem pro další autory. V jazykovém smyslu se může stát vzorem pouze takové dílo, které je čtenáři a dalšími potenciálními autory přijímáno i po stránce ideové či estetické, nebo které plní nějakou nezastupitelnou společenskou funkci.

Kajkavská jazyková oblast, jejíž literární a jazykový vývoj se snažím postihnout, není vymezena ani státními, ani národními hranicemi. Je vymezena jazykově. Zájmeno *KAJ* dalo jméno kajkavštině, respektive kajkavskému nářečí, jehož mluvčí se dnes hlásí k chorvatské národnosti a chorvatskému

spisovnému jazyku. Současně je toto zájmeno jedním z jazykových rysů, které má kajkavština společné se slovinským jazykem, respektive s nářečními slovinského jazyka. Jazykovědci dokonce po jistou dobu vedli spory o to, zda byla kajkavština součástí slovinského jazykového vývoje¹. V každém případě však kajkavské dialekty tvořily (a do jisté míry stále tvoří)² postupný přechod mezi dialekty slovinskými na severozápadě a dialekty štokavskými na jihovýchodě³.

Chorvatská věda se kajkavskou literaturou a jejím jazykem zabývá z pochopitelných důvodů převážně v kontextu dnešního chorvatského národního a kulturního prostoru. Důraz přitom bývá kladen na potvrzení historických vazeb mezi jednotlivými regiony a interpretace těchto vazeb mnohdy vyznívá tak, že veškeré úsilí na kulturním poli vždy směřovalo ke konvergentnímu vývoji a dosažení dnešního stavu. Můj přístup k tomuto problému je trochu odlišný. Nezpochybňuji dnešní stav, avšak domnívám se, že byl dosažen souhrou mnoha různých faktorů politických, ekonomických, sociologických, ale významnou roli tu sehrály také individuální počiny jednotlivých osobností a někdy zasáhla i pouhá náhoda. Záměrně proto sleduji vývoj kajkavské literatury a jazyka paralelně s vývojem slovinským, neboť se domnívám, že nebylo předem dáno zda se stanou součástí chorvatského či slovinského

¹ Například Fran Ramovš se domníval, že „Kajkavština je svým základem slovinským nářečím, které pod vlivem politických a kulturních okolností přijalo a přijímá štokavské rysy.“ (Lončarić 1996b: 31) Oproti tomu Mijo Lončarić tvrdí, že se o kajkavštině jako samostatné jednotce může s jistotou hovořit od 10. století, přičemž „Tato jednotka se tehdy neoddělila od slovinského jazyka ani od šćakavštiny, nýbrž se vyčlenila ze západního jihoslovanského prajazyka přibližně ve stejnou dobu jako slovinský jazyk.“ (Lončarić 1996b: 32).

² Toto dialektální kontinuum je pochopitelně v některých místech narušeno diskontinuitami způsobenými přírodními podmínkami (např. Maceljsko gorje, Žumberačka gora), či migracemi obyvatelstva.

³ Domnívám se, že tento pohled je oprávněný, neboť v době, kterou začínám svoji práci, nebyly v této oblasti ještě konstituovány ani národy, ani spisovné jazyky, existovaly pouze hranice feudálních panství sdružených do státních celků. V takové situaci je stanovení hranic mezi jazyky a dialekty vždy jen schematickým zjednodušením, jak tvrdil již Saussure: „V ideálních podmínkách, které jsme hypoteticky předpokládali, je stanovení hranice mezi příbuznými jazyky stejně nemožné jako mezi dialekty: na velikosti území přitom nezáleží. ... Existují krajní body, kde s jistotou prohlásíme: „tady je francouzština, tady italština“, jakmile však vstoupíme do mezilehlých oblastí, vidíme, že se tento rozdíl stírá. Ani kdybychom si představovali, že mezi dvěma jazyky leží určité kompaktní a sevřenější přechodové pásmo, jakým je například mezi francouzštinou a italštinou provensálština, nebude to o nic reálnější. ... Rozmezí mezi jazyky se tu stejně jako u dialektů utápějí v přechodech. Stejně tak jako dialekty jsou jen arbitrárními polooddělenými na celkové ploše jazyka, stejně tak je i předěl, který má dva jazyky od sebe oddělovat, jen konvenční.“ (Saussure: 1996: 228-229)

kulturního a národního vývoje. To až postupně vyplynulo z okolností, o kterých se také zmiňuji ve své práci. Jednu z nejdůležitějších rolí v tom sehrála právě literární tvorba, respektive její počátky.

Kvůli zachování přehlednosti se však držím rozdělení jednotlivých kapitol na část věnovanou „slovinským zemím“ a část věnovanou „chorvatským zemím“. „Slovinskými zeměmi“ ve své práci rozumím Kraňsko, Korutany, Štýrsko, Gorici a Istrii v jejich historických hranicích, respektive ty části uvedených zemí, které patřily k dědičným habsburským državám a byly osídleny slovanským etnikem. „Chorvatskými zeměmi“ nazývám chorvatsko-slavonsko-dalmatský stát, který tvořil personální unii s Uhrami, respektive tu jeho část, která v daném okamžiku nebyla okupována ani osmanskou říší, ani Benátkami. Pokud používám termín „chorvatský jih“, myslím tím Dalmácií a Dubrovnickou republiku, pojmem „chorvatský sever“ označuji oblast severně od řeky Kupy s převážně kajkavsky hovořícím etnikem, a to včetně Mezimuří, i když to v některých historických obdobích po právní stránce náleželo k Uhrám.

1 KNIHTISK A JEHO VÝZNAM PRO LITERATURU

Vynález knihtisku a jeho rozšíření v Evropě znamenalo zásadní přelom ve vývoji evropské literatury. Před jeho zavedením nemůžeme hovořit prakticky o žádném vlivu literatury na vývoj národních jazyků. Šíření literatury bylo pomalé, omezovalo se na velmi úzký okruh čtenářů a řada rukopisů, vzhledem k malému počtu opisů, zmizela beze stopy, nebo zůstávala uložena v málo přístupných soukromých či klášterních knihovnách.

Chceme-li pochopit způsob, jakým literatura ovlivnila formování současných spisovných jazyků, které probíhalo převážně v 16. až 19. století, musíme se zmínit nejprve o důsledcích, jaké mělo zavedení knihtisku. Ten totiž představoval nejen pouhý nástroj pro šíření literatury, nýbrž sám začal ovlivňovat a diktovat její další směřování. Tím, že umožnil masové šíření literatury a vytvoření celoevropského knižního trhu, vstupují do hry ekonomické faktory, zájem a vkus čtenářů i mocenské zájmy jednotlivých společenských vrstev. Autor již není jediným, kdo určuje, o čem a jak bude psát. Tiskařství se záhy stává lukrativním, avšak nákladným podnikáním. Vytištěnou knihu je třeba prodat a náklady na její tisk musí zaplatit čtenář. Proto tiskaři pečlivě volí, jaký žánr a v jakém jazyce budou tisknout. Rozhodující je pro ně zájem čtenářů a jejich schopnost knihu zaplatit. Autoři se pak přizpůsobují tiskařům a píší převážně to, o co je zájem. Díla, po kterých není poptávka nebo je nepodpoří některý mecenáš či instituce, nemají šanci na otištění a svět tak nemá možnost se o nich dozvědět. Jen ty šťastnější neotištěné rukopisy jsou s odstupem času (někdy i několika staletí) objeveny a v nových společenských podmínkách ještě mohou sehrát svou roli.

1.1 SITUACE PŘED ROZŠÍŘENÍM KNIHTISKU

Renesance znamenala intelektuální rozkvět a probuzení zájmu o díla starších, zejména antických autorů, která se stala inspirací i pro soudobé tvůrce. Došlo k žánrovému i obsahovému obohacení tvorby oproti středověku. Vytvářela se vzájemně propojená komunita humanistů, jejichž univerzálním

jazykem byla latina. Tito humanisté vyhledávali staré rukopisy a navzájem se o nich také informovali. Rukopisné knihy se shromažďovaly především v knihovnách významných panovnických a šlechtických dvorů či klášterů. Svě knihovny si budovaly i některé soukromé osoby zastávající významnější úřady v církvi, u dvora či v městské správě.

Před rozšířením knihtisku obsahovaly největší evropské knihovny řádově jen několik set svazků, výjimečně kolem jednoho tisíce svazků.⁴ Soukromé knihovny pak mívaly jen několik desítek, výjimečně několik stovek svazků. K prudkému nárůstu rozsahu knihoven došlo až po rozšíření knihtisku, zejména od 80. let 15. století.⁵ Během 16. století se pak rozsah knihoven řádově zvětšil a nebyly výjimkou knihovny o několika tisících svazcích.

Z hlavních evropských center humanismus postupně pronikal i do Uher⁶ a Chorvatska. Řada chorvatských humanistů však působila v zahraničí, kde mnohdy zůstaly i jejich knihovny. Patřili mezi ně například chorvatský kardinál Ivan Stojković (*Ioannes Stoyci de Ragusa*), který svou cennou sbírku převážně řeckých rukopisů odkázal dominikánskému klášteru v Basileji (Stipčević 2006: 318), či senjský biskup Nikola Modruški, autor první tištěné chorvatské knihy (1474), který svou sbírku rukopisů odkázal klášteru Santa Maria del Popolo v Římě⁷. Složení knihovny splitského humanisty Marka Maruliće, která obsahovala přibližně 200 děl antických i soudobých autorů, známe z jeho závěti. Našli bychom v ní kromě církevních děl i poezii či práce z historie, zeměpisu, astronomie a dalších oborů. Vedle Splitu se soukromé knihovny nacházely i v dalších městech na chorvatském podřetí - Zadru, Hvaru či Dubrovniku (Stipčević 2006: 334-335).

⁴ Např. knihovna milánských vévodů v Pávii r. 1426 obsahovala 988 rukopisů; knihovna knížat Este ve Ferrare r. 1495 - 512 svazků; Vatikánská knihovna za papeže Mikuláše V. (1447-55) - kolem 1000 svazků (Stipčević 2006: 336).

⁵ Např. knihovna univerzity v Cambridge roku 1424 obsahovala 122 svazků, zatímco o 50 let později to bylo již 330 svazků; roku 1484 měla knihovna benediktinského kláštera v bavorském Tegernsee 1103 svazků, a o již 20 let později 1738 svazků (Stipčević 2006: 337).

⁶ Chorvatský a uherský král Matyáš Korvín (1440-1490) se po vzoru italských knížat obklopoval humanistickými básníky, filozofy a umělci. Založil rovněž rozsáhlou knihovnu (*Bibliotheca Corviniana*), z níž se však dochovalo pouze 156 děl. Na dvoře Matyáše Korvína působil například básník Ivan Česmički (*Janus Pannonius*). (Stipčević 2006: 328-329).

⁷ Dochovalo se 80 svazků uložených v římské knihovně *Angelica* (Stipčević 2006: 334).

Mezi humanisty se rodí také myšlenka, že je třeba knihy zpřístupnit širší veřejnosti, aby sloužily obecnému prospěchu. První veřejná knihovna v novověké Evropě byla otevřena roku 1444 v dominikánském klášteře Sv. Marka ve Florencii. Nechal ji postavit Cosimo de Medici a základem jejího knižního fondu byla sbírka přibližně 800 rukopisů, kterou klášteru odkázal Niccolò Niccoli, jeden z nejvýznamnějších bibliofilů té doby, a to právě pod podmínkou, že budou knihy užívat nejen mniši, ale i *omnes cives studiosi* (Stipčević 2006: 315). Obdobné tendence odkázat své knižní sbírky ku všeobecnému prospěchu města nacházíme i v Dubrovniku.⁸

Humanismus přispěl také k reformě písma. Obdivoval totiž písmo karolinské renesance, a odsuzoval nečitelnost, zbytečnou zdobnost i přemíru ligatur v gotickém písmu. Reformu písma ve Florencii inicioval Francesco Petrarca. Novou humanistickou podobu písma pak koncem 14. století vytvořil podle karolinské minuskuly Coluccio Salutati. Reformu písma dovedli do konce na počátku 15. stol. Niccolò Niccoli a Poggio Bracciolini. Toto písmo (*humanistica*⁹) se v krátké době rozšířilo, ale bylo užíváno především pro prepis textů antických autorů a díla humanistů, zatímco v právnických, lékařských a náboženských spisech přetrvávalo užívání gotického písma. V reformě písma se odrazilo i estetické vnímání humanistů, snaha o urychlení komunikace i o zpřístupnění knih širšímu okruhu čtenářů, což začalo být aktuální po rozšíření knihtisku. (Stipčević 2006: 338)

⁸ Například roku 1527 Nikola Mihovil Barneo odkázal své knihy městu s výslovným přáním, aby posloužili "k užítku dubrovnické mládeži a k útěše starším". Juraj Kružić (*Georgius de Cruce*) pak 1513 odkázal přibližně 300 knih dominikánskému a františkánskému klášteru v Dubrovniku, aby je mohli užívat všichni učené Dubrovčané (Stipčević 2006: 335).

⁹ Hlaváček - Kašpar - Nový (2002: 65-68): „Základní tvar humanistického písma ... je knižní okrouhlé humanistické písmo, *humanistica rotunda libraria saeculi XV*. Minuskuly tohoto písma věrně napodobují *karolínu* (dříve zvaná *karolínská minuskula*), majuskuly mají většinou tvary kapitály. Minuskulní písmena jsou svislá, jsou tvořena několika samostatnými tahy pera a ve slovech nejsou spojována. Typickými písmeny jsou dvoubříškové -a-, dlouhé -s- a -f- s drůčky končícími na základní lince. ... V novověku bylo [toto písmo] nahrazeno tiskovým písmem podobného tvaru, jež se označuje názvem *antikva*.“

1.2 VYNÁLEZ KNIHTISKU

Za vynálezce evropského knihtisku je pokládán Johannes Gutenberg¹⁰ a první známý doklad o použití nového postupu rozmnožování textu pochází patrně z roku 1447 z Mohuče (Voit 2007: 457). Spočíval v použití pohyblivých liter, z nichž byl sestaven text a otisknut pomocí lisu na pergamen či papír. Již dříve však knihtisk existoval v Asii. Za nejstarší knihu světa sázenou pohyblivými literami je považován soupis zákonů *Sanden Remum*, který vznikl v Koreji roku 1234 (Voit 2007: 456). Použití individuálně vyřezaných razítek pro jednotlivá písmena, s jejichž pomocí byly otiskovány různé nápisy, proniklo sice i do Evropy, ale užívalo se jen sporadicky.

Významnějším předchůdcem knihtisku byla xylografie (dřevoryt), vynalezená v Číně koncem 6. století a spočívající v otiskování obrazu či nápisu vyřezaného do dřevěné desky. Její nevýhodou byla nízká životnost a především nemožnost opětovného využití k tisku jiného textu. Výhodou byla naopak snadná kombinace textu s ilustrací. Východoasijským písmům vyhovovala především kvůli velkému počtu jejich znaků, které by bylo nutno vyřezávat a složitě sestavovat. Vyřezání celého textu najednou bylo oproti tomu snazší.

V Evropě xylografie zdomácněla ve 14. století jako rychlý způsob dekorování látek a od 15. století se uplatnila i pro tisk obrázků, případně v kombinaci s jednoduchým a krátkým textem. Tiskly se tak například hrací karty, obrázky světců, a případně i kratší knížky s jednoduchým textem psaným větším písmem, které byly určeny pro prostý lid. K tomuto účelu sloužila až do 20. let 16. století zejména proto, že knihtisk se ve svých počátcích zaměřoval spíše na náročnější texty určené učencům (Stipčević 2006: 348). Xylografie však postupně ustoupila, neboť byla časově náročnější, dražší a neumožňovala tak velký náklad jako knihtisk. Ten se naopak začal zabývat i méně náročnými texty a postupně zdokonalil možnosti kombinace textu s ilustracemi.

Gutenberg pravděpodobně nevěděl o asijském knihtisku. Jeho inspirací byla spíše kovová razidla, která knihvazači užívali pro vytlačování letopočtů a nápisů do kožené vazby. Jako tlačnou sílu využil modifikaci vinařských a

¹⁰ Vlastním jménem Johannes Gensfleisch (kolem 1397-1468).

papírenských lisů. Jeho největším osobním přínosem pak byl objev písmolijectví (Voit 2007: 457). Šlo o sériovou výrobu kovových liter, které byly odlévány do stejné formy, a proto měla všechna písmena užitá v tisku jedné knihy stejný tvar. V počátcích knihtisku se však tiskaři snažili věrně napodobit rukopisné předlohy včetně typu písma, takže první tisky lze někdy jen těžko rozeznat od rukopisů. Toto imitování rukopisů se týká i užitých zkratek a ligatur. Některé často se opakující kombinace písmen se odlévaly také jako jedna litera (tzv. slitky). Proto byl zpočátku zhotovován mnohem větší počet matric, než kolik měla abeceda písmen¹¹. Později se od zkratek a ligatur ustupovalo, což zjednodušilo sazbu.

První v Evropě tištěnou knihou byla *Biblia latina*, na jejímž tisku Gutenberg pracoval v Mohuči od roku 1452 do roku 1455. Tato bible má 1282 stran a na stránce 42 řádků, proto je také zkráceně označována jako „B42“. Odhaduje se, že z celkového nákladu kolem 180 výtisků jich bylo asi 30 tištěno na pergamenu, ostatní na papíře. (Stipčević 2006: 343).

Výroba papíru se z Číny rozšířila prostřednictvím Arabů do Evropy ve 13. století. Ve 14. století papír začíná být běžně používán a v polovině 15. století se již vyráběl v takovém množství, které mohlo plně uspokojit potřeby knihtisku. Zpočátku se papír vyráběl hlavně v Itálii a následně exportoval do ostatních zemí, ale záhy se jeho výroba rozšířila i mimo území Itálie¹². Pergamen i papír se po jistou dobu užívaly paralelně vedle sebe. Výhodou pergamenu byla jeho větší odolnost. K papíru se uživatelé zpočátku stavěli nedůvěřivě, proto někteří bibliofilové požadovali tisky na pergamenu. Záhy se však prosadily přednosti papíru, který byl hladší, a tedy pro tisk vhodnější. S rychlým nárůstem objemu knihtisku se také malé množství dostupného

¹¹ Pro tisk první knihy, tj. bible „B42“ Gutenberg připravil 290 matric (24 majuskulí, 24 minuskulí a 242 zkratek a slitků). Celkem pak odlil na 46.000 kusů liter (Voit 2007: 463).

¹² Německý původ papíru, na kterém je vytištěna první chorvatská kniha (*Misal* z roku 1483), je jednou z indicií zpochybňujících dříve převládající domněnku, že místem jejího tisku byly Benátky. V Benátkách se totiž tisklo na papíře italském (Stipčević 2006: 345). Hercigonja (1975: 211): „Většina badatelů od počátku minulého [tj. 19. stol.] století - od prvního popisu kodexu M. K. Bobrowského z roku 1820 - až do našich časů (Šafařík, Kukuljević, Jagić, Berčić, Strohal, Vajs, Hamm, Štefanić, V. Molin i další) považuje *Prvotisk* za vysoce kvalitní práci některé benátské dílny (i když někteří uvádějí jako alternativní místo vzniku kodexu Řím). ... Roku 1957 však inkunabulista M. Bošnjak přišel s hypotézou, že kodex s takto neúplným kolofonem mohl vzniknout i někde na našem nejistém území, ohrožovaném tureckým nebezpečím.“

pergamenu ukázalo jako zcela nepostačující. Knihtisk tak přispěl k vítězství papíru nad pergamenem.

1.3 ROZŠÍŘENÍ KNIHTISKU V EVROPĚ

Poté, co Gutenberg prohrál soudní proces kvůli nesplacenému dluhu, ho jeho pomocníci opustili a kolem roku 1460 založili vlastní tiskárny v Bamberku a Štrasburku. Tím přestal být vynález knihtisku utajován a začal se lavinovitě šířit nejprve po Německu a následně prostřednictvím německých tiskařů i do sousedních zemí. Roku 1465 do Itálie, 1468 do Švýcarska, 1470 do Francie atd. Do konce 15. století působilo kolem 1100 tiskáren ve více než 250 evropských městech (Voit 2007: 458). Hlavními tiskařskými velmocemi se počtem tiskáren i objemem knižní produkce stalo Německo (přes 50 měst), Itálie (přes 80 měst) a Francie (asi 40 měst). Ve srovnání s nimi zbytek Evropy citelně zaostával. Vývoj v jednotlivých regionech přitom vykazoval značné rozdíly.

Nejvýznamnějším italským i evropským centrem knihtisku se staly Benátky, kam roku 1469 přišli němečtí tiskaři a kde od roku 1471 začínají působit i tiskaři domácí. Jen do konce 15. století tu vzniklo na 260 tiskáren a během 16. století jejich počet stoupl na 620 (Voit 2007: 99). Velká konkurence měla za následek vysokou kvalitu a udržovala i přijatelnou cenu. Tiskařský potenciál Benátek dalece převyšoval místní potřeby. Svá díla tu nechávali tisknout mnozí autoři ze sousedních zemí a velká část tiskařské produkce byla určena na export. Mimořádný význam měl benátský knihtisk pro chorvatské a slovinské země. (Mimo jiné i z toho důvodu, že významná část chorvatského pobřeží byla v letech 1000-1797 pod nadvládou Benátské republiky.)

Někteří benátské tiskaři na objednávku tiskli i cizojazyčné knihy, jako například Peregrinus de Pasqualibus (de Bononiensis) či Andrea Torresani de Asola, v jejichž dílnách vznikaly hlaholské tisky v chorvatském a staroslověnském jazyce chorvatské redakce¹³. Torresaniho dílna také zhotovila

¹³ V Torresaniho dílně byl 1493 vytištěn také chorvatského hlaholský *Breviář*. Do tisku ho připravil Blaž Baromić, který o rok později založil vlastní hlaholskou tiskárnu v Senji.

hlaholské litery pro tiskárnu v chorvatském Senji, která zahájila svou činnost roku 1494.

V Benátkách působili rovněž tiskaři chorvatského původu, například Andrija Paltašić z Kotoru, který tu v letech 1477-1493 otiskl 41 knih, či Dobrić Dobričević (Boninus de Boninis) z Lastova, jenž nejprve pracoval u Paltašiće, a později z Benátek přesídlil do Verony a Brescie, kde v letech 1483-1491 vytiskl 38 knih. Dobričević měl rozsáhlé humanistické vzdělání, texty sám redigoval a psal k nim také předmluvy a doslovy. V Padově působil zase slovinský tiskař Matija Cerdonis ze Slovenjgradce, který tu vytiskl 40 knih (Stipčević 2006: 362, 365).

1.3.1 ROZŠÍŘENÍ KNIHTISKU DO STŘEDNÍ EVROPY

Šíření knihtisku do střední Evropy probíhalo podstatně pomaleji. První tiskárny tu sice vznikaly již v 70. a 80. letech 15. století, ale bylo jich poměrně málo, mnohé měly jen krátké trvání a jejich kapacita byla nízká. Zarážející je skutečnost, že se toto zaostávání týká i rakouských zemí, ačkoli s Německem tvořily jazykově i společensky kontinuální prostředí.

Na území Rakouska v 15. století existoval knihtisk pouze ve Vídni, kam se dostal možná již v roce 1461¹⁴. První doložená tiskárna však ve Vídni působila až v letech 1482-1486. I během 16. století bylo postavení Vídně dominantní (pracovalo tu 30 z celkového počtu 41 rakouských tiskařů), přestože se knihtisk rozšířil již do 15 rakouských měst¹⁵ (Voit 2007: 182, 735).

V Maďarsku první tiskárnu zřídil roku 1473 německý tiskař Andreas Hess, a to v Budě. Další dílna působila v letech 1477-1480 na neznámém místě v Maďarsku či na Slovensku, někdy se uvažuje o Bratislavě. V Sedmihradsku vybudovali tiskařské dílny až během 16. stol. němečtí protestanté.¹⁶ Záslouhou

¹⁴ Jediným dokladem pro tuto domněnku je Almanach na rok 1462, u kterého se předpokládá tisk v roce 1461, ale i místo jeho tisku je nejisté.

¹⁵ Např. Schrattenthal 1501; Innsbruck 1548; Salcburk 1550; Štýrský Hradec 1559; Güssing 1582; Vídeňské Nové Město 1582; Linec 1615.

¹⁶ Např. Sibini 1529-30; Brašov 1539-94; Kluž 1550-58 a 1550-74

Tomasze Nádasdyho pak byla roku 1539 zřízena tiskárna v Sárváru (Voit 2007: 551).

Ze slovanských zemí se knihtisk nejrychleji a nejstabilněji ujal v Čechách. První tiskárna vznikla v Plzni roku 1476. Během 15. století v Čechách působilo celkem sedm tiskařů ve čtyřech městech (1484 Vimperk, 1487 Praha, 1489 Kutná Hora). V 16. století, označovaném jako „zlatý věk“ českého tiskařství pak tento počet vzrostl na 75 tiskařů v sedmi městech (Praha, Plzeň, Litomyšl, Mladá Boleslav, Bělá pod Bezdězem, Litoměřice, Cheb). Dominantní postavení měla Praha, kde se nacházela i největší tiskárna Jiřího Melantricha z Aventina. V Praze začal roku 1512 působit i knihtisk hebrejský a 1517 a cyrilský. (Voit 2007: 180-182).

Situace knihtisku na Moravě byla v mnoha směrech odlišná. Olomoucké biskupství patrně roku 1486 pozvalo německého tiskaře z Benátek, ale jako sídlo tiskárny bylo zvoleno Brno, kde ještě v témž roce vyšla první kniha. Roku 1499 byla tiskárna přesunuta do Olomouce, kde působila ještě jedna dílna v letech 1500-1502. V 16. století však moravský knihtisk prochází dobou úpadku¹⁷. Soustředil se do dvanácti malých, izolovaných a většinou krátkodobě pracujících dílen s nekatolickým programem (Voit 2007: 182).

Počátky knihtisku na Slovensku jsou obestřeny nejasnostmi. Údajně v roce 1515 existovala tiskárna v Levoči. Nejstarší doloženou tiskárnou je však až 1560 protestantská tiskárna v Košicích. Několik dalších tiskáren vzniká v 70. a 80. letech 16. století, ale hlavní rozvoj knihtisku na Slovensku nastává až v 17. století.

¹⁷ Voit (606): „Po odchodu Konrada Baumgartena z Olomouce do Vratislavi a po skutečně epizodním účinkování rakouského tiskaře Libora Fürstenheina rokem 1504 nejstarší etapa knihtisku na Moravě končí. V Praze i na jiných místech Čech se tou dobou počala velmi slibně rozvíjet renesanční typografie ... Na Moravě však během tohoto pionýrského období řemeslo neexistovalo. O stylové obohacení typografie se nepostarali ani novokřtění Balthasar Hubmaier a Simprecht Froschauer, přišli 1526 z Curychu do Mikulova. Jejich cílem totiž nebylo pozvedávat řemeslo, nýbrž chrlit jazykově německé tiskoviny, esteticky zvládnuté sotva průměrně.“

1.3.2 POČÁTKY CHORVATSKÉHO A SLOVINSKÉHO KNIHTISKU

Počátky knihtisku v Chorvatsku a Slovinsku jsou provázeny ještě většími komplikacemi než v jiných částech Evropy. Spadají totiž do doby zdánlivě nezadržitelného postupu turecké expanze, kdy Chorvatsko postupně přichází o většinu svého území a ojedinělých nájezdů nejsou ušetřeni ani Slovinci¹⁸.

O prvních tiskárnách na chorvatském území nemáme zcela přesvědčivé zprávy. Předpokládáme, že se mohly nacházet např. v Istrii (Izola či Roč), v Modruši a Kosinji. Jejich tisky se nám totiž buď nedochovaly, nebo neexistují důkazy, na jejichž základě bychom mohli jednoznačně stanovit místo jejich vzniku. Přesto se i v odborné literatuře můžeme setkat s tím, že i nedoložená místa tisku jsou někdy udávána jako místa vydání bez jakéhokoli dalšího upozornění.

Nejstarším dochovaným tiskem chorvatského původu je hlaholský *Misal po zakonu rimskog dvora* (*Missale Romanum glagoliticum*) z roku 1483. Za místo jeho vzniku byly dříve pokládány Benátky, avšak podrobnější bádání vneslo do tohoto problému mnoho nejasností a různých hypotéz¹⁹. Totéž se týká i dalšího hlaholského tisku, kterým je *Brevijar po zakonu rimskog dvora* (*Breviarium Romanum glagoliticum*) z roku 1491. Ani u něj místo vzniku neznáme, třebaže je za něj obvykle považován Kosinj v Lince²⁰. O třetí chorvatské hlaholské inkunábuli (*Ispovid ku e vsaki krstjanin držan imiti i umiti*

¹⁸ Šesták et al. (161): „Osmanskou expanzí byly vážně postiženy i slovinské země Kraňsko, Korutany a Štýrsko, ... Podle odhadu jejich stavů z roku 1508 vtrhli Turci do těchto zemí od pádu Bosny 1463 celkem čtyřiapadesátkrát, přičemž pobili nebo odvěkli do zajetí na 200 tisíc lidí!“

¹⁹ Pro benátský původ svědčila preciznost a řemeslná dokonalost, s jakou byl tento *Misal 1483* zhotoven. Navíc byla známa Torresaniho benátská dílna, kde se v následujících letech jiné hlaholské knihy tiskly a kde se odlévala také hlaholská písmena pro chorvatskou tiskárnu v Senji. Proti této teorii však stojí fakt, že byl vytištěn převážně na německém papíře, jehož užívání v Benátkách je nepravděpodobné. Také písmena, kterými byl *Misal 1483* tištěn, už nebyla znovu použita u žádného hlaholského tisku (Hercigonja 1975: 211). Spekuluje se proto o možnosti, že vznikl v některé z tiskáren na chorvatském území, která mohla být vzápětí zničena při tureckých nájezdech. V úvahu se berou rovněž nářeční jazykové prvky, které ukazují na čakavsko-kajkavskou oblast severní Istrie Moguš (1995: 37).

²⁰ Milan Moguš však uvádí, že tato domněnka je převážně založena na údajné zprávě senjského biskupa Sebastijana Glaviniće ze 17. století, v níž se hovoří o „ilyrských“ breviářích tištěných v Kosinji. Tato zpráva se ale může vztahovat pouze na novější breviáře (Levakovičův z roku 1648 či Paštričův z roku 1668). Krom toho Glavinić patrně ani není autorem uvedené zprávy - „Štoviše, po svemu se čini da Sebastijan Glavinić uopće nije bio na vizitaciji u onom dijelu Like gdje se nalazi Kosinj, pa nije ni autor podatka o kosinjskoj tiskari.“ Moguš (1995: 37).

i naučiti) víme pouze ze zápisu ve *Tkonském sborníku*, kde se uvádí, že byla vytištěna v Benátkách roku 1492. Žádný exemplář se nám však nedochoval.

Prvním dochovaným chorvatským hlaholským tiskem, u nějž je uvedeno i místo tisku, je až *Brevijar po zakonu rimskog dvora* z roku 1493, který v Torresaniho benátské dílně připravil k tisku senjský kanovník Blaž Baromić.

Nejstarší spolehlivě doloženou tiskárnu na chorvatské půdě, z jejíž produkce se nám dochovalo sedm titulů, založil v Senji právě Blaž Baromić. Tato hlaholská tiskárna vyvíjela činnost v letech 1494-1496 (dva tituly)²¹ a 1507-1508 (5 titulů)²² (Žagar 1994: 25-28). Druhou, rovněž hlaholskou tiskárnu provozoval 1530-1531 ve Rijece biskup Šimun Kožičić. Z ní pochází celkem 6 titulů²³.

Již z 15. století pocházejí také první tři chorvatské texty tištěné latinkou. Jen u jednoho však známe místo a datum vydání. Je jím *Lekcionar Bernardina Spličanina* z roku 1495, který v benátské dílně vytiskl Damianus di Gorgonzola Mediolanensis (Hercigonja 1975: 237). Chorvatští autoři ovšem již dříve nechávali v Itálii tisknout své texty psané latinsky. Nikola Modruški v Římě roku 1474 vydal *Oratio in funere*, což je nejstarší známý tištěný text chorvatského autora. Krátce poté, roku 1477 v Benátkách vydává Juraj Šižgorić sbírku latinské poezie *Elegiarum et carminum libri tres* (Samardžija - Selak 2001: 330-331).

Kromě zmíněných hlaholských tiskáren v Chorvatsku působila až v roce 1511 jen krátce tiskárna v Záhřebu (Voit 2007: 384). Teprve koncem 16. století se setkáváme s několika ojedinělými počiny kočovných protestantských tiskařů. Jedním z nich byl Rudolf Hoffhalter²⁴, který na pozvání protestantského velmože Juraje Zrinského pobýval roku 1574 v Nedelišći u

²¹ *Misal po zakonu rimskog dvora* (1494); *Spovid općena* (1496).

²² *Naručnik plebanušev* (1507); *Tranzit sv. Jerolima* (1508); *Mirakuli slavne déve Marie* (1507 či 1508); *Korizmenjak* (1508); *Meštirija od dobra umritja s Ritualom* (neznáme rok tisku).

²³ *Psaltir* (1530); *Oficij rimski* (1530); *Misal hrvatski* (1531); *Knjižice krsta* (1531); *Od žitija redovničkoga knjižice* (1531); *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* (1531). (Samardžija - Selak 2001: 330-331)

²⁴ Rudolf Hoffhalter byl synem tiskaře polského původu Rafaela Hoffhaltera von Skrzetusky, který měl tiskárnu ve Vídni, ale jako protestant musel 1562 uprchnout do Uher, kde postupně působil na různých místech. V 60. letech Rudolf Hoffhalter pracoval jako tiskař v Sedmihradsku, odkud byl 1571 jako protestant vypovězen a 1573 přichází do Dolní Lendavy, kde v témž roce tiskne tři maďarské protestantské knihy (Bartolić 1980: 10).

Čakovce. Zda v Nedelišči existovala stabilní tiskárna²⁵, nebo šlo jen o několikaměsíční Hoffhalterovu zastávku, o tom se v odborných kruzích vedou rozsáhlé spory, které doposud nejsou uspokojivě vyřešeny. Jisté je, že se nám dochovala pouze jediná v Nedelišči tištěná publikace z roku 1574, a to Pergošićův překlad *Decretum*²⁶ latinského právníckého díla *Tripartitium* maďarského autora Istvána Verböczyho. Ostatní teorie vycházejí z pouhých spekulací. Předpokládá se například, že v Nedelišči byla vytištěna ještě tři nedochovaná díla Mihajla Bučiće²⁷ - *Novi zakon*, *Katekizam* a *Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* (Jambrek 1999: 102).

Další protestantský tiskař, Janž Mandelc (Johann Manlius²⁸), je jedním z mnoha pojítek mezi Slovinci a chorvatskými kajkavci. V Lublani provozoval tiskárnu v letech 1575 - 1582. Vytiskl tu celkem 28 knih, z toho 11 slovinských, 13 německých, 3 latinské a jednu v kajkavské chorvatštině (Berčić 1968: 46-47). Tou bylo roku 1578 dílo Antuna Vramce *Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Vramcze, kanouniku zagrebechkom* (Stipčević 2006: 443). Připravoval rovněž vydání úplného slovinského překladu bible Jurije Dalmatina. K tomu však již nedošlo, neboť Mandelc byl roku 1582 z nařízení arcivévody Karla vyhnán z Lublaně a odešel do Güssingu²⁹. Odtud byl pozván do Varaždinu, kde v letech 1586-1587 vytiskl tři knihy³⁰. Pak svou tiskárnu přemístil na panství Juraje Zrinského v Eberau, kde v letech 1587-1592 vytiskl čtrnáct knih, včetně děl chorvatských

²⁵ Uvažuje se o tom, že ji zřídil Juraj Zrinský starší a že mohla fungovat v letech 1571-1574. Není totiž známo, kde Rudolf Hoffhalter pobýval v letech 1571-1573, mezi odchodem ze Sedmihradska a příchodem do Dolní Lendavy vzdálené jen několik kilometrů od Nedelišče. Bartolić (1980: 23) se proto domnívá, že právě v té době mohl tisknout v Nedelišči další spisy.

²⁶ Plný název zní: *Decretum koteroga je Verbewczi Istvan diachki popiszal a poterdil gha ie Laslou koteri e za Mathiassem Kral bil za use Gospode i Plemenitih hotieniem koteri pod Wugherske Corune ladanie slisse. Od Ivanussa Pergossicha na Szloujensski iezik obernien. Stampan v Nedelischu Leto nassegha zuelichenia 1574* (Bartolić 1980: 11).

²⁷ Mihajlo Bučić byl farářem v Belici v Mezimuří, ale Záhřebský synod 8.3.1574 odsoudil jeho učení i knihy, načež byl Bučić exkomunikován. Po roce 1574 o něm nemáme již žádné zprávy, patrně musel odejít na neznámé místo v Uhrách. Z toho Bartolić (1980: 24) usuzuje, že Bučićova díla musela být publikována v někdy v předcházejících letech.

²⁸ Mandelcův původ není zcela jasný. Někdy je spojován s Rijekou, kde roku 1472 působil pisář Bartolomej Manlius. Jiná verze hovoří o tom, že pocházel z Německa. (Berčić 1968: 45).

²⁹ Novi Grad (Güssing) se nachází v Gradišči (Burgenland) nedaleko hranic dnešního Slovinska.

³⁰ Antun Vramec - *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich szpraulena szlouenzkim iezikom* (1586); Ivan Pergošić - *Prefationes et epistolae dedicatariae* (1587); Blaž Škrinjarić - *De agno paschali* (1587).

protestantů Grgura Frankoviće a Gašpara Dragonuse. Poté přesouvá svou dílnu opět o něco severněji, na další panství Zrinských v Liviru (Deutsch-Schützen), kde v letech 1592-1593 vytiskl dalších jedenáct titulů (Jambreč 1999: 170). Z celkové známé Mandelcovy produkce, která činí 79 tisků, tvoří slovansky psané knihy jen malou část (11 ve slovinštině a 2 v kajkavské chorvatštině), převládají díla psaná maďarsky (29 tisků), latinsky (21 tisků) a německy (16 tisků) (Berčič 1968: 48).

Po této protestantské epizodě tiskařská činnost na území Chorvatska a Slovinska na dalších téměř sto let ustala. V Lublani další tiskárnu zřizuje s finanční podporou zemských stavů až roku 1678 salzburský tiskař a knihkupec Janez Krsnik Mayr (Johann Baptist Mayr). Na chorvatském území pak další tiskárnu založil až roku 1694 Pavao Ritter Vitezović v Záhřebu. V letech 1695-1706 v ní vytiskl přibližně padesát knih (Stipčević 2006: 444).

Teprve tyto počiny z konce 17. století znamenají skutečný počátek intenzivní a kontinuální tiskařské činnosti na slovinském a chorvatském území. Zvláštní je, že ani prosperující Dubrovník se svou bohatou renesanční a barokní literaturou neměl žádnou tiskárnu až do roku 1783, kdy tam svou dílnu zřizuje benátský tiskař Carlo Antonio Occhi.

Deficit domácích tiskáren ovšem neznamena, že by v té době zcela stagnovala i domácí literární tvorba a že by chorvatští autoři své knihy vůbec nedávali tisknout. Tato činnost pouze nebyla soustředěna do jednoho domácího centra, nýbrž rozptýlena do různých středisek evropské vzdělanosti, což naopak v řadě případů přispělo k jejímu univerzálnějšímu charakteru a recepci soudobých trendů. Převládala privátní iniciativa jednotlivých autorů, kteří svá díla nechávali tisknout především v různých italských a německých městech, ale i jinde v Evropě. Pro chorvatské autory byly až do 18. století nejvýznamnějším vydavatelským centrem Benátky, ale svá díla publikovali i v dalších městech, například v Římě, Anconě atd.³¹ (Stipčević 2006: 447).

Slovinští autoři byli zase orientováni především na německé protestantské prostředí. Nejvíce slovinských knih, celkem 36, vyšlo v letech

³¹ V Římě publikovali např. Marko Marulić, Faust Vrančić, Ivan Gundulić, v Anconě roku 1633 vyšel Gundulićův překlad dramatu *Arijadna* či 1601 Menčetićův zpěv *Trubgla Slovinska*.

1550 až 1595 v Tübingenu v tiskárně Ulricha Morharta³². V saském Wittenbergu v tiskárně Johanna Kraffta (později u jeho dědiců) vyšlo šest slovinských knih, včetně prvního úplného slovinského překladu bible Jurije Dalmatina. Sebastijan Krelj pak dvě své práce vydal v Řezně u Johanna Burgera (Berčič 1968:39).

1.4 OBJEM KNIŽNÍ PRODUKCE V 15. A 16. STOLETÍ

Pro rozvoj literatury v jednotlivých oblastech Evropy není ani tak důležité, kdy se tam knihtisk objevil poprvé, nýbrž zda si udržel potřebnou kontinuitu a jaká byla kapacita jeho produkce. To znamená kolik titulů, v jak velkých nákladech a kvalitě byl schopen vydávat. V neposlední řadě záleželo samozřejmě i na žánrové skladbě a volbě vydávaných titulů, která se v různých zemích často výrazně lišila. Jen soustavná tiskařská činnost totiž mohla působit stimulativně na rozvoj literatury a kultury příslušném prostředí.

V úplných počátcích knihtisku se obvyklý náklad pohyboval v rozmezí 100 až 200 výtisků, postupně pak vzrostl v 80. letech 15. století na 400 až 500 výtisků, až se na přelomu 15. a 16. století ustálil v rozmezí 1000 až 1500 výtisků. Existovaly pochopitelně výjimky, ale vzhledem k finanční náročnosti a riziku, že by se celý náklad neprodal, dochází při větším zájmu čtenářů spíše k opakovaným vydáním s přibližně stejným nákladem³³ (Stipčević 2006: 389). V současné době je známo přibližně 26.550 různých vydání prvotisků z 15. století, což představuje přibližně 8 milionů výtisků. V 16. století bylo vydáno více než 210.000 titulů, což představuje minimálně 315 milionů výtisků (Voit 2007: 464). Tyto odhady nákladu jsou pochopitelně jen přibližné a u jednotlivých badatelů se různí³⁴.

³² Sám Ulrich Morhart starší vydal první dvě knihy Primože Trubara. Po jeho smrti pak tiskárnu vedla vdova Magdaléna a Morhartovi synové z předchozího manželství Oswald a Georg Gruppenbach. Ti také zajišťovali v letech 1560-1564 provoz protestantské tiskárny Ivana Ungnada v Urachu nedaleko Tübingenu. (Berčič 1968: 37).

³³ Velký zájem byl například o díla Erasma Rotterdamského, jehož populární dílo *Adagio* se jen v letech 1509-1520 dočkalo 34 vydání, obvykle vždy po 1000 výtiscích (Stipčević 2006: 391).

³⁴ Stipčević uvádí ještě podstatně vyšší počty, ale v tomto směru dáváme raději přednost strážlivějším a patrně i přesnějším odhadům českých badatelů.

Z hlediska podílu jednotlivých zemích na počtu titulů vydaných během 15. století vypadala situace následovně - produkce Itálie činila přibližně 9.800 titulů, Německa 8.400 titulů, Francie 5.000 titulů. Za nimi již citelně zaostávala Anglie s 398 tituly i Rakousko se 175 tituly. Ze slovanských zemí byla knižní produkce nejrozsáhlejší v Čechách - 39 titulů, v Polsku - 29 titulů a na Moravě - 26 titulů (Voit 2007: 181). K podstatnému zvýšení objemu produkce došlo v 16. století a zvláště v jeho 2. polovině. Například bibliografie německy mluvících zemí z té doby obsahuje 87.752 jednotek. Knižní produkce Čech společně s Moravou se v 16. století odhaduje na 4.400 titulů (Voit 2007: 182). To znamená, že v přepočtu na tehdejší počet obyvatel český knihtisk svou kapacitou ještě pětkrát až šestkrát zaostával za německými zeměmi.

Shrneme-li pak počátky chorvatského a slovinského knihtisku v 15., 16. a 17. století, pak je výsledek skutečně tristní. Z uvedeného výčtu tiskáren a jejich produkce je zřejmé, že Chorvatsko a Slovinsko v tomto směru zaostávalo nejen za západní Evropou, ale i za Čechami či Moravou nejméně o 200 let. Vždyť sečteme-li veškeré publikace vytištěné na jejich území do roku 1678, dostaneme se k počtu, jakého dosahovaly Čechy a Morava již kolem roku 1500.

Jaké byly příčiny tohoto zaostávání, to se můžeme jen dohadovat. Jednou z nich byla nepochybně již zmíněná válka s Turky, která způsobovala trvalou politickou a hospodářskou nestabilitu. V západní Evropě knihtisk také úzce souvisel s rozvojem a prosperitou měst, kde se soustřeďovala řemesla, obchod, dostatek potřebného materiálu i kvalifikovaná pracovní síla. Oproti tomu Chorvatsko ustrnulo ve starší fázi feudální organizace společnosti, kde města zůstávala počtem obyvatel malá a politicky i hospodářsky slabá. Většinu ekonomické i politické moci držela ve svých rukou šlechta. To však nevysvětluje, proč tiskárnu neměl ani prosperující Dubrovník, přestože oplýval množstvím autorů, kteří by ji jistě uvítali. (Čistě spekulativním vysvětlením by mohla být obava ze zneužití tisku k politické propagandě a narušení křehké mocenské rovnováhy ve vedení Dubrovnické republiky.)

Hlavní příčinou, proč se knihtisku na slovinském a chorvatském území příliš nedařilo, je však patrně velká gravitace blízkých zahraničních center

knihtisku, zejména Benátek. Velká produkce knih způsobila, že trh tehdejší Evropy byl brzy zahlcen, neboť gramotnost obyvatelstva a počet čtenářů nerostl tak rychle jako množství dostupných knih. Bylo by patrně velmi těžké konkurovat stovkám zavedených dílen, ze kterých proudila literatura i na slovinské a chorvatské šlechtické dvory, zatímco místní měšťanstvo té doby nebylo ještě tak početnou skupinou³⁵, aby vytvořilo dostatečně velkou lokální poptávku po literatuře v domácím jazyce, kvůli které by se vyplatilo zřizovat místní tiskárny. Oproti západní Evropě, kde knihtisk dostal charakter běžného podnikání, zůstávaly všechny chorvatské a slovinské pokusy po dlouhou dobu v rukách nadšenců závislých na přízni bohatých šlechticů. Řady domácí šlechty však citelně prořídly v bojích s Turky, a německá či maďarská šlechta necítila tak silnou potřebu podporovat domácí knihtisk. Pokud ho podporovala, pak její motivace byla převážně náboženská a souvisela se snahou šířit myšlenky reformace. Jelikož domácí prostředí pod vládou katolických Habsburků nebylo příliš příznivé, směřovala finanční podpora především na tisk chorvatských a slovinských protestantských knih v tiskárnách působících na území německých protestantských knížat.

1.5 KNIHTISK A NÁRODNÍ JAZYKY

Rozmach knihtisku měl výrazný vliv na vývoj národních jazyků. Zpočátku byla naprostá většina děl vydávána v latině. Souviselo to s tím, že šlo zprvu hlavně o díla určená vzdělancům. Tiskly se latinské spisy antických klasiků, soudobých humanistů, ale i středověké rukopisy. Ovšem během 15. století v západní části Evropy poměrně rychle rostla gramotnost stále početnější střední vrstvy městského obyvatelstva - řemeslníků a obchodníků. Ti se sice učili číst, ale chybělo jim hlubší vzdělání a znalost latiny i cizích jazyků. Přesto projevovali zájem o četbu, a tak začalo být pro jejich potřeby stále více děl vydáváno v národních jazycích. Odhaduje se, že v patnáctém století byla v národním jazyce vydána zhruba jen jedna čtvrtina až jedna třetina knih,

³⁵ Například počet obyvatel Lublaně v polovině 16. století se odhaduje na 4.000 a jejich gramotnost na pouhé 1 až 2 % (Petr 1971: 52).

kdežto jazykem ostatních zůstávala latina³⁶. Ke konci 16. století už ale většina knih v Evropě vycházela v národních jazycích. Při tom docházelo k diferenciaci z obsahového a žánrového hlediska, neboť latina si podržela dominantní postavení v katolické církvi a na univerzitách, zůstala jazykem liturgie a učených teoretických spisů, zatímco v beletrii, kalendářích a praktických příručkách různého druhu převládly jazyky národní.

Situace v jednotlivých regionech však vykazovala i různé anomálie. V Čechách byl kupříkladu vývoj opačný, neboť v 15. století vyšlo z celkového počtu 39 knih jen 5 latinsky, a ostatní česky (Voit 2007: 181), což je v té době nejvyšší podíl zastoupení domácího jazyka z celé Evropy (87 %). Situace na Moravě byla však zcela odlišná, neboť tam se až do roku 1527 tisklo pouze latinsky a německy³⁷. Teprve od 30. let 16. století i na Moravě pracují malé venkovské dílny pro jednotu bratrskou a jsou tudíž nuceny tisknout i česky. Souhrnné údaje pro Čechy a Moravu udávají, že v 16. století tvořily českojazyčné knihy 64 % produkce domácích tiskáren³⁸. V průběhu 17. století pak podíl češtiny klesá na pouhých 45 %.³⁹

Důvod, proč se v Čechách až do 40. let 16. století cizojazyčné knihy téměř netiskly, je spatřován v dopadu laicizačních snah husitství, domácím původu tiskařů a snaze čelit importu cizojazyčné literatury z Německa. Orientace na český jazyk ale způsobila určité žánrové ustrnutí. Tiskla se oblíbená epická díla středověku, kdežto antické klasiky, scholastiku či zahraniční projevy raného humanismu čeští tiskaři ignorovali. Česky tištěné knihy se mohly jen těžko uplatnit na zahraničním trhu. Proto se omezovaly na trh domácí, kde nebyly vystaveny takové konkurenci, což vedlo k zaostávání

³⁶ Například v Německu a Francii vyšlo v 15. století přibližně 30 % knih v národním jazyce, v Itálii to bylo 24 % a ve Španělsku 37 %. Z vyspělých zemí byla výjimkou Anglie, kde již v 15. století vyšlo 58 % knih anglicky (Voit 2007: 181).

³⁷ První českojazyčnou knihu na Moravě vytiskla údajně až roku 1527 tiskárna v Prostějově. „Tou jsou doposud neznámí *Listové ... bratřím boleslavským poslaní i také jich odpovědi zase psané* Jana Dubčanského ze Zdenína a na Habrovanech.“ (Voit 2007: 606)

³⁸ Celkem tedy měla produkce českých a moravských tiskáren v 16. století toto složení: 51,8 % původní tvorby v češtině; 6,1 % překlady z latiny do češtiny; 5,6 % překlady z němčiny do češtiny; 36 % cizojazyčná literatura (Voit 2007: 182).

³⁹ V pobělohorské době klesá počet knih vydávaných v češtině, neboť roku 1624 byla zakázána činnost nekatolických tiskařů a značná část českých autorů i čtenářů odchází do emigrace. Oproti tomu výrazně vzrostl počet vydaných cizojazyčných knih (Voit 2007: 183).

tiskařského řemesla⁴⁰, které pak nedokázalo vydávat technicky a graficky náročnější typy publikací, jako např. herbáře či mapy (Voit 2007: 181). Moravská tiskařská produkce byla oproti Čechám zpočátku žánrově chudší. Z 26 knih vydaných na Moravě v 15. století je jen jedna beletristická. Teprve od 40. let 16. století se i na Moravě začíná vydavatelská politika orientovat také na zábavnou a naučnou četbu. Počáteční rozdíly v používaném jazyce i žánrové struktuře vydávané literatury mezi Moravou a Čechami se pak ve druhé polovině 16. století postupně stírají.

Jak je patrné z uvedených příkladů, rozšíření knihtisku sice obecně přispělo k přechodu od latiny k národním jazykům, ale to mělo pozitivní vliv především na vývoj tzv. „velkých“ jazyků, zatímco dopad tohoto obecného celoevropského trendu na jazyky užívané menším počtem mluvčích byl spíše negativní. Došlo tím k urychlení přirozeného evolučního procesu, v němž ony „velké“ jazyky rozšiřují svůj prostor na úkor „malých“ už nejen jazykovou asimilací v přímém fyzickém kontaktu obyvatel, ale i prostřednictvím kulturního vlivu zprostředkovaného na dálku literaturou. Takovému druhu asimilace užívání latiny jakožto nadnárodního jazyka bránilo.

S nástupem knihtisku stáli autoři a vydavatelé, jejichž mateřštinou byl některý z těch „malých“ jazyků, před zodpovědným rozhodnutím, ve kterém jazyce to či ono dílo napsat a vytisknout. Volba psát a tisknout jen ve svém „malém“ národním jazyce byla cestou k izolaci, tématickému i žánrovému ochuzení a postupnému zaostávání v literatuře, ale i vědě a technice. Práce vydávané v „malých“ jazycích byly pro zbytek Evropy nezajímavé a jako by ani neexistovaly. Oproti tomu volba publikovat v cizím „velkém“ národním jazyce, zejména pokud šlo o jazyk sousední, zaručovala sice udržení kontaktu s evropskými trendy a začlenění do širšího prostorového rámce, ovšem současně znamenala i přímou cestu k jazykové asimilaci. Avšak i v renesančních kruzích humanistických vzdělavců, jakkoli bylo jejich vzdělání univerzální po myšlenkové i jazykové stránce, existovalo povědomí o nepominutelné hodnotě

⁴⁰ Projevem jistého zaostávání je i to, že v Čechách až do 17. století také neexistovalo písmolijectví, protože se všechny sady písmen dovážely z Německa či Rakouska. V důsledku toho se stalo zvykem užívat pro české texty jako písma švabach či frakturu, a to až do 80. let 18. století. Antikvou byly v Čechách sázeny pouze texty latinské (Voit 2007: 181).

mateřského jazyka. Třetí volbou pak bylo publikování v latině, což autorům pocházejícím z nepočetných národů umožňovalo dosáhnout věhlasu i v evropském měřítku a současně nepřispívat k ovlivnění svého národního jazyka jazykem početnějšího souseda. Ani tato volba však neměla pro „malé“ jazyky jednoznačně pozitivní důsledky. Přispívala totiž k omezování jejich funkcí a tedy k posouvání jejich postavení do role „nižšího“ jazyka, který tak byl v dlouhodobé perspektivě ochuzován a ztrácel schopnost plnohodnotného vyjadřování ve stále rychleji se rozvíjejících oblastech přírodních i společenských věd a umění. Vzhledem k tomu, že podíl latinsky psané produkce v celoevropském měřítku klesal, postupně se snižoval i relativní počet latinsky čtoucích čtenářů⁴¹ a úroveň jejich aktivní znalosti latiny také postupně klesala, což se však výrazně projevilo až mnohem později, zejména v průběhu 19. století. Nejčastějším přístupem autorů pak bylo publikovat jak v latině, tak v jazyce národním, přičemž obsahově i žánrově se projevovala určitá diferenciacce. Myšlenkově nová a zásadnější díla, zejména vědeckého charakteru, byla psána a publikována v latině, zatímco v národním jazyce autoři častěji zprostředkovávali domácímu prostředí myšlenky v Evropě již známé a snažili se tak ve svém domácím prostředí šířit jistou osvětu. Rovněž pro vyjádření niterných emocí v beletrii se mateřský národní jazyk zdál být příhodnější, než naučená latina, jejíž přednosti vynikaly na druhou stranu v přísné logice a dokonale propracované formě.

Hovoříme-li v souvislosti s 15. či 16. stoletím o „národě“ a „národním jazyce“, měli bychom i tyto termíny dávat spíše do uvozovek. Není příliš šťastné, že dnešní pojetí národa a dnešní rozdělení spisovných jazyků je často retrospektivně používáno i na období historicky tak vzdálené. Můžeme pochopitelně s vynaložením značného úsilí zpětně vysledovat, kdo byli předkové lidí hlásících se dnes k tomu či onomu národu a spisovnému jazyku. S ještě většími obtížemi můžeme také vysledovat jednotlivé rysy jazyka těchto předků. Měli bychom si však uvědomovat, že dnešní stav je jen jednou z

⁴¹ V absolutních číslech ale pochopitelně stále ještě stoupal spolu s růstem gramotnosti a počtu obyvatel, ovšem zdaleka ne tak rychle jako u „velkých“ národních jazyků.

nekonečného množství potenciálních možností, která se realizovala pod vlivem velkého množství nejrůznějších vlivů.

Současné pojetí *národa* se zformovalo až v první polovině 19. století. Přestože se s tímto pojmem setkáváme ve slovanských jazycích již mnohem dříve, měl tehdy trochu jiný význam než dnes. Blížil se spíše významu slov *lid* či *obyvatelstvo* určitého území. Adjektivum pro specifikaci tohoto obyvatelstva bývalo odvozováno od tradičního názvu příslušného území, který má většinou mnohem starší původ a souvisí s úplně jinými kmeny, s nimiž etnikum momentálně žijící v daném prostoru mívalo jen zřídka něco společného. Národní identifikaci představovalo tradičně povědomí o příslušnosti k určitému územněsprávnímu celku (státnímu útvaru⁴² či jeho části⁴³, např. kraji) v kombinaci s jazykovou identifikací, která však spočívala především ve vymezení vůči jiné jazykové skupině (například slovanské oproti germánské či románské). Obecné povědomí o vnitřním členění uvnitř těchto skupin však zůstávalo do 16. století jen velmi mlhavé. Není zcela správné hovořit v té době například o jedné chorvatštině, jedné slovinštině, ale ani o jedné němčině či jedné italštině. Všechny tyto „národní“ jazyky existovaly tehdy jen v rovině místních dialektů podléhajících divergentnímu vývoji, v nichž také vznikala první literární díla psaná domácím jazykem.

To je příznačné zejména pro situaci na jihozápadě slovanského terénu, kde bylo slovanské obyvatelstvo, bez ohledu na kmenový původ, rozdrobeno do různých státních útvarů a územněsprávních celků s velkým či dokonce

⁴² Výsledky bádání české dialektologie dokazují, že státní útvary a jejich územněsprávní celky měly na utváření jazyků mnohem větší vliv, než kmenový původ jejich obyvatel. Bělíć (1972: 319): „I když se však izoglosy některých takových starých nebo pravděpodobně starých rozdílů zčásti shodují s hranicemi někdejších kmenů, s jejichž jmény se setkáváme na počátku českých dějin, těžko lze uvádět příslušné jevy a jejich hranice v přímou souvislost s předpokládanými předhistorickými nářečními kmenovými.“ Bělíć (1972: 320): „Vyrovňávání hranic předhistorických nářečních rozdílů s pozdějšími hranicemi politickými a jinými je výrazně doloženo zejména svazkem izoglos, které ohraničují dnešní slezská nářečí proti nářečím polského jazyka a pol.-čes. smíšeného pruhu. Tento svazek kříží území někdejšího kmene Holasiců, a přestože jde většinou o jevy staršího původu, jeho průběh se zhruba shoduje s hranicemi českého státu přemyslovského a polského piastowského, jak se v daném úseku ustálily v první polovině 12. století.“

⁴³ Bělíć (1972: 320): „Hranice těchto rozdílů předhistorického původu se pak ovšem někdy rovněž ustalovaly podle různých historických hranic uvnitř feudálního českého státu.“ Bělíć (1972: 320): „Na jistou souvislost se základním členěním feudálního českého státu patrně ukazují např. hranice nestejněho rozsahu rozdílů mezi tvrdými a měkkými deklinacemi podst. jmen i rozdílů v zařazení dílčích skupin podst. jmen k tvrdým nebo měkkým skloňovacím typům.“

převažujícím podílem neslovanského obyvatelstva. Staroslověnština, která hrála roli společného spisovného jazyka všech Slovanů, po téměř šesti stoletích ztrácí své postavení, neboť vzhledem k postupujícímu divergentnímu jazykovému vývoji klesá její srozumitelnost i v úpravě jednotlivých národních redakcí. Nahrazována je postupně lokálními dialekty. Tento přechod je názorně vidět například u zmíněných hlaholských tisků ze Senjské tiskárny. Zatímco prvotisk *Misálu* z roku 1483 je psán ještě chorvatskou redakcí staroslověnštiny s některými čakavskými a kajkavskými nářečními prvky, což platí i pro první senjské tisky (patrně pod vlivem starších rukopisných předloh), *Spovid općena* z roku 1496 je prvním tiskem v soudobém čakavském nářečí, a to přímo v jeho lokální senjské variantě (Moguš 1995: 40). To samé platí i pro další tisky, jako je třeba *Korizmenjak* (1508), kde je tato senjská čakavština poprvé přímo nazvána jménem „hrvacki jazik“⁴⁴. Stejný název pro označení jazyka použil v titulu svého díla *Judita* (napsána 1501, vydána 1521) i Marko Marulić ze Splitu: „*Libar Marka Marulića Splićanina u kome se uzdarži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena ...*“ Marulićův jazyk se přitom zakládá na jiné (splitské) lokální podobě čakavštiny, na níž autor vybudoval svébytný vysoce umělecký jazyk s použitím prvků dubrovnického dialektu i některých archaických tvarů známých ze staroslověnštiny. V pozdější době se pro označení různých chorvatských nářečních variant užívalo také názvů „dalmatinski“⁴⁵, „slovinski“⁴⁶, „ilirski“⁴⁷ či jejich obměn. Tento terminologický

⁴⁴ Tento název však nevyovídá nic o vlastní podobě tohoto jazyka, nýbrž jen o tom, že Senj, jehož místním dialektem je text psán, náležel zeměpisně a politicky k formálně stále ještě existujícímu chorvatskému království (byť v personální unii s Uhrami). Označení jazyka tedy říká, že jde o jazyk na daném území domácí a současně naznačuje, že už nejde o jazyk společný všem Slovanům, jak tomu bylo v případě staroslověnštiny.

⁴⁵ Stará dalmátština byla románským jazykem na východním pobřeží Jaderského moře, který vymizel ve 12. až 15. století a jeho poslední zbytky na ostrově Krk zanikly v 19. století. Od 15. století se název „dalmatski“ či „dalmatinski“ používal obvykle pro slovanská nářečí užívaná v Dalmácii a Chorvatsku. Zeměpisný název „Dalmácie“ pochází od ilyrského kmene Delmatů (Dalmatů), podle něž Římané nazvali svou provincii „Dalmatia“.

⁴⁶ Název „slovinski“ ukazuje na jazyk náležející ke slovanské jazykové skupině, ale nespécifikuje přesněji podobu konkrétního jazyka či nářečí. Často byl tento název používán právě pro různé nářeční varianty chorvatštiny, zejména pak pro kajkavské nářečí na severu Chorvatska. Nelze jej proto ztotožňovat s dnešní slovinštinou, i když etymologie je u dnešních Slovinců obdobná. Také u předků dnešních Slovinců šlo o označení obyvatelstva žijícího v Kraňsku, Štýrsku, Korutanech, Gorici či Benátsku a hovořícího ve slovanských nářečích - tedy v opozici ke germánské a románské jazykové skupině. I u nich však byla identita založena především na identifikaci s příslušnou zemí (např. Kraňskem), zatímco povědomí o jazykovém spříznění se sousedy z jiných bylo zpočátku spíše mlhavé.

chaos v názvu jazyka vyvolává často řadu nedorozumění při studiu starších pramenů, proto je třeba vždy se velmi dobře obeznámit s kontextem, v němž je použit a s významem, jaký daný název obvykle měl v konkrétním místě a čase, nejlépe za pomoci jazykové analýzy konkrétního textu psaného v označovaném jazyce.

Teprve s příchodem knihtisku se tedy začíná intenzivně řešit otázka, pro jak rozsáhlou geografickou oblast (bez ohledu na státní hranice), bude zamýšlená kniha napsána a vydána, aby byla využitelná pro co nejširší území a současně zůstala jazykově srozumitelná. Autor je tak nucen obeznámit se lépe nejen s jazykem svého rodiště a blízkého okolí, ale i s jazykem vzdálenějších míst, ze svého zjištění vyvodit důsledky a při psaní literárního díla svůj jazyk stylizovat tak, aby vyhověl uvedeným požadavkům. Přitom musí zohledňovat i literární tradici na kterou navazuje a dbát, aby v zájmu srozumitelnosti ve svém díle jazyk výrazově a formálně neochudil, nýbrž dále rozvíjel a obohacoval. Tím v podstatě začíná proces postupného vymezování hranic a spontánního formování spisovných jazyků, přičemž předem vůbec není jasné kolik spisovných jazyků se zformuje, na jakém základě a pro které oblasti se nakonec budou užívat.

To se netýká jen chorvatské a slovinské oblasti, ale třeba i češtiny. Pro spisovnou češtinu se v 17. století staly významným vzorem jazykově poměrně konzervativní kralické tisky, v nichž se projevovaly částečně i nářeční vlivy východomoravské. Snahou jejich autorů totiž bylo vydávat knihy jazykově využitelné i na Slovensku⁴⁸.

⁴⁷ Podle Ilyrských kmenů žijících na velké části západního Balkánu nazvali Římané tuto svoji provincii „Illyricum“. Později byla rozdělena na Panonii a Dalmácii. Ilyrové byli v těchto oblastech postupně romanizováni a po příchodu Slovanů zcela asimilováni. Název staré římské provincie se ale pro tuto oblast nadále užíval, zejména v latinských textech, až do 19. století. Termín „ilirski jezik“ pak býval používán jako obecné označení pro různá slovanská nářeční a jazykové varianty na území dnešního Chorvatska, ale i Bosny a Hercegoviny, případně i Srbska a Černé Hory. V 19. století měl posloužit jako nadnárodní název pro vytvoření společného jazyka jižních Slovanů, k čemuž však nedošlo. Protože se k němu tehdy hlásili hlavně Chorvaté, bývá nejčastěji ztotožňován s chorvatštinou.

⁴⁸ „Je to nejen vliv nářeční, ale také asi ohled na uživatele češtiny na Slovensku. Zřetel ke slovenským poměrům byl u českých bratří nejméně výraznější, u utrakvistů a zejména u katolíků otázka slovenských uživatelů spisovné češtiny nevystupovala zřejmě příliš do popředí.“ Porák (1983: 159)

Zásadní dopad měl knihtisk na ustalování pravopisného úzu. Například tiskařský pravopisný úzus češtiny se ustálil zhruba koncem 1. poloviny 16. století (Lamprecht - Šlosar - Bauer 1986: 127). Vývojové změny, které probíhaly v mluveném jazyce později, se jen obtížně dostávaly do tištěných knih, představujících stabilizující prvek jazyka a jeho „ochranu“ před nahodilými výkyvy a některými přechodnými nářečními vlivy. První tištěné knihy v národních jazycích, které se dočkaly velké popularity či rozšíření, se většinou staly základem další kodifikace příslušných jazyků. Tento vliv literatury byl ještě umocněn v případě koordinované činnosti autorů sdružených kolem některých tiskáren.

2. VLIV STÁTU A CÍRKVE NA VÝVOJ LITERATURY

Literární život vyžaduje rovnováhu několika složek - na straně jedné potřebuje autory a výrobce knih (do 15. století písařské dílny, posléze knihtiskaře), na straně druhé poptávku po literatuře, kterou vytváří především čtenářská obec (podmínkou tu je gramotnost, znalost jazyka i zájem o četbu), ale podstatná je i schopnost čtenářů hradit náklady na knižní produkci. Pokud některá z těchto složek chybí, pak to výrazně brzdí rozvoj literárního života a má dopad i na složky zbývající.

Dokud byl podíl gramotného obyvatelstva nepatrný, pak pro knihy nebyl dostatečný odbyt a výroba knih stagnovala. Před zavedením knihtisku bylo šíření knih pomalé a jejich opisování velmi nákladné. Objednat si ruční přepis knih mohla jen šlechta a bohatý patriciát. Proto bylo šíření literatury úzce spojeno s její ekonomickou prosperitou příslušné oblasti. Po zavedení knihtisku se literatura stala dostupnější i méně majetným vrstvám, přesto zůstávali autoři i vydavatelé závislí na bohatých mecenáších. Například v českém prostředí po bělohorských konfiskacích a masové vlně emigrace majetného českého obyvatelstva citelně poklesla koupěschopná poptávka po literatuře v českém jazyce.

V období 16. až 18. století do vztahu mezi autorem na jednom a čtenářem na druhém konci literárního procesu citelně vstupuje církev, která do jisté míry nahrazuje nedostatečnou soukromou poptávku.

Vliv církve byl jednak restriktivní (následná i předběžná cenzura), jednak stimulační - financování a řízení školství, zřizování vlastních tiskáren a distribuce náboženské literatury prostřednictvím církevní správy až ke čtenáři, tj. do jednotlivých klášterů, škol a farností. Během 18. století pak stát postupně přebírá kompetence v oblasti školství i cenzury.

Církev i stát však měly své ideologické a politické zájmy, čemuž odpovídalo i žánrové a obsahové zúžení okruhu podporované literatury. Šlo především o literaturu náboženského charakteru, která měla připravit duchovenstvo, aby mohlo úspěšně čelit a bránit šíření protestantského vlivu. Současně však církev potřebovala školit vlastní odborníky i v jiných oborech,

aby církvi zajistili hospodářské a politické zázemí nezbytné k plnění hlavního úkolu - duchovní správy a misijní činnosti - proto se v církevní produkci setkáváme i s literaturou naučnou. Na tu kladl důraz i stát, který se snažil především o efektivnější využití všech svých potenciálů, aby mohl obstát ve stále náročnější konkurenci se státy okolními. Stát v období osvícenského absolutismu za účelem uskutečnění svých hospodářských a politických cílů přebírá dohled nad školstvím, prudce zvyšuje gramotnost obyvatelstva a tím také potenciální okruh čtenářů i autorů. V 18. století pak natolik vzrostla ekonomická síla měšťanstva, že soukromá poptávka po literatuře umožnila její masové rozšíření i rozvoj do té doby stagnujících žánrů, především beletristické prózy a světské poezie. Národní obrození pak přináší na straně poptávky poslední nezbytnou složku pro šíření literatury v národním jazyce - totiž zájem o četbu ve slovanských jazycích, bez něhož by samotná gramotnost či hmotné zajištění nepostačovaly.

2.1 CENZURA

Dopad na šíření literatury a literární tvorbu vůbec měla cenzura, která probíhala jednak na úrovni lokální (zákazy jednotlivých děl a autorů, jejichž myšlenky byly z politických důvodů nebezpečné či nežádoucí pro jednotlivá města či státy), jednak na úrovni globální, pokud díla obsahovala myšlenky odporující oficiálnímu učení církve. Místní zákazy nebyly velkou překážkou, neboť se daly snadno obejít publikováním děl v sousedních městech a státech, ale církevní cenzura zasahovala do všech zemí, kde příslušné vyznání, ať již katolické či protestantské, dominovalo. Cenzura přitom nepostihovala jen díla náboženského charakteru, nýbrž byla namířena i proti pracím, které v jakémkoli smyslu zpochybňovaly soudobé názory na náboženská dogmata či morálku, a proto postihovala často díla astrologů a astronomů, přírodovědců, kteří vysvětlovali přírodní jevy na základě empirických pozorování, filozofů, ale třeba i beletristická díla zábavná či s erotickým obsahem.

Do poloviny 15. stol. převládala cenzura represivní (následná), která zakazovala šíření a četbu již existujících děl. Po rozšíření knihtisku však bylo

obtížné dohledat velké množství existujících výtisků, a proto od poloviny 15. stol. převládla cenzura preventivní (předběžná)⁴⁹, která spočívala v přezkoumání textu před jeho tiskem, či v průběhu tisku. Cenzorova doložka pak byla publikována na začátku knihy a obsahovala schvalovací formulí (*Nihil obstat* - „nic není na překážku“ či *Imprimi potest* - „možno tisknout“). Pokud cenzor shledal nějaké nedostatky, udělil rukopisu podmíněné schválení (*Dimittatur* - „propuštěn bez pozitivního soudu“ či *Non admittitur* - „propuštěn až po nutných opravách a vynechání závadných míst“), nebo knihu zakázal (*Damnatur a Prohibetur* - „knihy zatracena a vřazena na index“). Od 18. století pak byla zavedena ještě další dvě hodnocení, která umožňovala omezené šíření označených děl (*Transeat* - knihy vhodné k distribuci, ale bez veřejného inzerátu v novinách a *Erga schedam* - knihy prodávané proti reversu, že zůstanou výhradně v rukách kupujícího)⁵⁰.

Cenzurní zásahy prováděla sice i světská moc⁵¹, ale dominantní úlohu tu minimálně do poloviny 17. stol. hrály církve⁵². Vzhledem k územnímu rozšíření měla největší vliv cenzura katolická, ale i protestantské církve, v rámci své územní působnosti, postupovaly ve věcech cenzury stejně radikálně.

Od přelomu 15. a 16. století cenzuru centrálně zavádějí papežové svými bulami. Protože se ale v praxi neosvědčilo nařízení předkládat všechny rukopisy Apoštolskému stolci, papež Alexandr VI. ve své bule *Inter Multiplices* z roku 1501 svěřuje cenzurní moc do rukou biskupů čtyř provincií (kolínských, mohučských, trevírských a magdeburských). To papež Lev X. roku 1515 doplnil bulou *Inter sollicitudines*, která za porušení zákazu stanovovala tresty -

⁴⁹ Například když roku 1482 radikální chorvatský dominikán Andrija Jamometić v Basileji publikoval pamflet kritizující papeže a volající po jeho odstoupení, kníže-biskup ve Würzburgu Rudolf II. zakázal kromě šíření tohoto pamfletu také napříště cokoli tisknout bez předchozího souhlasu církevní moci (Stipčević 2006: 378).

⁵⁰ Voit 2007: 154.

⁵¹ Anglický král Jindřich VIII. vydal první soupis zakázaných knih roku 1526 (tj. 8 let před odtržením od katolické církve) a později jej osmákrát rozšířil. Zaměřoval se přitom především na zákazy děl Luthera a Zwingliho. Soupisy zakázaných knih brzy vydávají italská města (1545 Lucca, 1549 Benátky, 1552 Florencie, 1554 Miláno, atd.), ale záhy také města německá, ba dokonce i tolerantní Nizozemí. (Stipčević 2006: 492-493).

⁵² V habsburské monarchii byl monopol katolické církve na cenzuru poprvé narušen roku 1655, kdy předběžná cenzura literatury s politickou tematikou a cenzura kalendářů přešla do působnosti dvorské kanceláře a superintendanta Karlo-Ferdinandovy univerzity (Voit 2007: 155).

pokutu 100 zlatých, zabavení a spálení celého nákladu, zákaz činnosti tiskárny na jeden rok, případně exkomunikaci (Stipčević 2006: 491).

Roku 1557 v Římě vyšel tiskem první soupis zakázaných knih - *Index librorum prohibitorum*, opravený a doplněný roku 1559. Ten obsahoval seznam zakázaných titulů, seznam zakázaných autorů a seznam tiskařů, z jejichž tiskařské produkce se nesmělo číst nic, bez ohledu na obsah. Tento index byl potvrzen roku 1564 Tridentským koncilem, proto se mu začalo říkat také *Tridentský index*. Papež Pius V. založil roku 1571 Svatou kongregaci pro index (*Congregatio pro indice librorum prohibitorum*), která se až do roku 1917 starala o doplňování a opravování *Indexu* (Voit 2007: 154). Celkem bylo vydáno na čtyřicet různých verzí tohoto *Indexu*, poslední v roce 1948 (Stipčević 2006: 495).

Podle specifických místních podmínek však byly zakazovány i některé další tituly, které se zdály být nebezpečné místní církevní či světské moci. Ta se snažila zabránit i dovozu knih vydávaných v cizině, avšak pašování knih bylo poměrně rozšířené a opatření proti němu málo účinná. Autoři obratně využívali podpory ve zneprátelených zemích, kde svá díla nechávali tisknout. Tiskaři také často falšovali údaje uváděné ve svých tiscích - uváděli jiné či dokonce smyšlené místo tisku, autoři zakázaných knih se pak ukrývali pod pseudonymy.

3 LITERATURA A JAZYK V OBDOBÍ REFORMACE

3.1 REFORMACE A PROTIREFORMACE V EVROPĚ

Renesance vzkříšením zájmu o antiku, stejně jako humanismus svým zaměřením na člověka a jeho individualitu přispívaly na přelomu 15. a 16. století k tendenci postupné sekularizace společnosti a k poklesu obecného zájmu o náboženská témata, která ve středověku výrazně dominovala veškeré kultuře. To se projevilo zejména v literatuře, která byla vydávána.⁵³

Církev se v té době nacházela již dlouho v hluboké krizi, klesala její autorita a stále častěji se ozývaly kritiky na její adresu. Mnozí humanisté poukazovali na nemístné chování papežů a části duchovenstva dbajícího jen o světské požitky, na jejich hamižnost, stejně jako na scholastickou dogmatiku církve a její povrchní interpretaci. Diskutovali a psali o tématech, která se dříve zdála nedotknutelná. Přesto zůstávali stále křesťany a církev neodmítali, pouze upozorňovali na nutnost její nápravy a reformy, která však stále nepřicházela. Diskuse o reformě církve se přitom nejčastěji rodily na její vlastní půdě, neboť duchovenstvo stále patřilo k nejvzdělanější části společnosti.

Můžeme tu však sledovat dvě odlišné podoby renesance - na jedné straně to je podoba akademické diskuse vedená touhou po poznání, svobodomyšlností, tolerancí k novým myšlenkám a odmítáním autority. Na druhou stranu se však objevuje i tendence opačná, v níž kritika soudobých společenských nešvarů hledá jako svou oporu novou absolutní autoritu. Tu nachází v Bohu a doslovném respektování jeho vůle, za kterou pokládá *Písmo* v původní a ryzí podobě, bez nánosu církevní tradice. Po pádu Konstantinopole roku 1453 přichází do západní Evropy s vlnou uprchlíků také řada řeckých učenců a přináší s sebou znalosti a knihy, které na Západě již upadly v zapomnění. Probouzí se tak zájem o studium původních řeckých pramenů,

⁵³ Například ve Štrasburku mělo z knih vydaných v 15. století více než 50 % náboženský obsah, kdežto během prvních dvou desetiletí 16. století tam už podíl náboženské literatury klesl na pouhých 27 % (Stipčević 2006: 460).

dříve zprostředkovávaných latinskými překlady. Také latinský text Vulgáty⁵⁴ je srovnáván s řeckou předlohou. Erasmus Rotterdamský pořídil nový latinský překlad *Nového zákona*, který vydal roku 1516 v Basileji společně s řeckým⁵⁵ textem a svými komentáři. Erasmus ve svém latinském překladu opravil některá místa, o nichž se domníval, že se tam Jeroným při překládání dopustil omylu. V obsáhlé předmluvě Erasmus rovněž vyložil své názory na reformu církve.

Ve světle nově přístupných řeckých textů i nových překladů z původních biblických jazyků do latiny pak začala být přezkoumávána stávající církevní dogmata. Z tohoto filologického základu čerpali sebejistotu ti nejradikálnější kritici církve, kteří se dožadovali okamžitého uznání svých názorů a snažili se o své pravdě přesvědčit také co nejširší okruh stoupenců i odpůrců.

3.1.1 POČÁTKY REFORMACE

Jednou z nejpalcivějších náboženských otázek té doby byl prodej odpustků dosahující pobuřujících rozměrů. Vytvářel značnou ekonomickou zátěž pro obyvatelstvo, ale především byl problematický z morálních důvodů, neboť lidem byly vnucovány odpustky nejen za jimi spáchané hříchy, ale i za hříchy ještě nespáchané či hříchy zemřelých. Roku 1517 ve prospěch odpustků, určených na stavbu chrámu sv. Petra v Římě, kázal na území braniborského kurfiřta lipský dominikán Johann Tetzel. To přimělo Martina Luthera, augustiniána a profesora Wittenberské univerzity, aby sestavil 95 tezí namířených proti dosavadní praxi prodeje odpustků. Tyto teze pak 31. října

⁵⁴ *Vulgáta* byla ve středověku nejrozšířenějším latinským překladem bible, který ve 4. století pořídil z pověření papeže Damase sv. Jeroným. Starší latinské překlady bible jsou označovány jako *Vetus latina*. *Vulgáta* se brzy rozšířila, nejrychleji její část - *Nový zákon*. V 5.-9. století došlo k několika recenzím *Vulgáty*, které jí měly vrátit původní podobu. Tridentský koncil pak prohlásil Jeronýmův překlad za totožný s originálem a oficiální text katolické církve. Současně nařídil vydat novou opravenou verzi *Vulgáty*, která byla hotova 1588 a vytištěna 1590 (Duka 1990: 50-51).

⁵⁵ Šlo patrně o první tisk *Nového zákona* v původní řečtině.

1517 rozeslal biskupům a známým učencům.⁵⁶ Bez Lutherova souhlasu je pak jeho přítel Kristof Scheurl dal vytisknout, načež se rozšířily po celém Německu (Jambrek 1999: 38). Podle svědectví dobového historika Friedricha Myconia byly tyto teze zásluhou tisku do patnácti dnů známy v Německu a do měsíce se o nich dozvěděl celý křesťanský svět (Stipčević 2006: 451). Datum 31. října 1517 je proto pokládáno za počátek reformace.

V prvních letech reformace se Luther ještě domníval, že hájí učení církve proti jejím nepřátelům, usiloval pouze o reformu, a ne o rozkol západního křesťanství. Zastával se i papeže s tím, že zajisté není správně informován o existujících nepravostech v církvi, protože jinak by je nepřipustil. Ovšem v Římě byl na popud dominikánů zahájen kacířský proces a v říjnu 1518 již Luthera v Augsburgu vyslychal kardinál Tomáš Kajetán (Müller 2001: 83). Luther trval na svých názorech, které dále rozvinul v hlavních reformátorských spisech.⁵⁷ Jedním z principů jeho učení je teze, že „ospravedlnění před Bohem může člověk dosáhnout vírou, ne skutky“ (Müller 2001: 83), skutky tedy podle Luthera „nejsou předpokladem spásy, ale pouhými plody víry“ (Müller 2001: 85). Dále připouštěl pouze tři svátosti⁵⁸ (křest, večeří Páně, a jen s výhradami pokání), upozorňoval na omylnost koncilu i papeže a odmítal nadřazenost církevní moci nad mocí světskou.

Papež Lev X. ještě roku 1520 vydal bulu, ve které Lutherovi hrozil klatbou. Tuto bulu však Luther v prosinci 1520 na protest spálil, a ani následujícího roku na říšském sněmu ve Wormsu své učení neodvolal, pročež na něj císař Maxmilián I. uvalil říšskou klatbu. Ta se však minula účinkem, neboť Lutherovi poskytl útočiště saský kurfiřt Fridrich III. Moudrý⁵⁹ na hradě

⁵⁶ Müller (84): „Lutherovy teze z 31. října 1517 nebyly určeny pro širší veřejnost - o přibití na vrata zámeckého kostela ve Wittenbergu (Thesenanschlag) se dnes pochybuje -, ale byly myšleny jako příspěvek do diskuse.“

⁵⁷ Za hlavní jsou považovány tři Lutherovy spisy z roku 1520: *Ke křesťanské šlechtě německého národa o zlepšení církevního stavu* (*An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*); *O babylonském zajetí církve* (*Von der Babylonischen Gefangenschaft der Kirche*); *O svobodě křesťana* (*Von der Freiheit eines Christenmenschen*) (Müller 2001: 85).

⁵⁸ Katolická církev uznává 7 svátostí, k nimž se řadí také biřmování, svěcení, svátost nemocných a svátost manželství.

⁵⁹ Než se však saský kurfiřt rozhodl Luthera podpořit, radil se s Erasmem Rotterdamským, v čemž se spočívá údajně Lutherovo kacířství. Erasmus ve své odpovědi kurfiřtovi 5. prosince 1520

Wartburgu. Tam se Luther ukrýval po deset měsíců⁶⁰, během nichž přeložil do němčiny *Nový zákon*. Jeho první vydání spatřilo světlo světa ve Wittenbergu 21. září 1522.

Církev chtěla Luthera umlčet starým a osvědčeným způsobem, jak to činila v případě dřívějších herezí. Nedokázala však předvídat jak mocným a rychlým prostředkem šíření propagandy je knihtisk. Jen do Lutherovy smrti (tj. do roku 1546) byla jeho díla vydána ve 3.703 vydání, přičemž jen jeho překlad bible vyšel za stejnou dobu v nákladu kolem 500.000 výtisků (Stipčević 2006: 391) a za prvních 50 let reformace se dočkal zhruba jednoho milionu výtisků⁶¹ (Stipčević 2006: 454). Takovou záplavu již nešlo nijak zastavit.

Kromě vlastních reformátorských spisů se za pomoci tisku velmi rozmohla další podoba propagandy - pamflety a letáky, které se před reformací vyskytovaly jen v zanedbatelném množství. Nejvíce pamfletů se tisklo v počátcích reformace (1521-1525), kdy jich řadu napsal sám Luther. Druhá vlna pamfletů pak přišla v polovině 16. století, kdy je jejich nejplodnějším autorem Chorvat - Matija Vlačić (*Matthias Flacius Illyricus*), vůdce radikální větve Lutherových následovníků (Stipčević 2006: 454). Mnohé často anonymní pamflety, letáky a karikatury mívaly zesměšňující, často až vulgární charakter a uchýlovali se k nim jak stoupenčí reformace, tak její odpůrci. Jejich obsah se mnohdy ani nezakládal na pravdě, někdy šlo o úmyslné mystifikace a provokace.⁶² Bez nadsázky lze označit toto propagandistické využití a zneužití tisku za první „mediální válku“ v dějinách Evropy, která značnou měrou přispěla k náboženskému zfanatizování mas.

Luthera podpořil a poukázal na skutečnost, že ze všech univerzit pouze dvě Lutherovo učení odsoudily, ale žádná ho nevyvrátila.

⁶⁰ Na hradě Wartburgu Luther pobýval od 4.5.1521 do 3.3.1522.

⁶¹ Přitom počet obyvatel Evropy kolem roku 1550 je odhadován na 97 milionů a počet obyvatel tehdejších německých zemí lze předpokládat přibližně v rozmezí 12 až 14 milionů (Bacci 2003: 14-15).

⁶² Například ve francouzském městě Meaux se roku 1528 jednoho rána na dveřích Katedrály objevila falešná bula papeže Klementa VII., v níž se věřícím povolovalo a nařizovalo číst Lutherovy spisy (Stipčević 2006: 453).

3.1.2 POLITICKÝ ROZMĚR REFORMACE

Z roviny náboženské se problém reformace záhy přenesl do roviny politické. Konflikt mezi Římem a stoupenci reformace přichází v době, kdy je na vrcholu moci rod Habsburků, jehož členové se také střídají na trůně římskoněmeckých císařů⁶³. Na jejich osobním přístupu k víře pak do značné míry závisel vývoj v Říši, ačkoli měli pravomoci výrazně omezené spoluúčasti říšských stavů na vládě. Postavení císaře Karla V.⁶⁴ navíc oslabovala závislost na stavech ve válečných konfliktech s Turky a s Francií,⁶⁵ proto si zpočátku nemohl dovolit proti reformaci zakročit příliš rázně. Říšský sněm ve Špýru se roku 1526 rozhodl „přenechat náboženskou otázku až do doby, než se sejde koncil, svobodnému svědomí říšských knížat“ (Müller 2001: 85). Když se Habsburkové pokusili toto rozhodnutí na dalším sněmu ve Špýru 1529 zrušit, vzneslo proti tomu šest knížat a čtrnáct zástupců měst protest⁶⁶ (Jambrek 1999: 272) a v následujícím roce 1530 protestanté předložili souhrn svého náboženského učení císaři jako tzv. „augsburskou konfesi“. Ta byla stvrzena náboženským mírem mezi protestanty a katolíky roku 1555 v Augsburgu.

Augsburský náboženský mír zavedl známou zásadu „Cuius regio, eius religio“. Luteránům byla přiznána rovnoprávnost, ale svobodná volba vyznání zůstala omezena jen na říšské stavy a rytířstvo, zatímco poddaní se museli řídit podle vyznání své vrchnosti⁶⁷ (Müller 2001: 93). To mělo dalekosáhlé důsledky na veškerý kulturní vývoj, neboť když vládce některého území nebo jeho následník přestoupil k jinému vyznání (či jenom změnil své sympatie), a to se stávalo poměrně často, museli jeho poddaní buď rovněž změnit vyznání nebo se vystěhovat. Takový přístup značně narušoval kontinuitu kulturního vývoje

⁶³ Od počátku reformace (1517) do vestfálského míru (1648) se na římskoněmeckém trůně vystřídalo osm císařů z rodu Habsburků: Maxmilián I. (1493-1519), jeho vnuk Karel V. (1519-1556), jeho bratr Ferdinand I. (1556-1564), jeho syn Maxmilián II. (1564-1576), jeho syn Rudolf II. (1576-1612), jeho bratr Matyáš (1612-1619), jeho bratranec Ferdinand II. (1619-1637) a jeho syn Ferdinand III. (1637-1657) (Müller 2001: 573).

⁶⁴ V době nepřítomnosti císaře v Říši zastupoval bratr Ferdinand I., který byl roku 1531 zvolen také římským králem a tedy i stálým zástupcem císaře.

⁶⁵ Kvůli sporům s Habsburky o burgundské území uzavřela křesťanská Francie spojení s Turky (Müller 2001: 88).

⁶⁶ Tento protest se stal důvodem pro označování stoupenců reformace za „protestanty“.

⁶⁷ Ovšem tento základní princip měl i několik výjimek, které druhá strana ne vždy uznávala.

příslušného území, avšak současně tyto vynucené přesuny početných skupin obyvatel (zejména vzdělanějších vrstev) mohly přispívat i pozitivně ke konfrontaci myšlenek a názorů lidí pocházejících z nejrůznějších prostředí.

3.1.3 TRIDENTSKÝ KONCIL

Roku 1545 papež Pavel III. svolal do Tridentu dlouho očekávaný církevní koncil.⁶⁸ Jeho cílem bylo zaujmout postoj ke sporným náboženským otázkám, definovat učení katolické církve, připravit reformu a zjednat nápravu neuspokojivého stavu, včetně případů zneužívání církevní moci. Pouze rychlá, účinná a jednotná reforma mohla katolické církvi dát šanci na úspěch v soupeření s protestantismem. Stále zřetelněji se totiž ukazovalo, že svévolný výklad *Písma* vede k narůstání chaosu a štěpení do různých frakcí⁶⁹. Mnoho představitelů katolické církve se tak názorově přiblížilo reformaci v domnění, že se stále ještě pohybují v rámci reformního úsilí uvnitř katolické církve, neboť neměli k dispozici závazný výklad, o který by se mohli opřít.

Luther tak nakonec přispěl k tomu, o co usiloval v samém počátku, tedy k obrození církve, která se nakonec sama postarala o odstranění mnoha důvodů, kvůli nimž byla oprávněně kritizována. Současně však v otázkách dogmat nemohla tato reforma zajít příliš daleko, aby katolická církev neztratila vlastní identitu a zajistila si jednotu prostřednictvím centrálně řízené církevní správy, jejíž autorita nesměla být zpochybňována.

Klíčovým výsledkem Tridentského koncilu bylo stanovení závazného textu *Písma*, kterým se stala latinská *Vulgáta* (včetně deuterokanonických knih) a postavení církevní tradice na roveň *Písmu*. Koncil zaujal také závazné stanovisko ve věcech svátostí a v dalších teologických otázkách.

⁶⁸ Koncil probíhal od 13. prosince 1545 do 4. prosince 1563, a to ve třech oddělených etapách: 1. - 1545-48; 2. - 1551-52; 3 - 1562-63.

⁶⁹ Také reformace se záhy rozštěpila na několik značně nepřátelených proudů, ačkoli jejich stoupenci bývají společně označováni za protestanty. Vedle *luteránství* se výrazným proudem reformace stal *kalvinismus*, další skupinou protestantů pak byli *novokřtění*. I mezi Lutherovými následovníky došlo k názorovému rozkolu a rozdělení na radikální *flaciány* - jejich vůdcem byl Matija Vlačić (*Flacius Illyricus*) - a umírněné *filipisty*, stoupence Filipa Melanchtona.

3.1.4 PROTIREFORMACE

Doba od uzavření augsburského náboženského míru (1555) do vestfálského míru (1648) bývá označována za období protireformace (Müller 2001: 94). Katolicky orientovaná světská vrchnost díky Tridenteskému koncilu dostala do rukou oporu pro upevnění víry na svých územích. Velkou podporou jí v tom byl i nově založený jezuitský řád⁷⁰ s propracovaným systémem školství a vzdělávání katolických duchovních. Ačkoli byl augsburský náboženský mír míněn jako ústupek protestantům, kterým dával právo zavádět reformaci, začala ho využívat i katolická strana k tomu, aby na svých územích vymýtila veškeré zárodky reformace.

V dědičných habsburských zemích od roku 1522 vládl Ferdinand I. (1526 zvolen také českým, uherským a chorvatským králem), který byl nakloněn reformám⁷¹ a protestanty toleroval. Císař Maxmilián II. jako jediný Habsburk s reformací otevřeně sympatizoval. I jeho bratr, arcivévoda Karel Štýrský⁷², projevoval jistou shovívavost a např. 1572 povolil štýrské šlechtě svobodu vyznání, kterou 1578 přiznal rovněž měšťanům v některých městech - Štýrském Hradci, Celovci (Klagenfurtu), Lublani a Judenburgu. Teprve jeho syn Ferdinand II., považovaný až za bigotního katolíka, začal rázně postupovat proti protestantům - v roce 1598 nařídil vyhnat ze svých rakouských zemí všechny protestantské kazatele, v roce 1599 začali být vyháněni protestantští měšťané a nakonec v roce 1628 musela do emigrace odejít i protestantská šlechta. V Uhrách však byla situace odlišná - ty nepatřily k dědičným habsburským zemím a postavení šlechty tam bylo mnohem silnější. Přestože i v Uhrách se Habsburkové snažili prosazovat katolickou víru, tamní protestantská

⁷⁰ Tovaryšstvo Ježíšovo (Societas Jesu) založil Ignác z Loyoly 1534 a potvrdil ho papež Pavel III. roku 1540. Jeho členové skládali slib absolutní poslušnosti přímo papeži.

⁷¹ Připouštěl např. přijímání pod obojí i sňatky kněží (Encyklopedija Slovenije sv. 10: 137). Na druhou stranu se ale jako římskoněmecký král a pozdější císař snažil oslabit politickou moc protestantských knížat a některé prameny jej označují přímo za „rozhodného odpůrce reformace“ (Jambreč 1999: 151).

⁷² Karel Štýrský po otci zdědil Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Gorici a Istrii, zatímco Tyrolsko a Horní Rakousy dostal jeho bratr Ferdinand II. Tyrolský.

šlechta se stavěla na odpor⁷³ a po dlouhou dobu se jí dařilo jistou svobodu vyznání udržet. Proto právě do Uher řada protestantů odcházela.

Období mezi lety 1555 až 1618 je tak dobou, kdy se reformace i protireformace snaží o upevnění pozic, protestanté a katolíci žijí vedle sebe, ale oba tábory usilují o získání převahy a napětí mezi nimi narůstá, až nakonec přeroste v ozbrojený konflikt - třicetiletou válku. Teprve vestfálský mír 1648 stanovil stabilní hranice mezi katolickým a protestantským světem. Ačkoli se idea reformace zrodila z otevřenosti humanismu, jejím výsledkem byl návrat ke středověkému náboženskému myšlení. Kladla si za cíl osvobodit člověka z moci církve, ale spoutala ho do přísných pravidel puritánské morálky a strohosti. Po renesančním uvolnění začala být v důsledku vyhocených náboženských sporů každá nová myšlenka posuzována z pozice té či oné víry a pouhé podezření kolikrát stačilo, aby kvůli několika větám či pouhému jménu autora celé knihy či dokonce knihovny končily v plamenech. Z ideálu svobody vyznání se tak zrodila na dlouhou dobu nesvoboda lidského ducha. Chaos vzniklý soupeřením jednotlivých stavů a konfesí pak vyústil v zavedení absolutistické formy vlády ve většině evropských zemí.

3.2 ŠÍŘENÍ REFORMACE VE SLOVINSKU A CHORVATSKU

Ve slovinských zemích se ideje reformace začaly šířit poměrně brzy prostřednictvím četných kontaktů s německými městy, ale i přes Benátky⁷⁴

⁷³ Odpor uherské protestantské šlechty vyústil několikrát v ozbrojená povstání, jichž pozadí bylo přirozeně nejen náboženské, ale i politické.

Povstání Štěpána Bocskaye ukončilo uzavření Vídeňského míru 23. června 1606, potvrzeného roku 1608. Na něm byla založena svoboda obojího vyznání v Uhrách. (Na Chorvatsko se to ovšem nevztahovalo.)

Další povstání uherské šlechty, částečně koordinované s českým stavovským povstáním, vedl Gábor Bethlen. Mírem uzavřeným 31. prosince 1621 v Mikulově Ferdinand II. opět Uhrám zaručil náboženskou svobodu.

Jiří Rakoczy v letech 1643-1645 vedl jako spojenec Francie a Švédska proti Ferdinandu III. otevřenou válku, kterou ukončil tzv. Linecký mír příznavající náboženskou svobodu nejen šlechtě, nýbrž i měšťanům a sedlákům.

Povstání Imricha Tökölyho z roku 1678 ale bylo neúspěšné a postavení uherských protestantů spíše oslabilo. Přesto však zápas o náboženskou svobodu v Uhrách pokračoval po celý zbytek 17. a většinu 18. století, přičemž postavení protestantů se postupně zhoršovalo.

⁷⁴ Benátská republika sama zprvu inklinovala k reformaci, neboť její vztahy s Římem nebyly nejvřelejší, ale velmi brzy se z politických a obchodních důvodů postavila na katolickou stranu.

a Terst, odkud vedly obchodní cesty dále do Chorvatska. Šířily se především v humanisticky vzdělaných kruzích církevní inteligence, která je však chápala spíše jako výzvu k reformě církve než podnět k odtržení od Říma. Roku 1523 se o reformě církve začíná hovořit na dvoře terstského biskupa Petra Bonoma, kolem roku 1528 shledaly církevní vizitace ohlasy reformace ve Štýrsku a někdy v letech 1529 či 1530 se stoupenci reformy sdružují i v Lublani kolem tamního biskupa France Kacijanara⁷⁵. V Terstu u biskupa Bonoma se roku 1523 s idejemi reformace (ale především s díly Erasma Rotterdamského) seznámil i patnáctiletý Primož Trubar, kterého Bonomo roku 1530 vysvětil na kněze a 1535 doporučil do Lublaně biskupu Kocijanarovi. V Lublani Trubar působil jako kazatel až do roku 1547, kdy musel poprvé uprchnout do ciziny, neboť nově dosazený lublaňský biskup Urban Textor byl odpůrcem reformace.

Postupně reformace ve slovinských zemích získávala stále více stoupenců, zejména z řad šlechty⁷⁶ a měšťanstva. Po roce 1555, s odvoláním na augsburský náboženský mír, zemské stavy podpořily Trubarův návrh na vytvoření protestantské „církve slovinského jazyka“ a zřídily v Lublani místo superintendanta, na které jmenovaly roku 1560 jako prvního právě Trubara. Pod záštitou stavů postupně vznikly zemské protestantské církve v Kraňsku, Korutanech a Štýrsku. V roce 1578 pak byly sloučeny do jedné církevní organizace se sídlem ve Štýrském Hradci.

Problém se šířením reformace ve slovinských zemích však spočíval v uplatňování principu „Cuius regio, eius religio“. Zemské stavy si totiž nárokovaly toto právo, ačkoli bylo určeno pro říšská knížata. Těmi byli v případě rakouských zemí Habsburkové, kteří stavům toto právo formálně nepřiznali, neboť veškerá moc stavů se odvozovala od moci zemského knížete. Některá panství Habsburkové spravovali přímo a tam připouštěli pouze katolické vyznání. Jinde tolerovali stavům zavádění protestantismu, ale to

Pronásledování protestantů v Benátkách řídil přímo papežský inkvizitor. I v té době však byla Benátkami uznávána exterritorialita místní německé obchodnické komunity, která nadále směla vlastnit, číst a šířit protestantské spisy (Jambrek 1999: 111).

⁷⁵ Do okruhu příznivců reformace kolem lublaňského biskupa Kacijanara patřil např. kanovník Pavel Wiener, biskupův zástupce Lenart Mertlic, učitel Lenart Budina, městský soudce Khisel, či tajemník zemských stavů Matija Klombner. (Grdina 1990: 25).

⁷⁶ Reformaci podporovali především Auerspergové, Gallenbergové, Thurnové, Gallové, Khislové, Sauerové, Ditrichsteinové a Bánffyové (Enciklopedija Slovenije sv. 10: 140).

skončilo smrtí arcivévody Karla. Poté zahájili protireformaci na celém území rakouských zemí (Encyklopedija Slovenije sv. 10: 139). Venkovské obyvatelstvo navíc zůstalo reformací takřka nedotčeno, což také napomohlo rychlejšímu postupu protireformace.

Situace chorvatských zemí⁷⁷ se v 16. století od slovinské situace značně lišila. Hlavní problém představovala ztráta území v důsledku tureckých výbojů. Zatímco kolem roku 1526 mělo chorvatsko-slavonské království rozlohu zhruba 50.000 km², koncem 16. století to bylo už jen asi 18.000 km² (Rychlík - Perenčević 2007: 99) a některé prameny uvádějí ještě méně⁷⁸. V každém případě to však znamená, že se rozloha tohoto státního útvaru zmenšila na pouhou třetinu až čtvrtinu, a to v průběhu pouhých 70 let, tedy prakticky během jednoho lidského života. To mělo za následek velkou vlnu uprchlíků, kteří opouštěli ohrožená území a přesouvali se na sever a západ. Rozsáhlé migrace zcela změnily etnickou a také jazykovou mapu západního Balkánu. Zbytek chorvatských území nebyl schopen vstřebat takové množství uprchlíků, kteří proto odcházeli jednak do západních Uher⁷⁹, ale také do sousedního Štýrska a Kraňska, kam z chorvatských oblastí přišlo možná i více než 150.000 uprchlíků.⁸⁰ Ačkoli jsou tyto odhady jen velmi přibližné, je značně

⁷⁷ Používání názvu Chorvatsko v historickém kontextu je samo o sobě dost problematické, neboť jeho význam byl v minulosti jiný než dnes a postupně se měnil. V odborné literatuře však převládá přístup, kdy se pojmem Chorvatsko označuje celé území dnešního chorvatského státu i v případě, že se hovoří o vzdálené historii. Od středověku však název Chorvatsko označoval jen jednu část království, které se skládalo ještě ze Slavonie a Dalmácie. Istrie k němu nepatřila, představovala samostatné markrabství, ze kterého se později vyčlenilo Pazinské hrabství náležející od roku 1374 k habsburským državám, zatímco zbylou část Istrie ovládly Benátky (Rychlík - Perenčević 2007: 71).

Chorvatsko s Dalmácií postupně splynulo v jednu správní jednotku a Slavonie tvořila druhou. Toto správní rozdělení pochází z roku 1260, kdy Béla IV. zřídil úřad „hercega“ spravujícího království Slavonie, Chorvatska a Dalmácie. Hercegovci pak byl podřízen jeden bán pro Slavonii a druhý pro Chorvatsko a Dalmácii, přičemž v nepřítomnosti hercega podléhal chorvatsko-dalmatský bán slavonskému (Rychlík - Perenčević 2007: 54). Toto rozdělení se odrazilo i ve stavovské samosprávě - organizaci sněmů. Slavonský sněm se sešel poprvé roku 1343 a chorvatsko-dalmatské sněmy jsou doloženy od roku 1350 (Rychlík - Perenčević 2007: 62).

⁷⁸ Trpimir Macan odhaduje rozlohu tohoto území koncem 16. století jen na 16.800 km² (Macan 2000: 61) a Vjekoslav Klaić dokonce jen na 12.500 km² (Jambreč 1999: 63). Veškeré odhady jsou samozřejmě jen přibližné, neboť hranice nebyly přesně vytyčeny a stále se měnily.

⁷⁹ Do oblasti na maďarsko - rakouském pomezí, dnešního Burgenlandu (chorvatsky Gradišće), se jen ve 30. letech 16. století přistěhovalo přes 100.000 uprchlíků (Jambreč 1999: 124).

⁸⁰ Uprchlíci zaplnili např. oblasti kolem Metliky, Črnemelje, Pobrižje, Vinice, Poljany a Kostela (Jambreč 1999: 67).

pravděpodobné, že koncem 16. století mohla být takřka pětina obyvatel Štýrska a Kraňska (především východní části) původem z chorvatských oblastí.

Ztráta území přispěla také k reformě správního uspořádání. Jelikož chorvatsko-slavonské království přišlo o celou Dalmácii a většinu vlastního Chorvatska, došlo ke sloučení dvou stavovských sněmů do jednoho. Roku 1558 se samostatný chorvatský sněm sešel naposledy, od té doby byl svoláván již jen společný chorvatsko-slavonský sněm⁸¹ (Rychlík - Perenčević 2007: 92). Krom toho byla na části území rozhodnutím císaře zřízena tzv. „vojenská hranice“, která nepodléhala sněmu, nýbrž přímo vojenskému velení, kterým byl roku 1578 pověřen arcivévoda Karel Štýrský (Rychlík - Perenčević 2007: 106). Zbytek království pak byl organizačně členěn na tři župy a tři knížectví⁸². Z hlediska církevní správy existovalo v 16. století již jen záhřebské biskupství, senjské biskupství a malá část krbavsko-modrušského biskupství (Jambrek 1999: 71).

Reformace se do chorvatských zemí šířila ze tří směrů (luteránství z Benátek a Terstu přes Istrii, ale také z Německa přes Kraňsko a Štýrsko, zatímco kalvinismus z Uher, a to především do východní Slavonie). Nevznikla tu však samostatná protestantská církev, šlo převážně o působení jednotlivých kazatelů a s reformací sympatizujících duchovních v rámci stávajících farností. Reformace zůstávala soustředěna spíše do izolovaných center podél hranic s Kraňskem a Štýrskem.⁸³ V Záhřebu máme první nepřímé zprávy o šíření reformace ze 30. let 16. století.⁸⁴ Záhřebský biskup Matija Bruman (1558-1563) toleroval kázání protestantských kazatelů a sám je navštěvoval, stejně jako bán Petar Erdödy (1557-1567), který tyto kazatele zval na svá panství (Jambrek 1999: 79-80). Takový přístup byl však spíše výjimkou, neboť většina

⁸¹ Přestože tento společný sněm navazoval po právní stránce spíše na tradici slavonského sněmu (Rychlík - Perenčević 2007: 93), v literatuře je běžně zkráceně označován jako „chorvatský sněm“.

⁸² V čele Varaždinské, Križevacké a Záhřebské župy stáli volení či jmenovaní župani, zatímco v čele Vinodolského, Modrušského a Moslavinského knížectví dědiční župani či knížata (Jambrek 1999: 73).

⁸³ Pro chorvatské protestanty byla jedním z takových významnějších center kraňská Metlika ležící těsně u hranic s Chorvatskem, neboť tam působila dokonce i protestantská škola (Jambrek 1999: 74).

⁸⁴ Záhřebský biskup Šimun Erdödy si v dopise z 11.3.1534 adresovaném papeži Klementu VII. stěžoval, že musí energicky postupovat proti luteránství, neboť většina duchovenstva v jeho biskupství už jím byla nakažena (Jambrek 1999: 79).

šlechty zaujímal spíše protireformační postoj, takže od roku 1567 začal chorvatský sněm vydávat protireformační zákony a zákazy (Jambrek 1999: 72).

Větší zázemí získal protestantismus pouze na samém severu Chorvatska pod záštitou šlechtických rodů Ungnadů a Zrinských. Nejvýrazněji se to projevilo v Mezimuří⁸⁵, které se pod ochranou hrabat Zrinských stalo na jistou dobu bezpečným útočištěm protestantů vyháněných odjinud. Bán Nikola Zrinský⁸⁶ sám patrně nebyl protestant, ale protestanty toleroval. Jeho syn Juraj Zrinský se po roce 1570 k protestantství hlásil již otevřeně. Až Juraj Zrinský mladší se vrátil ke katolictví, když byl roku 1622 zvolen chorvatským bánem, jelikož jako protestant by nemohl tuto funkci zastávat, přesto i poté Zrinští drželi ochrannou ruku nad protestanty.

Baron Ivan Ungnad, původem z Kraňska, se z řad šlechty nejvíce zasloužil o šíření reformace i protestantské literatury v chorvatských i slovinských zemích, a to především založením chorvatsko-slovenské tiskárny v Urachu u Tübingenu. V letech 1543-1556 vykonával funkci varaždinského župana, kterou po něm převzal jeho syn Krsto Ungnad⁸⁷ v letech 1556-1607 (Jambrek 1999: 87). Během těchto 65 let tak měl protestantismus příležitost ve Varaždinu a okolí zapustit kořeny. Varaždin se na jistou dobu stal dokonce útočištěm pro protestanty vyháněné z Kraňska a v letech 1586-1587 tu dokonce fungovala protestantská tiskárna slovinského tiskaře Janže Mandelce. Když se Krsto Ungnad roku 1578 stal vlastníkem Samoboru⁸⁸, přinesl protestantismus i tam.

⁸⁵ V Mezimuří existovalo 28 protestantských farností (Jambrek 1999: 260).

⁸⁶ Nikola Zrinský proslavil svůj rod hrdinskou smrtí při obraně Sigetu před Turky roku 1566. Stal se pak opěvovaným národním hrdinou. Protestanty podporoval, ale zajímavé je, že neexistují záznamy o tom, že by finančně jakkoli podpořil chorvatskou protestantskou tiskárnu v Urachu, a to ani přes opakované prosby. Protestantské knihy z Urachu si sice ve značném množství objednával a dále je šířil, ale nenašlo se žádné potvrzení o tom, že by za ně někdy zaplatil (Jambrek 1999: 96).

⁸⁷ Krsto Ungnad studoval na protestantské univerzitě ve Wittenbergu, kde byl shodou okolností v té době rektorem jeho příbuzný David Ungnad (Jambrek 1999: 87).

⁸⁸ Jak vrtkavá byla pozice protestantů závislých na postoji vrchnosti dokládá i skutečnost, že poté, co zemřel Krsto Ungnad, františkáni obrátili jeho dceru Anu Marii na katolickou víru a Krstův zeť Tomo Erdödy jim pak pomohl s rekatolizací Samoboru (Jambrek 1999: 85).

Na území vojenské hranice byli protestantští kazatelé tolerováni⁸⁹ z toho důvodu, protože většinu důstojnického sboru tam tvořili protestanté z rakouských zemí. Jako středisko vojenské krajiny bylo roku 1579 vybudováno pevnostní město Karlovac. Kupodivu ještě roku 1597, když jinde už naplno probíhala protireformace, byl v Karlovcí postaven protestantský kostel (Jambrek 1999: 92).

Do dalmatských měst a Dubrovnické republiky, hlavních kulturních center chorvatské renesance, však ohlasy reformace dolehly jen okrajově. Tamní intelektuální prostředí bylo příliš úzce vázáno na italskou kulturu a církevní tradici představovanou Římem.

3.3 REFORMACE A LITERATURA V NÁRODNÍCH JAZYCÍCH

Základní motivace autorů reformace byla ryze náboženská. Cílem jejich děl bylo v první řadě šířit víru založenou na textu *Písma*. Proto také v době nástupu reformace mezi vydávanými knihami početně převládala literatura náboženská. To platí především pro počátky reformace v oblastech, kde si teprve musela získávat stoupence a soupeřit o životní prostor. Dokud se lidem nedostalo základních náboženských textů, vydávání jiných žánrů ustoupilo do pozadí.

Náboženská literatura, ačkoli to nebylo jejím primárním posláním, však mohla dosahovat také umělecké hodnoty. Nelze ji při tom posuzovat stejnými měřítky, jako literaturu světskou, kde je za jednu z hlavních hodnot považována původnost. U základních kanonických textů pochopitelně není možné měnit jejich obsah, za nejvyšší hodnotu je tu naopak považováno co nejvěrnější zachování smyslu a obsahu. Ten je však třeba vyjádřit ve srozumitelném soudobém jazyce, což již samo o sobě vždy znamená jistou interpretaci. Vedle těchto závazných náboženských textů existuje ještě další skupina náboženské literatury, jejíž úlohou je interpretace a popularizace. V nich jsou sice základní témata rovněž dána, ale autor je dále rozvíjí s využitím co nejpůsobivějších

⁸⁹ Protestantské kazatele měla např. města Koprivnica, Ivanić Grad, Petrinja, Sisak, Senj, Ogulin či Karlovac.

rétorických prostředků. Obvykle jsou takové texty psány formou odpovídající dobovým zvyklostem, ale velkou roli přitom hraje i individuální styl autora (Grdina 1999: 15). Za třetí skupinu náboženské literatury bychom mohli označit díla, která jsou jen volně inspirována náboženskými motivy, ale jejich hlavní hodnota spočívá v uměleckém ztvárnění a různých variacích na dané téma. Většinou se jedná o lyrické skladby, jejichž cílem je zapůsobit na emoce a estetické cítění.

Jelikož pro reformaci bylo životně důležité co nejrychleji masově rozšířit řady svých stoupců, stala se velmi významnou otázkou jazyka, v němž budou díla vydávána. Již na přelomu 15. a 16. století byl patrný trend ústupu latiny a přechodu k národním jazykům. Ten reformace ještě urychlila, neboť jedním z jejích hlavních požadavků bylo zpřístupnění a přiblížení *Písma* a bohoslužby všem věřícím v jazyce, kterému rozumějí⁹⁰. Šlo především o střední vrstvy obyvatelstva, mezi nimiž se šířila znalost čtení a psaní, nikoli však znalost latiny (alespoň ne na takové úrovni, aby postačovala k opravdovému pochopení komplikovaných náboženských problémů). Pro protestantské autory tedy již nebylo otázkou zda psát v národním jazyce, ale jaká má být jeho podoba, respektive pro jakou oblast budou jejich díla určena. Pokud chtěli působit na geograficky širší oblast, nemohli psát pouze ve svém místním dialektu, ale museli vytvářet stylizovaný jazyk nadnářeční povahy. Žádný místní dialekt také neměl dostatečně bohatou slovní zásobu a jazykové prostředky, aby byl schopen vyjádřit všechny komplikované a mnohdy abstraktní obraty, jaké obsahovala bible. Přitom však přílišný odklon od mluvené nářeční podoby živého jazyka mohl znamenat riziko nesrozumitelnosti a odmítnutí díla na celém území, kterému bylo původně určeno.

S takovým dilematem se sice potýkali jednotliví autoři již v předchozích desetiletích, těm však šlo pouze o popularizaci toho či onoho individuálního díla, přičemž úspěch přinášel zisk také nakladatelům a tiskařům. Představitelé

⁹⁰ Katolická církev se proti tomu obávala, že nekontrovaným a neautorizovaným překládáním základních teologických textů do nejrůznějších jazyků dojde k významovým posunům a mnohdy jen prvoplánovému porozumění, z čehož mohou být vyvozovány mylné závěry vedoucí ke vzniku sektářství a různých herezí. Nutno říci, že tyto obavy nebyly neopodstatněné.

reformace však brali šíření svého díla jako vyšší poslání a šlo u nich o koordinovanou činnost. Tím, že se některá jejich díla v národních jazycích stala závaznými věroučnými texty, měla mnohem větší možnost působit na proces standardizace spisovného jazyka, ale i vnášet nadnářeční prvky do povědomí a užívání na širším území a tím přispět k formování prvních náznaků národního cítění založeného nikoli jen na státní a zemské příslušnosti, ale též na jazykové spřízněnosti.

Neexistence jednotného spisovného jazyka v této době nebyla jen problémem „menších“ zemí střední a jihovýchodní Evropy, které v přechodu od latiny k národním jazykům výrazně zaostávaly za Evropou západní, ale například i problémem německým. Jen stěží bychom mohli v té době hovořit o jednotné spisovné němčině. „V průběhu 16. století si konkurovaly různé krajové formy psaných jazyků, hlavně forma *horskoněmecká*, zvaná *das gemeine Deutsch* (jazyk císařské kanceláře a jazyk produkce jihozápadních a švýcarských tiskáren), forma *východostředoněmecká* (duryňskohornosaská, která vznikla vyrovnávacími procesy z nářečí kolonizovaných území) a *dolnoněmecká*, která později ustoupila formám *hornoněmeckým*. V této konkurenci sehrály právě významnou roli překlady bible. Lutherův překlad, v němž byly zastoupeny jazykové prvky severní i jižní, se rozšířil nejen v oblasti východostředoněmecké, ale i západostředoněmecké a dolnoněmecké; pronikl i do jižních a jihozápadních oblastí, kde mu byla na překážku jiná konfese;“ (Šimečková 1996: 51). Martin Luther je často označován za „tvůrce spisovné němčiny“, což sice není zcela přesné, ale jeho díla nesporně stála na počátku procesu vytváření spisovné němčiny, neboť žádné jiné texty před Lutherem ani dlouho po něm neměly v německých zemích tak velký celoplošný dopad.

3.3.1 TRUBAROVA KONCEPCE SPISOVNÉHO JAZYKA

Obdobný význam jako Luther v německém prostředí měl pro zrod slovinského spisovného jazyka Primož Trubar. Jejich situace se však lišila v tom, že již zhruba 60 let před Lutherem existovala rozsáhlá tradice literatury

tištěné v různých místních variantách němčiny⁹¹, kdežto Trubar byl v tomto směru průkopníkem, neboť roku 1550 vydal první tištěnou knihu jazykově určenou pro slovinské země⁹². Zatímco Luther přispěl ke sblížení různých již existujících tiskařských úzů, Trubar začínal z ničeho, a proto jsou jeho zásluhy o slovinskou literaturu a jazyk ještě větší. Neměl žádnou slovinskou tištěnou literární předlohu a patrně nevěděl ani o starších slovinských rukopisných památkách. Jediným základem pro jeho tvorbu tak byl živý mluvený jazyk v dialektální podobě, jak se s ním seznámil v rodné obci a během svého působení v různých částech Kraňska a Štýrska, či v kultivovanější podobě na dvoře biskupa Petra Bonoma v Terstu⁹³.

Klíčové rozhodnutí Trubar učinil, když se rozhodl psát knihy jazykově určené pouze Slovanům v rakouských zemích, tedy Slovincům. Vymezil tak rámeček, v němž se nadále mělo odehrávat utváření spisovného slovinského jazyka. Tento krok nebyl v 16. století zdaleka tak samozřejmý, jak se nám dnes může jevit. Kupříkladu Matija Vlačić, kterému šlo především o globální zájmy reformace, podporoval překlady náboženských textů do národních jazyků, ale prosazoval myšlenku vytvoření jednoho společného spisovného jazyka pro jižní Slovany (Jambreč 1999: 130). A nebyl zdaleka jediným stoupencem této myšlenky. Další osudy a práci Primože Trubara významně ovlivnila podpora vévody Kryštofa z Württembergu. Tomu Trubara doporučil vévodův rádce a významný představitel reformace Petar Pavao Vergerius mladší⁹⁴. Právě

⁹¹ První německy tištěnou knihou byla sbírka bajek *Edelstein* Ulricha Bonera, kterou roku 1461 vytiskl Albert Pfister v Bamberku (Stipčević 2006: 405). Před Lutherem existovalo i několik německých překladů bible, z nichž první vytiskl roku 1466 ve Štrasburku Johannes Mentelin. (Stipčević 2006: 359)

⁹² První slovinskou knihou byl *Catechismus In der Windischenn Sprach*, který Trubar napsal ve vyhnanství v Rothenburgu a podepsal pseudonymem Philopatridus Illiricus. Vytiskl ho roku 1550 v Tübingenu tiskař Ulrich Morhart, ale i pro něj byl použit pseudonym, a sice Jernej Skuryanez. Po katechismu Trubar ještě téhož roku vydal jako druhou slovinskou knihu slabikář - *Abececlarium und der klein Catechismus In der Windischen Sprach*, pod který se ale vůbec nepodepsal (Neweklowsky 1996: 357).

⁹³ Trubar sám se zmiňuje, že Bonomo přednášel o Vergiliovi a Erasmovi ve slovinštině (Grdina 1999: 187), nevíme však jakou podobu tato slovinština měla. Jisté je, že se tam Trubar seznámil s latinskými a italskými texty nesporných jazykových i literárních kvalit. Jejich úroveň se pak s velkou pravděpodobností mohla stát Trubarovi vzorem při psaní vlastních děl (Grdina 1999: 192).

⁹⁴ Petar Pavao Vergerius ml., původně právník z Kopru, se po smrti manželky stal knězem a získal vysoké postavení v církvi. Působil jako papežský legát na dvoře císaře Ferdinanda I. a za zásluhy ho papež Pavel III. jmenoval biskupem v Modruši a v Kopru. Při studiu reformačních spisů s jejich obsahem začal sympatizovat, až se sám stal protestantem, což otevřeně přiznal roku 1545

Vergerius roku 1555⁹⁵ přivedl Trubara na myšlenku překladu bible, přemlouval ho však, aby překlad byl společný pro slovinské i chorvatské země, což Trubar odmítl (Grdina 1999: 53).

Komu byla určena Trubarova díla, o tom se dovídáme ponejvíce z jejich úvodů a věnování, nebo z korespondence. Vyplývá z nich zcela jasně, že si Trubar byl vědom nářečních rozdílů panujících nejen mezi jednotlivými zeměmi a kraji, nýbrž někdy i v rámci jedné vesnice⁹⁶. Velmi obezřetně však musíme přistupovat k interpretaci etnonym, která používá. V předmluvě k překladu *Matoušova evangelia*⁹⁷ z roku 1555 Trubar uvádí, že „slouenski jezik“ má mnoho různých mluvených podob, neboť jinak hovoří Kraňci, Korutanci a Štýřané (tedy obyvatelé tří rakouských zemí), ale na stejné úrovni uvádí i regionální etnonyma „Dolenci“ či „Krašovci“ a současně také „Istriani“, „Crouati“ a „Besiki“. Zajímavé je, že tu „Crouati“ jsou považováni za jedny z uživatelů jazyka, který Trubar označuje jako „slouenski“. Vysvětlením může být širší chápání pojmu „slouenski“ stále ještě spíše ve smyslu „slovanský“, nikoli tedy v dnešním smyslu „slovinský“. Stejně tak označení „Crouati“ nepředstavuje patrně příslušníky chorvatského národa v dnešním smyslu, ale obyvatele menšího regionu, který v té době nesl toto označení. I pojem „Istriani“ svědčí spíše pro označení obyvatel geografického regionu Istrie. Ta byla politicky rozdělena a obývána jak románským tak slovanským obyvatelstvem, které lze v té době jen těžko rozdělit na slovinské a chorvatské etnikum. Zvláštní postavení má pak poněkud nejasné etnonym „Bezjak“ či „Besiak“, jehož význam není doposud zcela uspokojivě vysvětlen a patrně bylo i různými dobovými autory chápáno různě. Nejpravděpodobnější vysvětlení

v knize *Adversus apostatas Germaniae*. K protestantství přivedl také svého bratra Ivana Vergeria (biskupa v Pule) a rovněž terstského biskupa Ricana. Inkvizice ho pak zbavila biskupského titulu a roku 1548 vypověděla z Kopru. Roku 1553 odešel na pozvání vévody Kryštofa do Württembergu a stal se na jeho dvoře stálým poradcem proti katolíkům a zwingliánům. (Jambrek 1999: 146-147)

⁹⁵ Ve dnech 24.1. až 27.1. 1555 se v Ulmu konalo setkání, jehož cílem bylo vytyčit program vydávání protestantské literatury pro jižní Slovany. Tohoto setkání se kromě Vergeria a Trubara účastnili i další osobnosti církevního, světského a vědeckého života (Pogačnik 1998:94).

⁹⁶ O tom se Trubar zmiňuje také v úvodu k překladu prvního dílu *Nového zákona* z roku 1557 (Grdina 1999: 178).

⁹⁷ V předmluvě k překladu *Matoušova evangelia* z roku 1555 Trubar uvádí: „Kadar ta slouenski Iefig je pousod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore s dostimi bešedami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaierij inu Dolenci tar Bešiki, drigazhi Krašhouci inu Istriani, drigazhi Crouati.“ (Neweklowsky 1996: 358) a (Orožen 1996: 202).

spočívá v předpokladu, že v 16. století tzv. Bezjaci / Bezjaki nepředstavovali čistě geograficko-etnické společenství, ale šlo patrně o běžence z oblastí ohrožených Turky, kteří hovořili slovanským jazykem, ale jejich mluva se lišila od jazyka starousedlíků v oblastech, kam se uchýlili. Této otázce se podrobně věnoval Alojz Jembrich⁹⁸.

Velká část Trubarových předmluv, stejně jako korespondence, je psána německy,⁹⁹ což přináší další problém s možným významovým posunem výkladu etnonym. Jembrih (1991: 48) dokládá na citátu z díla Sabastiana Münstera (*Cosmographia Universa*, 1544), že i v němčině syntagma „Sclavonische sprache oder Windische sprache“ označovala slovanský jazyk bez ohledu na specifikaci konkrétního národa, čili jazyk bez nacionálního příznaku v dnešním slova smyslu. Pro přesnější specifikaci jazyka pak Trubar i jeho kajkavští současníci (např. Antun Vramec) užívali přivlastňovacího zájmena - „naš slovenski / slavenski“ (Jembrich 1991: 49).

V německy psané předmluvě k vydání překladu *Nového zákona* z roku 1557 Trubar explicitně hovoří o tom, jakým jazykem se snažil psát - tak aby mu mohl porozumět každý Slovinec, ať už je to Kraňec, Dolní Štýřan, Korutanec, Kraševac, Istran, Doleňec, či Bezjak, proto zůstal u prostého jazyka, jakým se hovoří v jeho rodné vsi Raščici (Grđina 1999: 165). Vidíme,

⁹⁸ Problematiku významu etnonyma *Bezjaki* podrobně rozpracoval Alojz Jembrih ve své stati *Naziv Bezjak(i) u kontekstu migracija 15. i 16. stoljeća* (Jembrih 1991: 39-59), kde konfrontuje dosavadní teorie se zápisy v dobových dokumentech. V zásadě se dají stávající teorie o původu názvu *Bezjak* rozdělit do čtyř skupin: 1. staré označení pro chorvatské kajkavce; 2. označení pro obyvatele hovořící zkomoleným či „bastardním“ jazykem, aniž by šlo o nějaké určité etnikum; 3. označení pro obyvatele pocházející z Bosny odvozené možná od tvaru *Bosiakh / Božjak*, z něž by mohlo pocházet i dnešní označení *Bošnjak*; 4. Odvození názvu *Bezjak* z obecného *beziak / bežiak / bežjak*, což by mohlo znamenat prostě „běženec“.

Toto poslední vysvětlení se zdá nejpravděpodobnější a současně se zcela nevylučuje ani s předešlými. Velká část běženců v 16. století skutečně pocházela z Bosny, proto i na území Chorvatska a Slavonie mohli být vnímáni jako cizí etnikum. V krajích, kam tito běženci utekli, pak působili svým jazykem nezvykle a patrně rychle došlo k prolínání jejich dialektu s dialekty místních starousedlíků, což pak mohlo vyvolávat dojem zkomoleného či špatně užívaného jazyka. Status tohoto označení se nejspíše také v průběhu času měnil. Zprvu mohlo mít také nádech pejorativní, související s negativním nahlížením na příchozí nemajetné a zubožené běžence, ale postupně tito běženci mohli označení *Bezjak* přijmout za vlastní a začít jej užívat. Dodnes se dochovalo jako lokální označení pro obyvatele v různých regionech na chorvatsko-slovinském pomezí a také příjmení *Bezjak* je poměrně běžné ve Slovinsku i v severních částech Chorvatska.

⁹⁹ V dopisu vévodovi Ludvíkovi z Württembergu se Trubar omlouvá, že jeho němčina je neobratná „nach dem windischen stylo“. Na tom je vidět, že si byl vědom odlišnosti své němčiny od té württemberské, což připisoval vlivu své mateřštiny, ale dost dobře mohlo jít také o rozdíl mezi němčinou jihozápadní a němčinou jihovýchodní, tj. bavorskou a rakouskou. (Grđina 1999: 177).

že jsou tu uváděna v podstatě stejná etnonyma jako v roce 1555, chybí pouze Chorvaté. To je dáno patrně faktem, že v té době již bylo rozhodnuto o přeložení protestantských knih pro chorvatské země do zvláštní jazykové mutace¹⁰⁰.

Další indicií pro vymezení jazyka Trubarových děl nám může být německy psaný dopis¹⁰¹ z 8.3.1560, ve kterém píše, že za osoby kompetentní k posuzování správnosti jazyka jeho děl pokládá pouze Kraňce, Dolní Štýřany, Korutance, Istrany a obyvatele Slovinské marky, nikoli však Bezjaky, Chorvaty, Čechy či Poláky. Trubar v tomto dopise odmítá výhrady vůči podobě jazyka svých děl, ale i výtky vůči ortografii, kterou používá. Na její obhajobu uvádí i argument, že jím zapsaný (slovinský / slovanský) jazyk může snadno číst a vyslovovat i každý Němec nebo Ital takovým způsobem, že mu při tom bude rozumět každý slovinský (slovanský) posluchač (Neweklowsky 1996: 362). V tom Trubar spatřuje hlavní přednost své ortografie před českou či polskou. Proč mu však záleželo na tom, aby Němec či Ital při četbě vyslovoval slovinský text (kterému sám patrně nerozuměl) srozumitelně pro slovinské mluvčí? Smysl této argumentace osvětluje snad jen prestiž, jakou slovinská kniha měla (či mohla mít) i mezi německým obyvatelstvem slovinských zemí. Údajně se stávalo, že německý pán své negramotné čeledi předčítal ze slovinských knih (Pogačnik 1998: 95). Pokud k tomu skutečně docházelo, pak to bylo patrně motivováno osobní snahou jednotlivců o šíření protestantské víry ve svém okolí bez ohledu na národnost. Nakolik šlo ale o běžnou praxi, a nakolik jen o zbožné přání Trubarovo, to můžeme dnes již jen stěží posoudit.

3.3.2. PODOBA A VÝVOJ JAZYKA TRUBAROVÝCH DĚL

Rozborem jazyka Trubarových děl, původem lexika, způsobem zapisování hlásek, větné stavby atd. se zabýval již nespočet studií. Za jeden z

¹⁰⁰ Právě roku 1557 začal Stipan Konzul překládat Trubarův Katechismus (Jambrek 1999:155).

¹⁰¹ Na podnět vévody Kryštofa napsal Trubar 2.1.1560 císaři Maxmiliánu II. prosbu o posouzení svých knih. Posudek ale obsahoval výtky vůči Trubarovu jazyku a ortografii. Proti tomu se Trubar ostře ohradil v dopise vévodovi Kryštofovi s tím, že posouzení nemohl dělat žádný Kraňec ani Dolní Štýřan. Rovněž svou ortografii pokládá za lepší, než je česká, a proto u ní hodlá zůstat i nadále. (Neweklowsky 1996: 362-363)

dokladů vědomé Trubarovy stylizace je pokládáno záměrné užívání reflexe jatu *e*, přestože v jeho rodném dialektu je reflex jatu *ei*. Na toto upozornil už dialektolog Fran Ramovš¹⁰² v roce 1936. Je v tom spatřována snaha o překonání nářečních rozdílů a počátek utváření spisovného slovinského jazyka. Obecná shoda panuje v tom, že Trubar skutečně vycházel z dialektální podoby jazyka, jakou znal z rodné vesnice, ale obohacoval ji i o další prvky a budoval její literární nadstavbu, neboť vesnická mluva byla sama o sobě příliš chudá na to, aby dovedla vyjádřit veškeré nuance biblických a náboženských textů. Spekulace o tom, kde Trubar čerpal tyto podněty a jaké byly jeho pohnutky, však zavedly některé badatele příliš daleko od podložených důkazů. Máme totiž příliš málo písemných dokladů z doby kolem roku 1550, jejichž autorem by nebyl Trubar sám a s nimiž bychom jeho jazyk mohli porovnat. Jedním z nich byl Jakob Rigler, který se této problematice obsáhle věnoval například v knize *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Počátky slovinského spisovného jazyka) a jeho závěry pak přebírala řada dalších autorů. Na některé jeho dílčí omyly pak poukázal Igor Grdina¹⁰³.

Jazyk Trubarových děl skutečně vykazuje známky určitého vývoje daného snahou o zdokonalení, systematizaci a nápravu některých starších řešení, která se neukázala být příliš šťastná. To se projevilo i formálně například již ve volbě písma při opětovném vydání *Katechismu a Slabikáře* roku 1555. Zatímco pro první vydání 1550 použil jako písmo frakturu, od roku 1555 používá ve všech vydáních určených do slovinských zemí čitelnějšího humanistického písma. Gerhard Neweklowsky zkoumal změny v jazyce Trubarových děl mezi lety 1550 až 1560. Došel přitom k závěru, že změny provedené v tomto desetiletí byly stále ještě dílem jednoho člověka, který se

¹⁰² Na vzorku 26 stran z *Katechismu* vydaného roku 1575 (tedy jedno z pozdějších Trubarových děl), konkrétně na stranách 288 až 314 se nachází reflex jatu *e* 153 krát, zatímco *ei* jen 82 krát (Ramovš 1995: 186). Tedy zhruba v poměru 2:1 ve prospěch *e*.

¹⁰³ Grdina (1999: 165-199) ve své poněkud ostře konfrontačně laděné stati vyvrátil některé Riglerovy omyly a protimluvy. Například tezi o tom, že si Trubar vědomě zvolil jako základ jazyka svých knih lublaňský dialekt (proto psal reflex jatu *e* místo rodného *ei*), avšak po roce 1574 (tj. po 9 letech v emigraci) začal tento dialekt zapomínat, protože se častěji vracel k jazyku rodné vsi (Petr 1971: 53). Grdina poukazuje na skutečnost, že reflex jatu v Trubarových dílech ani po roce 1574 nevykazuje výrazné známky návratu k diftongu *ei*, stejně tak jako že se Trubar i po roce 1574 ještě těšil duševnímu zdraví a těžko mohl zapomínat, jak psal v dřívějších letech, když měl před sebou své starší texty, které znovu redigoval a připravoval pro nová vydání, jako např. kompletní překlad *Nového zákona* z roku 1582 (Grdina 1999: 173).

snažil odstranit pravopisné, morfologické i syntaktické nepravidelnosti obsažené v jeho ranných dílech. Došlo k ustálení ortografie, množství odlišných pravopisných variant se zmenšilo, přestává se odlišovat zápis tvrdého [t] (*ll* oproti *l*), zápis *y* je ve většině případů nahrazen zápisem *i*, začíná být více rozlišováno zapisování znělého a neznělého *s*, spojka *oli* je užívána méně a ztrácí specifickou roli spojování kontaktních synonym¹⁰⁴, postupně se ztrácí také difference mezi používáním spojek *ter* a *inu*, archaické tvary jsou odstraňovány (Neweklowsky 1996: 369).¹⁰⁵

Je zřejmé, že v mnoha jazykových otázkách neměl Trubar zprvu zcela jasno, teprve během psaní a na základě ohlasů, které dostával, korigoval a zdokonaloval jazyk svých děl. Praktická překladatelská práce a literární

¹⁰⁴ Kontaktní synonyma jsou ekvivalenty různého nářečního původu a do textu bývaly vnášeny vedle sebe proto, aby textu porozuměli čtenáři na větším území - pokud nerozuměli jednomu výrazu, pochopili smysl z druhého nářečního ekvivalentu.

Mnohá synonyma ve spisovném jazyce jsou původem kontaktní synonyma pocházející z různých nářečí (Orožen 1996: 223)

¹⁰⁵ Neweklowski v citované stati srovnává především první Trubarův text - *Katechismus* z roku 1550 (délka textu 16.813 textových slov) s *Listem Římanům* z roku 1560 (délka textu 23.411 textových slov). Ostatní texty vzniklé mezi těmito roky zmiňuje jen okrajově. Já jsem porovnal jevy srovnávané v obou zmiňovaných textech ještě s dalším textem - *Ena dolga predguovor* z roku 1557 (délka textu cca 57.700 textových slov). Toto srovnání v zásadě odpovídá vývojovým tendencím Trubarova jazyka, jak je popsal Neweklowsky, přičemž řada změn popisovaných pro text z roku 1560 je realizována již v textu z roku 1557:

1) Zápis tvrdého [t] formou zdvojeného *ll* je oproti roku 1550 skutečně omezen. Důsledně zůstává zachován pouze u tvarů deklinace slova *delo* (*dell, della, dellu, delli, dellih*), a to celkem s 82 výskyty. Stejně důsledně je zachováno psaní tvaru *tellu* se 13 výskyty. K jistému kolísání dochází u tvaru *plazhillu* (2 krát), *plazhilu* (2krát), *plazhilla* (1 krát). Pak jsem našel se zdvojeným *ll* již jen tvary *Postillo* (1 krát) a *Postille* (1 krát).

2) Psaní zdvojeného dlouhého „ll“ pro [s] je mnohem běžnější a důslednější, než v roce 1550. V textu, který jsem zkoumal, je takových příkladů řádově několik desítek, tedy ještě více, než uvádí Neweklowsky pro rok 1560. V některých případech dochází ale také ke kolísání.

3) Fonetičtější způsob zápisu (*ampag, dolg, milost*, atd.) je obsažen již v textu z roku 1557 přesně tak, jak Neweklowsky konstatuje u *Dopisu Římanům* z roku 1560.

4) Psaní reflexu jatu je už v roce 1557 poměrně ustálené, kolísání se vyskytuje jen sporadicky, diftong *ei* je používán důsledně u poměrně úzce vymezené skupiny slov - např. *ieifti* (jist), *deil* (díl). U slova *zhlouik* je v prvním pádě důsledně *i* (148 krát), zatímco v ostatních pádech *e* - *zhloueka* (75 krát), *zhloueku* (49 krát), *zhlouekom* (4 krát).

5) Odklon od psaní *y* je zcela zřetelný již v roce 1557. Důsledně zůstává *y* jen v několika slovech, např. *myr, boshy, kry*. U dalších slov dochází ke kolísání: *rodyti* (9 krát) - *roditi* (9 krát), *pryzhuie* (9 krát) - *prizhuie* (10 krát), *hysha* (3 krát) - *hisha* (3 krát), a u některých slov se *y* vyskytuje již jen sporadicky, patrně omylem: *myloft* (16 krát) - *miloft* (115 krát).

6) Označení měkkého [lj] ve slově *veffellie* je zcela důsledné již v roce 1557.

7) K odstranění archaických tvarů došlo z velké části již v textu z roku 1557 (například výlučné užívání tvarů *en, eden*, nikoli již dřívějšího *an, aden*). Odstranění rozdílů v rámci paradigmát však není ještě zdaleka důsledné. Palatalizace velár u slova *drug* stále převládá ve tvaru *drufiga* (23 krát) - *drugiga* (7 krát), zatímco v ostatních tvarech je jí výrazně méně: *drugimu* (5 krát) - *drufimu* (1 krát), *drugih* (22 krát) - *drufih* (1 krát), *drugimi* (8 krát), *drugim* (9 krát). U slova *tak* ale palatalizované tvary stále převládají: *tacih* (14 krát) - *takih* (8 krát), *taciga* (18 krát) - *takiga* (1 krát).

tvorba tedy předcházely vzniku teoretického jazykového systému, o jehož explicitní popis se Trubar sám ani nesnažil. Šlo mu především o praktickou srozumitelnost. Proto také řadu germanismů,¹⁰⁶ které ve svých dílech užívá, hájí před svými kritiky právě tím argumentem, že jsou všeobecně srozumitelné i mezi lidmi, kteří jinak německy neumějí (Neweklowsky 1996: 359).

3.3.3 SLOVINSKÁ PROTESTANTSKÁ LITERATURA A JEJÍ JAZYK

Etapu slovinské protestantské literatury můžeme vymezit lety 1550 až 1599, kdy byla vydána poslední protestantská kniha obsahující slovinský text - vícejazyčná *Biblia sacra* Eliase Huttera. Soupis titulů vydaných během těchto 50 let čítá dle Branka Berčiče 56 bibliografických jednotek. Mezi slovinské protestantské autory Mirko Rupel řadí 14 jmen¹⁰⁷. Z nich si zvláštní pozornost zasluhují zejména Primož Trubar, Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin a Adam Bohorič, zatímco ostatní povětšinou působili jako protestantští kazatelé a do slovinské literatury přispěli jen okrajově. Lukež Klinc napsal několik písní publikovaných v různých zpěvnících. Janž Mandelc byl především tiskař a sám napsal pouze několik předmluv, avšak nikoli slovinsky. Janž Tulščak je autorem tří překladů do slovinštiny, z nichž jeden zůstal nedokončen, druhý jen v rukopise. Tiskem vyšel pouze jeho překlad Habermannovy modlitební knížky - *Krščanske lejpe molitve* (1579), první modlitební knížka ve slovinštině, která však neměla větší ohlas. Janž Schweiger publikoval pouhé dvě duchovní písně, Andrej Savinec pouze pomáhal s redigováním cizích textů a Marko Kumprecht

¹⁰⁶ Trubar například slovo *leben* užívá třikrát častěji než *shiuot*, stejně jako *ferdamnan* / *ferdamnen* (něm. *verdammt*) třikrát častěji než *fgublen* (tj. *ztracen, ztracen*). V textu *Ena dolga predguovor* z roku 1557 jsem našel pro slovo *leben* v různých deklinačních tvarech 138 dokladů, kdežto pro *shiuot* pouze 43 dokladů. Ve stejném textu se *ferdamnan* vyskytovalo 16 krát a varianta *ferdamnen* 12 krát, kdežto *fgublen* jen 8 krát. Obdobná situace je i u dalších germanismů. Poněkud překvapující je, že ve zkoumaném textu zmíněné germanismy většinou nejsou užívány jako kontaktní synonyma, což naznačuje, že autor necítil příliš velkou potřebu je vysvětlovat, ani jejich prostřednictvím uvádět ve známost domácí ekvivalenty. Ze 138 výskytů slova *leben* je jen v jednom případě uvedeno společně se slovem *shiuot* (... *na nashim lebnu inu shiuotu* ...). Slovo *ferdamnan* je také jen jednou použito spolu se slovem *fgublen* (... *fgublen inu ferdamnan* ...). Výjimkou v tomto smyslu je germanismus *Gnada* (něm. *die Gnade*), který se v textu vyskytuje 93 krát, jeho slovinský ekvivalent *milost* 102 krát, přitom společně se vyskytují 31 krát.

¹⁰⁷ Mirko Rupel uvádí mezi autory slovinské protestantské literatury následující jména: Primož Trubar, Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, Jurij Juričič (chorvatského původu - z Vinodolu), Lukež Klinc, Janž Mandelc, Janž Tulščak, Janž Schweiger, Hieronimus Megiser, Andrej Savinec, Felicijan Trubar, Marko Kumprecht, Janž Znojilšek. (Rupel 1966).

přeložil z němčiny text sedmi písní, přičemž pouze dva z nich jsou volně přebásněny. Janž Znojilšek přeložil do slovinštiny Lutherův katechismus a Matija Trost smuteční řeč, kterou sepsal Jakob Andreae u příležitosti Trubarova pohřbu. Trost k němu připojil čtyři vlastní oslavné básně, přičemž v poslední srovnává Trubara s Lutherem (Rupel 1966: 39-44).

Nejvýznamnějším slovinským protestantským autorem je Primož Trubar, který sám napsal nebo do slovinštiny přeložil 22 knih¹⁰⁸ (přičemž pět jich vyšlo opakovaně) a k dalším deseti dílům jiných autorů napsal předmluvu. Představoval vzor a nespornou autoritu pro své následovníky, kteří byli většinou také jeho žáky a spolupracovníky.

Sebastijan Krelj (1538-1567) pocházel z Vipavy, studoval v Jeně a získal velmi dobré filologické vzdělání. Jeho učitelem tam byl Matija Vlačić, který Krelje seznámil také s chorvatštinou (respektive spíše severočakavským dialektem svého rodiště ve východní Istrii - Labinu). Trubar při Kreljově návštěvě Lublaně roku 1563 rychle rozpoznal jeho talent a požádal zemské stavy, aby mu Krelje přidělily za pomocníka a kazatele v Lublani. Po Trubarově odchodu se stal druhým superintendantem slovinské protestantské církve (1565-1567). Kreljovo hlavní úsilí se zaměřovalo na zdokonalení pravopisu¹⁰⁹ a spisovného jazyka, který chtěl založit na širším základě než Trubar a také z něj začal odstraňovat germanismy. Jeho snahy však neměly větší ohlas z několika důvodů - především to byla jeho předčasná smrt v pouhých 29 letech, kdy stál na samém počátku své tvůrčí činnosti a stačil vydat pouze dvě významnější díla - byla to *Otročja biblija* (1566) a první díl překladu Spangerbergovy postily - *Postila slovenska* (1567). Dále byl o třicet

¹⁰⁸ Slovinsky psaná Trubarova díla jsou: 1550 *Catechismus* (opakované vydání 1555); 1550 *Abecedarium*, (opakované vydání 1555 a 1566); 1555 *Ta evangeli sv. Matevža*; 1555 *Ena molitov tih krščeníkov, kir so zavolo te prave vere v jezusa Kristusa pregnani*; 1557 *Ta prvi dejl tiga noviga testameta*; 1557 *Ta slovenski koledar* (opakované vydání 1582); 1558 *En regišter... Ena kratka postila*; 1560 *Ta drugi dejl tiga noviga testameta*; 1561 *Sv. Pavla ta dva listi*; 1562: *Artikuli oli dejli te prave stare vere krščanske*; 1564: *Cerkovna ordninga*; 1566 *Ta celi psalter Davidov*; 13. *Ta celi katehismus* (opakované vydání 1574); 1567 *Sv. Pavla listuvi*; 1567 *Ena duhovska pesem*; 1567 *Eni psalmi* (opakované vydání 1974); 1575 *Tri duhovske pejsni*; 1577 *Noviga testameta pusledni dejl*; 1579 *Ta prvi psalm ž nega trijemi izlagami*; 1582 *Ta celi nov testament*; 1595 *Hišna postila*, kterou po smrti Primože Trubara vydal jeho syn Felicián.

¹⁰⁹ Krelj zavedl psaní měkkého [č] (které zapisoval *ch*), označování palatálního [lj] a [nj], redukovaných polosamohlásek *è, à*, rozlišoval psaní sykavek [s] f – [z] s, [š] lh – [ž] sh (Petr 1971: 54).

let mladší než Trubar, který se i z toho důvodu těšil mnohem větší autoritě. V neposlední řadě Kreljovi přitížila i skutečnost, že jako Vlačičův žák byl představitelem radikálního flaciánství, vnímaného v prostředí filipistů takřka jako nežádoucí hereze¹¹⁰. Po nástupu filipisticky orientovaného superintendanta Kryštofa Špindlera proto možná i z ideologického důvodu o Kreljovo dílo nebyl příliš velký zájem. V užívání zůstala jako školní učebnice jeho *Otročja biblija* (dětská bible) se slabikářem, latinsko-slovinským slovníčkem (obsahoval 24 slov) a katechismem v pěti jazycích. Oproti tomu *Postila slovenska* měla jiný osud. Kraňské stavy po Kreljově smrti nařídily dokončení překladu druhého a třetího dílu ve stejném Kreljově pravopisu. To provedl Jurij Juričič patrně ještě během roku 1567, avšak dokončený překlad zůstal deset let ležet nevydán, jak se dovídáme z věnování tiskaře Mandelce ve vydání *Postily* z roku 1578 (Rupel 1966: 374). Ten na stejném místě dále uvádí, že kompletní překlad *Postily* dal na vlastní náklady „prohlédnout a opravit učeným a jazyka znalým lidem“ a vytisknout „ve srozumitelném a čitelném tisku“, což v praxi znamenalo, že celý text byl přepsán ve starém osvědčeném Trubarově pravopisu, bez Kreljových pravopisných inovací. O tom, že Kreljova *Postila slovenska* patrně nesehrála významnější úlohu, svědčí předmluva Andreje Savince k posmrtnému vydání Trubarovy *Domáci postily (Hišna postila)* z roku 1595 (Rupel 1966: 384-386). Savinec se totiž zmiňuje, že doposud Slovinci měli k dispozici jen Trubarovu *Krátkou postilu* (z roku 1558), jako by o žádné Kreljově *Postile* nic nevěděl. Kreljovy návrhy se v podstatě uplatnily jen do té míry, do jaké se jimi nechal inspirovat Adam Bohorič, a to převážně v oblasti pravopisu, nikoli již ve snaze vrátit se k archaičtější podobě jazyka a inspiraci staroslověnštinou.

¹¹⁰ Tyto vnitřní spory hrály mezi protestanty poměrně značnou roli, což je patrné například ze skutečnosti, že krátce po nástupu do funkce superintendanta v Lublani Krelj vyřadil z užívání Trubarův katechismus kvůli podezření, že obsahuje prvky Zwingliho učení. Dozvídáme se o tom z Klombnerova dopisu ze dne 5.6.1568 (Grdina 1999: 195). Trubar se pak musel obhajovat, že s Zwinglim nemá nic společného. Po Kreljově smrti byl dalším superintendantem v Lublani jmenován jeho přítel a rovněž stoupenec flaciánství - Gašper Melissander. Filipisté však dosáhli jeho odvolání ještě dříve, než vůbec mohl do úřadu nastoupit. S dvouletou přestávkou se pak úřadu superintendanta v Lublani roku 1569 ujal filipisticky orientovaný Kryštof Špindler (Pogačnik 1998: 92).

Patrně nejvýznamnějším počinem slovinských protestantů bylo vydání bible, kterou přeložil **Jurij Dalmatin** (1547-1589). Pocházel z Krška¹¹¹, kde byl také žákem Adama Bohoriče až do svých 18 let. Poté odešel na filozofická a teologická studia do Württemberska, kde ho podporoval Primož Trubar. Po sedmi letech studií byl roku 1572 povolán jako kazatel do Lublaně. Již v době studií začal s překládáním bible. Přestože ovládal řečtinu a částečně i hebrejštinu, byl mu hlavním pramenem Lutherův německý text. U *Nového zákona* přihlížel i k Trubarově překladu¹¹², ale kde to pokládal za potřebné, snažil se přiblížit Lutherovu textu (Rupel 1966: 34). Celý překlad dokončil J. Dalmatin roku 1578, kdy také vydal *Mojžišovy knihy* pod názvem *Biblije, tu je, vsiga svetiga pisma prvi dejl*, což měla být ukázka sloužící především k získání podpory zemských stavů pro vydání celé bible, jejíž další část - *Salamonove pripuvisti* publikoval roku 1580. V roce 1581 se pak sešla revizní komise¹¹³, jejímž úkolem bylo posoudit překlad bible z teologického i jazykového hlediska a provést případné úpravy. Vzhledem k tomu, že členové komise pocházeli ze všech slovinských krajů, byl kladen důraz na univerzální srozumitelnost bible pro celé slovinské území, počítalo se ale s jejím využitím i v sousedních kajkavských oblastech Chorvatska. Jelikož pochopitelně nebylo možno vždy nalézt takové výrazy, aby jim rozuměli obyvatelé všech krajů, byly u takových slov po straně připisovány nářeční ekvivalenty¹¹⁴, a to včetně kajkavské chorvatštiny. K samotnému textu J. Dalmatin přidal ještě dva *Registry* - jeden teologický a druhý jazykový, na jehož sestavení se rozhodující měrou podílel Adam Bohorič.

¹¹¹ Krško se nachází v Doleňsku, ale již na pomezí Kraňska a Štýrska, v údolí řeky Sávy, necelých 20 km od chorvatského území.

¹¹² Primož Trubar vydával překlad *Nového zákona* postupně v rozmezí dvaceti let - první díl 1557, druhý díl 1560, poslední díl 1577 a celý *Nový zákon* ve dvou dílech pak roku 1582.

¹¹³ Revizní komise se sešla v Lublani, kde pracovala v září a říjnu 1581. Tvořilo ji 11 zástupců ze všech slovinských zemí: ze Štýrského Hradce superintendant Jeremiáš Homberger; z Korutan kazatelé Stainer a Fašang; z Lublaně kazatelé Kryštof Spindler, Janž Schweiger, Janž Tulščak a Felicijan Trubar, ze Škocjanu Andrej Savinec, z Krasu Živčič. Jako laik se účastnil práce komise Adam Bohorič. (Rupel 1966: 32).

¹¹⁴ Kazatelé Steiner a Fašang přidávali korutanské výrazy, zatímco Živčič a Schweiger kajkavská chorvatská slova (Rupel 1966: 32).

Tisk Dalmatinovy bible se připravoval již od roku 1580 v Lublani¹¹⁵, avšak arcivévoda Karel Štýrský vydal zákaz tisku této bible kdekoli na území Kraňska. Došlo k němu nakonec v Krafftově tiskárně v sasském Wittenbergu. Samotný tisk proběhl v roce 1583 během pouhých pěti měsíců¹¹⁶. Bible vyšla s vročením 1584 pod názvem *Biblija, tu je vse svetu pismu stariga inu noviga testamenta* v 1500 výtiscích, které pak byly posupně dopravovány (či spíše pašovány) do slovinských zemí¹¹⁷.

Jazykově Dalmatinův překlad bible navazuje na Trubara, ale jsou tu i výrazné rozdíly. Jazyk Trubarových děl byl převážně dílem jednotlivce, který teprve hledal svůj výraz a neměl o co se opřít. Téměř o čtyřicet let mladší Dalmatin už nebyl odkázán pouze na mluvu svého rodiště, měl před sebou texty i živý příklad svých učitelů - Trubara a Bohoriče. Na překladatelskou dráhu se připravoval dlouholetým studiem a po dokončení jeho vlastní překladatelské práce text prošel úpravou a korekturou komise zahrnující členy z různých slovinských krajů. Výsledný jazyk Dalmatinovy bible tedy vykazuje některé rysy kolektivního způsobu formování spisovného jazyka, který se projevil jak předem, již při utváření Dalmatinova povědomí o spisovném jazyce, tak následně při korigování případných individuálních odchylek od všeobecně srozumitelné podoby. Na tomto textu můžeme sledovat pokrok, jakého se dosáhlo ve dvou zdánlivě protichůdných směrech - jazyk bible je méně archaický, než například dřívější Trubarovy texty, a současně i více nadnářeční. Postupnou výchovou čtenářů bylo dosahováno stavu, kdy se do jejich povědomí dostávala slova a obraty, které sice neznali ze svého domácího nářečí, avšak přesto jim rozuměli. Mohli bychom tu vidět zárodek jakési diglosie mezi mluvenou nářeční podobou jazyka a jazykem psané literatury,

¹¹⁵ Lublaňský tiskař Janž Mandelc vytiskl zkušební list Dalmatinovy bible a přiložil ho k nabídce tisku, kterou zaslal 23.4.1580 zemským stavům. Avšak k tisku jakékoli zakázky potřeboval dle platných nařízení předem povolení příslušného zemského úřadu. Ten však byl ovládán katolíky, a proto Mandelc toto nařízení ignoroval. Protože však přípravy na tisk bible pokračovaly, arcivévoda Karel Štýrský dne 13.10.1581 vydal na popud lublaňského biskupa zákaz tisknout ji kdekoli na území Kraňska. Současně nařídil, že tiskař Mandelc musí opustit rakouské země. Toto nařízení pak arcivévoda zopakoval znovu 19. 11. a 30.12.1581, načež se Mandelc odebral do emigrace v Uhrách (Berčič 1968: 47-48).

¹¹⁶ Tisk probíhal od 29. 5. do 9.10. 1583 a účastnil se ho kromě Jurije Dalmatina jako korektor také Adam Bohorič a další tři pomocníci. (Rupel 1966: 33).

¹¹⁷ Knihy byly různými cestami tajně přepravovány v sudech - do Kraňska mělo přijít 870 výtisků, do Štýrska 330 a do Korutan 300 (Enciklopedija Slovenije sv. 2: 170).

který začíná hrát sjednocující úlohu v rámci teritoria, pro které je daná literatura určena. To je nesporný pokrok na cestě ke standardizaci národního jazyka, která je však podmíněna kontinuitou literární tvorby a možností jejího šíření mezi obyvatelstvem.

Jazyk Dalmatinovy bible vykazuje mnohem menší rozkolísanost gramatických tvarů i pravopisné¹¹⁸ podoby slov, avšak není zcela jednotný. Při jeho rozboru jsem u některých pravopisných a fonologických jevů narazil na výrazné odchylky jak na počátku zkoumaného vzorku textu¹¹⁹, tak především v jeho závěru, tj. zhruba v poslední pětině textu. To může mít několik vysvětlení. Jurij Dalmatin pocházel z opačného konce Doleňska než Trubar¹²⁰ a projevují se u něj některé nářeční prvky východodoleňské¹²¹ a interference se soudním Štýrskem. Ke konci se však text v některých tvarech přibližuje jazyku Trubarovu. Na to mohla mít vliv skutečnost, že při překladu Nového zákona měl Dalmatin k dispozici již Trubarův překlad a nechal se jím výrazně ovlivnit. Otázkou však také zůstává, jak dalece zasáhla do jazykové podoby textu revizní komise, a do jaké míry zůstala zachována původní podoba Dalmatinova textu. Zřejmé je, že za dva měsíce nemohlo dojít k zásadnímu přepracování

¹¹⁸ V pravopisu J. Dalmatin vycházel z Kreljových návrhů. Důsledně proto musel rozlišovat mezi dlouhým „f“ a kulatým „s“, neboť každý z těchto grafémů u něj označoval jinou hlásku: [s] f – [z] s; [š] fh – [ž] sh. Rovněž začal důsledněji rozlišovat mezi psaním „v“ - „u“, použil také označování polosamohlásek „è“, „à“. Početně přitom jednoznačně převládá „è“ (přes 1800 různých slovních tvarů, z toho u cca 150 je „è“ užíváno důsledně), např. *fmèrt, dèrshati, pèrnefti*. Užití „à“ je oproti tomu mnohem méně časté - jen něco přes 270 slovních tvarů, z toho u cca 20 tvarů důsledně), např. *rekàl, fhàl, prishàl, nashhàl, kàrftiti*. Ke kolísání mezi tvarem s „è“ a tvarem s „à“ dochází jen v několika málo případech - např. *pàrfti* (4 výskyty) - *pèrfti* (7 výskyty). Častější jsou případy, které můžeme označit za pravopisné chyby, neboť frekvence výskytu jednoho tvaru je výrazně nižší, např. *rekàl* (602 výskyty) - *rekèl* (5 výskyty), *dèrshy* (87 výskyty) - *dàrshy* (1 výskyt), atd.

¹¹⁹ Pro analýzu jsem použil vzorek textu v elektronické podobě přístupný na internetu, který obsahuje následující části Dalmatinovy bible: *STARI TESTAMENT: I. Mosefove Buqve, II. Mosefove Buqve, I. Hronica, II. Hronica, Esrave Buqve, Nehemiave Buqve, Eferine Buqve, Jobove Buqve, Pfalter, Salomonove pripuvisti, Salomonou Predigar, Viðoke pejñni, Iesaias, Apocrypha, Iudit, Buqve te modrusti, Iesus Syrah. NOVI TESTAMENT: S. Matteusha Evangeli, S. Marka Evangeli, S. Lukesha Evangeli, S. Iansha Evangeli, Djanje téh Iogrou, Lyft na Rimlane, I. lyft na Corintarje, II. lyft na Corintarje, Lyft na Galaterje, Lyft na Epheserje, Lyft na Philipperje, Lyft na Colosferje, I. lyft na Teffsaloniherje, II. lyft na Teffsaloniherje, I. lyft na Timotea, II. lyft na Timotea, Lyft na Tita, Lyft na Philemona, S. Petra pervi lyft, S. Petra drugi lyft, S. Iansha pervi lyft, S. Iansha drugi lyft, S. Iansha tretji lyft*. Teno vzorek tedy nezahrnuje všechny části bible, přesto je poměrně rozsáhlý (407.330 textových slov) a můžeme jej tedy pokládat za reprezentativní. 64 % tohoto vzorku tvoří texty starozákonní a zbylých 36 % texty novozákonní.

¹²⁰ Krško je vzdáleno od Rašice přibližně 70 km vzdušnou čarou.

¹²¹ Dnes Krško patří na dialektologické mapě Slovinska do oblasti „posavsko narečje“ - „sevníško-krški govor“.

překladu, který vznikl deset let. Po pravopisné či lexikální stránce se komise mohla zaměřit třeba jen na některé vybrané jevy a ty pak opravovat v celém textu. Pod časovým tlakem¹²² komise možná nestihla provést všechny opravy stejně důsledně v celém textu a od opravování některých jevů mohla během své práce upustit, či některé jiné opravy začít dělat až od určité části textu. Čistě spekulativní je pak možnost, že ne všichni členové komise nutně museli kontrolovat jazyk¹²³ a pravopis v celém textu, nýbrž si mohli text rozdělit, přičemž by bylo těžké udržet stejná kritéria a stejnou důslednost oprav.

V Dalmatinově bibli se vyskytuje méně germanismů než u Trubara, ale některé jsou používány důsledně, počet výskytů germanismů přitom výrazně narůstá v závěru textu¹²⁴. Germanismy jsou v samotném textu jen zřídka užívány současně s domácími slovy jako kontaktní synonyma¹²⁵. Místy jsou jako kontaktní synonyma užita různá slova domácího původu¹²⁶, ale různé krajové ekvivalenty byly uvedeny v poznámkách po straně a v *Registru*, proto nebylo nutné zabudovávat je přímo do textu. Slovní zásoba je v Dalmatinově textu o poznání bohatší a více odpovídá domácím modelům slovtvorby. Dalmatin také kladl větší důraz na respektování slovinské syntaxe, zatímco Trubar se držel doslovně cizojazyčné předlohy, jejíž větnou stavbu přenášel

¹²² Již během zasedání revizní komise zemská správa tisk bible zakázala (Berčič 1968: 47).

¹²³ Členové revizní komise Jeremiáš Homberger, Kryštof Spindler a Felician Trubar ovládali slovinský jazyk příliš málo na to, aby mohli po jazykové stránce do textu zasahovat, dbali především na obsahovou stránku, přičemž Hombergerovi museli probírané pasáže doslovně překládat do němčiny či latiny (Rupel 1966: 30).

¹²⁴ Z germanismů jsou často používána např. slova jako *taushent* (221 výskytů), *folk* (v různých tvarech 152 výskytů). Tam, kde vedle sebe existují germanismy i slova domácího původu, je vidět výrazně nerovnoměrné rozložení. V prvních 20 % textu mírně převládají slova domácího původu, zatímco v posledních 20 % textu drtivě dominují germanismy. Např. u dvojice *gnada* (190 výskytů v různých tvarech) - *miloft* (245 výskytů v různých tvarech) je v prvních 20 % textu výskyt vyrovnaný (*gnada* 39 výskytů - *miloft* 41 výskytů), v dalším textu převládá domácí slovo *miloft* přibližně třikrát, ale v posledních 20 % textu se poměr náhle obrací a třikrát častější tu je germanismus (*gnada* 106 výskytů - *miloft* 34 výskytů). Ještě výrazněji to je vidět u dvojice *leben* (v různých tvarech 203 výskytů) - *shivot* (v různých tvarech 85 výskytů): v prvních 20 % se obě slova vyskytují málo, ale mírně převládá domácí *shivot* (9 výskytů) - *leben* (7 výskytů), v dalším textu je *leben* přibližně 1,6 krát častější, ale v posledních 20 % textu je *leben* (76 výskytů) více než 25 krát častější, než *shivot* (3 výskytů).

¹²⁵ Např. dvojice *shivot* - *leben* se společně vyskytuje jen dvakrát (1 krát - *shivota inu lebna*, 1 krát - *shivotu inu lebnu*). Nejčastěji je spojována dvojice *gnada* - *miloft* (3 krát - *gnadliu inu miloftiu*, 2 krát - *miloftiu inu gnadliu*, 1 krát - *gnado inu miloft*). Poměrně časté je také spojení *Kull inu Kojn* / *Kojnik* - v různých pádech celkem 8 krát (*der Gaul* - v hovorové němčině na jihu znamená *kůň*, hanlivě též *herka*). Jiné příklady jsou spíše ojedinělé, jako třeba *immer tär vfelej*.

¹²⁶ Častěji se vyskytuje například spojení *prauđo inu pravizo* (v různých pádech celkem 6 výskytů), nebo *lub inu prieten* / *lub inu pèrjeten* (v různých pádech celkem 6 výskytů), jiná spíše jen ojediněle *modruft inu rasum* / *modruft inu rasumnoft*.

i do slovinského překladu. Při odstraňování kalků Dalmatin kromě hledání odpovídajícího domácího slova a morfologicky správného tvaru také upravoval pořadí větných členů a častěji používal souvětí podřadná (Orožen 1996: 125-126). Po vyřešení otázek pravopisných, ustálení tvarosloví a zajištění sémantické srozumitelnosti uváděním nářečních ekvivalentů v poznámkách a *Registru*, se tak v textu Dalmatinovy bible proces vědomé kultivace spisovného jazyka dostal na úroveň syntaktickou, jejíž zvládnutí bylo nezbytným předpokladem pro přechod k uměleckému ztvárňování dalších textů v rovině stylistické.

Jazykový *Registr* pro Dalmatinovu bibli vypracoval patrně Adam Bohorič. Je to první komparativní nářeční „slovník“, který nám umožňuje vytvořit si alespoň přibližnou představu o lexikální podobě tehdejšího jazyka v různých oblastech a pravděpodobném rozšíření jednotlivých lexémů. Přitom je třeba srovnávat slova uvedená v *Registru* s poznámkami po krajích a vlastním textem bible. Teprve toto srovnání nám může objasnit jisté zákonitosti. *Registr* obsahuje 2062 lexikálních jednotek, z nichž zdaleka ne všechny jsou označeny v samotném textu a okomentovány v poznámkách po straně. Inventář synonym uvedených v těchto poznámkách zahrnuje 850 lexikálních jednotek (Orožen 1996: 205). Již z toho je patrné, že překladatel řadu těchto krajových synonym pokládal při psaní za slova srozumitelná i v jiných oblastech, než kam je řadí *Registr*. V textu jsou hvězdičkou označena slova, pro která se v poznámce po straně uvádí vysvětlení pomocí krajového synonyma či německého slova, pokud byl v textu použit jeho doslovný překlad. Nejde přitom vždy o zcela rovnocenný synonymní vztah. Počátečními písmeny abecedy jsou pak označována slova víceznačná, užitá ve zvláštním významu, spojení či frázi. Ta pak překladatel v poznámce vysvětluje ve snaze přiblížit čtenáři specifické biblické symboly a teologicky nejasná místa (Orožen 1996: 205).

Registr je rozdělen do čtyř sloupců, které nesou následující označení: „Krajnski“, „Koroški“, „Slovenski ali Bezjački“, „Harvački, Dalmatinski, Istrijanski, Kraški“. Jakkoli to nijak neznamena, že by v uvedených oblastech byl jazyk lexikálně jednotný, přece jen to napovídá něco o dobové představě

jazykové spřízněnosti. Vzájemnou blízkost slovní zásoby uvedených oblastí v 16. století naznačuje pak zejména porovnání s poznámkami v textu - většina slov uvedených v rubrikách „Krajnski“ a „Koroški“ není v samotné textu označena, stejně tak počet v textu označených slov z rubriky „Slovenski ali Bezjački“ je menší než počet slov neoznačených (Orožen 1996: 212). Přitom výraz „Slovenski ali Bezjački“ se vztahuje patrně jak na oblast štyrskou a panonskou, tak na kajkavské oblasti Chorvatska.¹²⁷ Část lexika uváděného v tomto sloupci je dodnes společná různým místním slovinským i chorvatským dialektům. Větší podíl lexika společného panonským Slovincům s kajkavským Chorvatům je v textu Nového zákona, což mohlo být výsledkem dobrých kontaktů J. Dalmatina s chorvatskými protestanty z kajkavské oblasti po roce 1572, kdy na překladu Nového zákona pracoval již doma v Lublani (Orožen 1996: 216).

Na základě svých jazykových poznámek, které si dělal během práce na revizi Dalmatinovy bible, sestavil **Adam Bohorič** (1520-1598) první mluvnici slovinského jazyka, psanou latinsky, kterou vydal 1584 ve Wittenbergu pod názvem *Arcticae horulae succisivae*. Při jejím sestavování se však příliš nechal inspirovat Melanchtonovou mluvnicí latiny a zůstal poplatný dobovým tendencím, které se snažily pro všechny jazyky popsat stejné mluvnické kategorie, jaké měla latina. V důsledku toho Bohoričova mluvnice nepostihuje všechna specifika slovinského jazyka. Kladně je hodnocen Bohoričův popis pravopisného systému, tak jak jej navrhl Krelj a realizoval J. Dalmatin. Na základě tohoto popisu se pak v 19. století pro tento pravopisný systém začalo používat označení „bohoričica“. Kromě mluvnice, která se navzdory nedostatkům užívala ještě dalších bezmála 200 let, Bohorič nepublikoval jiné významnější práce¹²⁸ a věnoval se především pedagogické činnosti - v letech 1551-1563 vedl v Kršku vlastní školu a poté byl dvakrát ředitelem stavovské

¹²⁷ V 16. století byl stále ještě celý kajkavský sever Chorvatska sousedící se Štyrskem včetně Záhřebu označován jako Slavonie, kdežto označení „Chorvatsko“ patřilo tehdy jižnějším oblastem.

¹²⁸ Kolem roku 1580 Bohorič sepsal dvě školní příručky: slabikář *Elementale Labacense* (obsahující latinský, německý a možná i slovinský text pro první třídu) a *Nomenclatura trium linguarum*, což byl latinsko-německo-slovinský slovníček. Ani jedna z těchto příruček se však nedochovala (Enciklopedija Slovenije sv. 1: 303).

školy v Lublani (1566-82 a 1595-98), pro kterou také roku 1568 sestavil první psaný školní řád (Enciklopedija Slovenije sv. 1: 303).

Nedlouho po mluvnici vyšel i první slovník se slovinskou slovní zásobou, rovněž na základě Dalmatinovy bible. Vydal ho roku 1592 ve Štýrském Hradci německý lexikograf a polyhistor **Hieronimus Megiser** (1554 či 1555-1619) pod názvem *Dictionarium quatuor linguarum*. Do tohoto slovníku zahrnul němčinu, latinu, italštinu a „ilyrštinu, již se lidově říká slovanština“. Megiser pod názvem „ilyrština“ uvádí především slovinskou slovní zásobu (přibližně 10.000 slov), kterou čerpal z *Registru* v Dalmatinově bibli a z Bohoričovy mluvnice, ovšem spolu se slovinskými slovy Megiser zahrnuje v rámci „ilyrštiny“ i slova kajkavská, čakavská a štokavská, pocházející z chorvatských nářečí a jako chorvatská je také označuje. Tento slovník se již roku 1608 dočkal druhého vydání ve Frankfurtu nad Mohanem. To ovšem nebyl zdaleka jediný Megiserův slovník - např. 1603 vychází ve Frankfurtu nad Mohanem jeho *Thesaurus polyglottus vel Dictionarium multilingue*, kde mezi zmiňovaných čtyřiačtyřicet jazyků řadí systematicky také slovní zásobu čtyř jazyků slovanských. Slovinštinu tu uvádí pod názvem „Sclavonice“, čakavskou chorvatštinu jako „Dalmatice“, dále pak zahrnuje ještě češtinu a polštinu. Pro čakavskou chorvatštinu přitom v tomto slovníku používá jako jediný zdroj kompletní heslář pětijazyčného slovníku¹²⁹ Fausta Vrančiče vydaného v Benátkách 1595.

3.3.3.1 ŽÁNRY SLOVINSKÉ PROTESTANTSKÉ LITERATURY A UŽÍVANÉ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

Nejzávažnějším literárním textem byla pro protestanty bible. Ačkoli šlo jen o její překlad, i ten si vyžadoval značnou míru autorské invence. Prostý narativní styl musí vyjádřit velmi složitou expresivitu a jazyk, který dokáže adekvátně podat celý obsah bible, je již dostatečně literárně a umělecky

¹²⁹ Faust Vrančič: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati[c]ae et Ungaricae*, Benátky 1595.

vyzrálý. Bible však nebyla jediným textem náboženského typu. Výraznou roli hrály například katechismy, jejichž posláním bylo šíření základů věrouky.

Stejně posláním měla i slovinská protestantská píseň, u níž melodie hrála až sekundární roli. Veršovaný text písně měl především usnadnit zapamatování jejího obsahu, nebyl autonomní, podřizoval se katechetickým cílům. Snahou autorů zpěvníků bylo, aby lidé jejich písně zpívali nejen v kostele, ale i doma, na poli či ve škole, a tím upevňovali své náboženské cítění. Proto byl také repertoár protestantských písní zúžen odstraněním veškerých mariánských písní a písní o světcích. Tematika slovinské protestantské písně se omezovala na Krista a problematiku spásy. Kromě toho se objevuje také pašijová tematika, která má epický charakter a zaměřuje se více na vnější popis událostí. Mezi nejzdařilejší a nejobsáhlejší skladby s pašijovou tematikou patří Dalmatinův *Pasijon* z roku 1576. Zatímco protestantské pašije se vyznačují výrazným racionálním prvkem - snahou rozumově zdůvodnit a doložit Kristovy zásluhy, v pozdější době se výrazněji uplatnil prvek senzualní. (Pogačnik 1998: 107).

V souladu s tím, jak slovinští protestanté zavrhlí katolickou tradici, změnila se i jejich kulturní orientace z románského na německé prostředí. Německá literatura se pro ně stávala vzorem i po stránce formální. Takovým vzorem se mohl pro Primože Trubar stát například Hans Sachs¹³⁰, pro jehož verše bylo typické uplatňování sylabického principu. Totéž platilo i pro Lutherovu tvorbu, jehož písně byly slovinským protestantům nepochybným vzorem. Když se pak Trubar negativně vyjadřoval o zpěvníku Klombnera a Juričiče z roku 1563, uváděl jako jeden z důvodů právě to, že počet slabik ve verši jejich textů neodpovídá tomuto principu. Avšak přestože se slovinští protestanté vědomě hlásili k sylabickému principu, v praxi u nich převládl princip sylabotónický, neboť charakteru akcentuace slovinského jazyka více vyhovoval. (Pogačnik 1998: 115).

¹³⁰ Hans Sach působil v Norimberku v době, kdy tam přišel po své emigraci 1548 Primož Trubar. Vzhledem k tomu, jak plodným autorem Sachs byl (na 200 dramát, 1800 básní a 4275 písní) těžko mohla jeho tvorba uniknout Trubarově pozornosti.

Dalším velmi významným žánrem byly postily¹³¹ a kázání. Tematika postily sice vychází z bible, ale dává autorovi mnohem větší volnost v uplatnění individuálního stylu. Její určení k veřejnému předčítání také výrazně ovlivňuje stavbu textu a užití jazykové prostředky. Některé slovinské protestantské postily jsou překladem německých předloh (např. Auera, Brenza nebo Spangerberga), ale jiné jsou pouze sestaveny podle jejich vzoru a doplněny osobními postřehy, příklady a aktualizacemi. Snaha přímo zapůsobit na posluchače si vyžadovala specifické rétorické prostředky. Například zatímco v teologických spisech používá Trubar logicky uspořádané pasáže s poměrně krátkými větami, v nichž pregnantně formuluje své myšlenky, v momentě kdy se přímo obrací k posluchačům je jeho styl výrazně odlišný. Stavba věty je volnější, stejně jako slovosled, často se vyskytují inverze, a opakování. V souladu s účelem takového textu používá moralizující tón a stavbu textu podřizuje hlavní myšlence, kterou chce vštípit svým posluchačům (Pogačnik 1998: 116).

Světská literatura se u slovinských protestantů objevuje jen v prvních náznacích, a to někdy ještě v souvislosti s texty náboženskými - např. kalendář, který Trubar publikoval, vyšel také společně s textem Nového zákona, i když se dočkal patrně i samostatných vydání. Ke světské tematice bychom mohli řadit také zárodky satirické poezie, v níž se protestanté snažili zesměšňovat své protivníky. Odborné či vědecké rozpravy pak byly psány většinou německy či latinsky, stejně jako mnohé předmluvy a věnování v jinak slovinsky psaných knihách. Slovinští protestanté literaturou, kterou vydávali (byť šlo z velké části o překlady), naplnili své prvotní náboženské cíle, kultivovali psanou podobu slovinského jazyka a díky promyšlenému systému školství výraznou měrou zvýšili gramotnost městského obyvatelstva. Literární vývoj vytvořil předpoklady a patrně by, tak jako jinde v Evropě, směřoval i ke vzniku beletristické tvorby, avšak byl násilně přerušen v letech 1598 - 1602 radikálním postupem rekatolizátorů.

¹³¹ Název postila pochází z latinského *post illa verba* (po oněch slovech) a představuje výklad či objasnění přečtené části biblického textu. Toto označení se rovněž používalo pro výkladovou část kázání (*homilii*) či pro celé kázání, popřípadě sbírku svátečních kázání.

3.3.4 BIBLICKÝ ÚSTAV A TISKÁRNA V URACHU

Velmi zajímavou etapou slovinské a chorvatské protestantské literatury byla existence tzv. biblického ústavu a tiskárny v Urachu působící v letech 1560-1564. Na počátku stála idea přeložit bibli a další protestantskou literaturu i pro Chorvaty, kterou zastával Matija Vlačić a Petar Pavao Vergerius mladší. Vergerius se o takový překlad sám pokoušel (Jambrek 1999: 130), ale patrně s nevelkým úspěchem¹³². Když Primož Trubar odmítl Vergeriovu a Vlačićovu myšlenku, aby překládal do jednoho společného jazyka pro chorvatské i slovinské země a nemínil osobně vytvářet zvláštní překlad pro chorvatské území, bylo rozhodnuto o angažování dalšího překladatele.

Tímto překladatelem pro Chorvatsko se stal Stipan Konzul¹³³, který rovněž pobýval v Německu jako emigrant. Roku 1557 začal překládat Trubarův *Katechismus*, a protože sám byl odchovancem hlaholského prostředí, použil při překladu hlaholské písmo a jazyk, který znal z oblasti Istrie a Kvarneru. Během následujícího roku 1558 pak přeložil *Matoušovo evangelium* a podle Trubarova slabikáře sestavil hlaholský slabikář - *Tabla za dicu*. V roce 1559 pak odcestoval do Lublaně a Metliky, kde nechal posoudit správnost svých překladů¹³⁴ a s doporučením se vrátil do Řezna. Během své cesty se v Lublani setkal s Antunem Dalmatinem, s nímž od následujícího roku začal spolupracovat na dalších překladech (Jambrek 1999: 155).

V té době se v otázce překladů a jejich vydání začíná angažovat baron Ivan Ungnad¹³⁵, který v roce 1560 nechal v Norimberku odlít hlaholské litery

¹³² V jednom ze svých dopisů se Primož Trubar zmiňuje, že P. P. Vergerius neovládá dobře ani slovinský ani chorvatský jazyk.

¹³³ Stipna Konzul pocházel z istrijského Buzetu a v Istrii také působil jako kněz ve farnosti Starý Pazin. Pod vlivem P. P. Vergeria začal inklinovat k protestantismu, pročež ho benátská správa roku 1549 vypověděla a Konzul odešel do emigrace - nejprve do Kranje a pak dále do Německa, kde ho známí odkázali na Trubara. S ním také navázal patrně velmi úzké kontakty. Zprvu působil v Řezně jako učitel zpěvu, roku 1556 se odstěhoval do Chamu v Bavorsku, avšak jeho dům vyhořel. V této tíživé situaci mu pomohl Primož Trubar tím, že mu nabídl, aby jeho knihy překládal pro chorvatské prostředí, s čímž Konzul začal hned roku 1557 (Jambrek 1999: 155).

¹³⁴ V Metlice kvalitu Konzulova překladu posuzovali kazatel Grgur Vlahović, Matija Zmajčić, kaplan Stipan Stipanić z Ozlje, kaplan Ivan Kolonić, kazatel Ivan Tulščak, velitel kapetanie Sebastian Römer, starosta Ivan Pričik a čtyři občané: Antun Bočić z Modruše, kancléř hraběte Frankopana Andrija Jakšić, městský písař Juraj Piščec a Mihovil Bočić (Jambrek 1999: 75).

¹³⁵ Do roku 1556 byl Ungnad županem ve Varaždinu. 1556 se jako zástupce štyrských stavů snažil na vídeňském dvoře císaře Ferdinanda I. dosáhnout svobody vyznání pro evangelíky. Místo toho

dle Konzulova návrhu (Jambrek 1999: 152). Ve svém zámku v Urachu pak během roku 1561 zřídil tiskárnu. Ungnad byl jejím vlastníkem a z velké části také mecenášem. Snažil se pro ni také získávat finanční příspěvky od vévody Kryštofa a příslušníků protestantské šlechty. Primož Trubar řídil práci na překladech a tisku knih. V roce 1561 se začaly tisknout knihy nejprve hlaholicí a krátce na to i cyrilicí. Za tím účelem byli angažováni další překladatelé, především Antun Dalmatin¹³⁶. Nejprve byly vytištěny již hotové překlady - v roce 1561 to byly především hlaholský a cyrilský slabikář (*Tabla za dicu*) a hlaholský a cyrilský katechismus. Při překladech se vycházelo především z Trubarových překladů pro slovinské země.

Hlavním cílem biblického ústavu však bylo vydání překladu bible pro chorvatské země. V předmluvě ke slovinskému vydání prvního dílu *Nového zákona* z roku 1557 Trubar popisuje, proč odmítl sám překládat do chorvatštiny - protože „neumím chorvatsky číst ani psát“¹³⁷ (Rupel 1966: 75) a jak mu Vergerius doporučil vyžádat si spolupracovníky podle Trubarových představ - tj. „dva Chorvaty, kteří by dovedli dobře hovořit dalmatinsky a bosensky, jakož i uměli dobře a správně psát chorvatsky a cyrilsky“ (Rupel 1966: 75). Dále se zmiňuje o rukopisu chorvatského překladu bible, který jim přinesl ukázat jeden duchovní z Dalmácie, ale zase si ho odnesl a vícekrát se jim ho nepodařilo vypátrat¹³⁸. Ještě v roce 1559 se patrně uvažovalo o vydání již hotového

však byl císařem vypovězen z habsburských zemí, jak z rakouských, tak z chorvatských, a musel odejít do emigrace (Jambrek 1999: 151). Württemberský vévoda Kryštof mu dal k dispozici pět dvorců, z nichž si Ungnad za své sídlo zvolil zámek (bývalý klášter) Amandenhof v Urachu u Tübingenu.

¹³⁶ Antun Dalmatin působil v letech 1559 a 1560 jako domácí učitel v Lublani v rodině písaře M. Klombnera. Od roku 1560 začal spolupracovat se Stipanem Konzulem na překladech, nejprve z Lublaně, v březnu 1561 pak odjel na Trubarovo pozvání do Urachu (Jambrek 1999: 160).

¹³⁷ Přitom Trubar sám strávil zhruba rok v hlaholské škole ve Rijece. Ovšem bylo mu tehdy teprve dvanáct let a i to, že v oné škole nezůstal déle, nasvědčuje, že si k tamnímu jazyku patrně nenašel nejvřelejší vztah. Z této doby si však nejspíše odnesl přesvědčení, že chorvatský jazyk musí být psán hlaholicí či cyrilicí. O tom, že se mu nepodařilo proniknout příliš hluboko do hlaholských knih psaných chorvatskou redakcí staroslověnštiny svědčí i vyjádření na adresu hlaholských misálů a breviářů, které se tiskly nemnoho let před Trubarovým pobytem ve Rijece a užívaly i mnohem později: „Doposud se [Chorvaté] museli spokojit jen s misálem a breviářem. Ty dvě knihy však byly před mnoha lety a tak nesrozumitelně přeloženy, že jejich duchovní sami mnohým slovům nerozumějí, a to ani v nedělních ani ve všedních evangeliích.“ (Rupel 1966: 73)

¹³⁸ Trubar píše, že se jednalo o překlad ze staré latinské předlohy, který provedl zmiňovaný kněz v letech 1547-1554. (Popisovaná událost se měla stát přede dvěma lety, tedy patrně 1555.) Tento kněz z Dalmácie odmítl nabídky na tisk jeho rukopisu s tím, že tisk už má zajištěn jinde a dostavil se jen proto, aby ukázal, že zamýšlená práce na překladu již byla vykonána, a tudíž si mohou ušetřit náklady na nový překlad. (Rupel 1966: 76)

chorvatského překladu bible, o čemž svědčí dopis P. P. Vergeria vévodovi württemberskému¹³⁹. Ani ten se však nepodařilo vypátrat, proto se protestanté v Urachu pustili do vlastního překladu bible, který byl kolektivním dílem¹⁴⁰. Nepodařilo se ho však dokončit. Tiskem vyšel pouze *Prvi del Novoga Testamenta, Drugi del Novoga Testamenta a Vsih prorokov stumačenje hrvatsko*. Ostatní části zůstaly buď v rukopise, nebo přeloženy vůbec nebyly.

Již v roce 1562 po vydání první části *Nového zákona* se objevily závažné problémy související s jazykem překladu, v jehož pozadí však stál také osobní konflikt mezi Primožem Trubarem a Stipanem Konzulem. Při překladu do chorvatštiny totiž překladatelé vycházeli nejen ze slovinského překladu Trubarova, ale řídili se také latinskými, italskými a německými překlady bible a přihlíželi i k domácím breviářům a Misálům, s čímž se Trubar nemohl smířit¹⁴¹. Ivan Ungnad hledal řešení vzniklých sporů a poslal Stipana Konzula s Jurajem Cvečićem, aby si vyžádali posouzení kvality překladu. To také udělali. Stipan Konzul procestoval celou rodnou Istrii a část Chorvatska. Nechal své překlady posoudit a získal řadu doporučení¹⁴², s nimiž se vrátil do Urachu.

Tím však problémy nekončily. Kraňské stavy, které do té doby finančně přispívaly i na chorvatské překlady, se ve sporu mezi Trubarem a překladateli postavily na Trubarovu stranu a přestávaly tyto překlady finančně podporovat (Jambrek 1999: 158). Finanční potíže způsoboval i váznoucí odbyt knih¹⁴³,

¹³⁹ Vergerius píše, že když poslal pro chorvatské překladatele na jih, našli jeho přátelé již hotový dobrý překlad, jehož autor nemá vydavatele a nabízí své dílo Württemberskému vévodovi, což by ušetřilo čas a peníze, jelikož překládání by se mohlo protáhnout i na dva roky a náklady na překladatele by byly vysoké (Jambrek 1999: 132).

¹⁴⁰ Na chorvatském překladu bible pracovali: Stipan Konzul, Antun Dalmatin, Juraj Juričić, Leonardo Merčerić, Grgur Vlahović, Đuro Drinovački, Matija Šivčić a Ivan Fabijanić (Jambrek 1999: 182).

¹⁴¹ Na to, že ho Dalmatin a Konzul nerespektují, si Trubar stěžoval např. v dopise Ivanu Ungnadovi ze 4. 11. 1561. Když pak *Prvi del Novoga Testamenta* vyšel tiskem, napsal Trubar 19.7.1562 Ungnadovi, že jde o naprostý neúspěch, neboť jsou mnohá místa chybně přeložena a v textu jsou i tiskařské chyby (Jambrek 1999: 157).

¹⁴² Mezi těmito dobrozdánímí je například dopis Antuna Bočiće z 19.1.1563, který již jednou posuzoval ukázkou Konzulových překladů, nebo dopis knížete Nikoly Frankopana ze 3. 6. 1563, v němž stojí: „A proto my dosvědčujeme tímto našim listem, že jsou řečené knihy našim pravým chorvatským jazykem tištěné a že je každý Chorvat může snadno číst a rozumět jim, ...“ (Jambrek 1999: 77).

¹⁴³ Část knih byla vázána již v Urachu, ale většina se posílala nesvázaná v sudech po Dunaji přes Augsburg a Ulm do Vídně, a odtud přes Lublaň dál do Záhřebu, Varaždinu, Metliky, Rijeky

především těch tištěných cyrilicí. Již počátkem roku 1563 o tom informoval Ivana Ungnada vídeňský knihkupec Fröhlich (Jambrek 1999: 136), rovněž Franjo Barbo ze Rijeky, který šířil knihy v přímoří a dál do Dalmácie, psal v lednu 1563 Ungnadovi do Urachu, že pro Dalmácii by byly vhodnější knihy tištěné latinkou (Jambrek 1999: 120). Ještě v prosinci 1563 psal Ungnadovi bán Petar Erdödy, že „cyrilským knihám a jejich jazyku v jeho kraji¹⁴⁴ špatně rozumějí“ a poslal mu ukázkou zápisu tamního jazyka, kterým by měli překladatelé psát, aby knihy šly lépe na odbyt. (Jambrek 1999: 80). Chorvatština protestantských překladatelů totiž představovala hybridní typ jazyka srozumitelného na severozápadu chorvatských zemí, který byl založen na čakavském nářečí kombinovaném s některými prvky kajkavskými a štokavskými. Tento typ jazyka vycházel z hluboce zakořeněné hlaholské tradice této oblasti. Proto se také Stipanu Konzulovi právě tady dostalo plné podpory a potvrzení správnosti jazyka jeho překladů. Ovšem situace na severu i na jihu byla zcela jiná, neboť tam v 16. století již zcela převládalo užívání latinky. Také jazyk severního Chorvatska (respektive tehdy označovaného ještě jako Slavonie) byl odlišný - založený na kajkavském nářečí.

Teprve na základě všech těchto ohlasů začali v Urachu roku 1564 tisknout také latinkou. Ovšem téhož roku (27. 12. 1564) zemřel Ivan Ungnad a tiskárna zanikla. Na její činnost navázalo ještě vydání Konzulova a Dalmatinova překladu německé postily Ivana Brencze, který vyšel 1568 v Řezně. Z celkového objemu urašské produkce tak latinkou tištěné knihy představovaly jen něco kolem 10 %. Celkem bylo v Urachu vytištěno 14 titulů hlaholicí (13.300 výtisků), 8 titulů cyrilicí (8.400 výtisků) a 7 titulů latinkou (2.100 výtisků)¹⁴⁵ (Jambrek 1999: 136). Z úctyhodného množství 23.800

a Pazinu. Ve Vídni se o šíření těchto knih staral knihkupec Sebastian Fröhlich, v Lublani pak knihkupec Fabijan Kirchperger (Jambrek 1999: 136).

¹⁴⁴ Panství rodiny Erdödy byla Cesargrad, Moslavina, Okić, Jastrebarsko a Želin.

¹⁴⁵ V tomto výčtu není zahrnuto 6 titulů psaných italsky a jeden německy. V Urachu byly vydány hlaholicí tituly: *Tabla za dicu* (1561), *Katekizam, probni mali* (1561), *Katehismus* (1561), *Edni kratki razumni nauci* (1562), *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (1562), *Postila* (1562), *Prvi del Novoga Testamenta* (1562), *Drugi del Novoga Testamenta* (1563), *Edna kratka summa nikih prodik od tlče* (1563), *Beneficium Christi: Govorenje vele prudno* (1563), *Crikveni ordinalic* (1564), *Spovid i spoznanje prave kristianske vire* (1564), *Bramba augustanske spovedi* (1564), *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* (1564); cyrilicí: *Tabla za dicu* (1561), *Katekismus* (1561), *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (1562), *Edni kratki razumni nauci* (1562), *Prvi del*

výtisků si však jen menší část našla cestu ke čtenářům¹⁴⁶. Značná část knih byla zabavena a zničena již cestou do místa určení, nebo podlehlá zkáze později během protireformace¹⁴⁷.

3.3.5 KONEC REFORMACE VE SLOVINSKÝCH A CHORVATSKÝCH ZEMÍCH

Slibně se rozvíjející protestantská kultura slovinských zemích, která zahrnovala i systém školního vzdělávání¹⁴⁸, byla násilně přerušena. Konec slovinské reformace můžeme poměrně přesně časově vymezit lety 1598-1602. Dřívější pokusy katolické církve o získání převahy v tomto prostoru neměly úspěch, neboť nebyly koordinovány se světskou vrchností a sama církev neměla dostatečný počet schopných a vzdělaných lidí. I katoličtí duchovní v mnoha případech dokázali evangelium vykládat jen na základě protestantských knih (Grdina 1999: 209). Teprve zásluhou jezuitů, kteří postupně zakládali své církevní vzdělávací instituce také v habsburských državách, se tato situace změnila. Roku 1572 přišli jezuité do Štýrského Hradce a již následujícího roku 1573 do jejich tamní školy nastoupil mladý Tomáš Hren, původem z lublaňské protestantské rodiny, který o pětadvacet let později vymýtil protestantismus v celém Kraňsku s důsledností vsutku nevídanou.

Prostor pro ráznou protireformační akci se otevřel v 90. letech 16. století, neboť po první porážce Turků roku 1593 u Sisku se turecké nebezpečí již nezdálo tak bezprostřední a po smrti Karla Štýrského se protireformační

Novoga Testamenta (1563), *Drugi del Novoga Testamenta* (1563), *Postila* (1563); latinkou: *Katehismus* (1564), *Crikveni ordinalic* (1564), *Bramba augustanske spovedi* (1564), *Spovid i spoznanje prave kristianske vire* (1564), *Beneficium Christi: Govorenje vele prudno* (1564), *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko* (1564). Na činnost v Urachu navázal

¹⁴⁶ Např. z 2000 hlaholských výtisků prvního dílu Nového zákona bylo distribuováno jen 456, z 1000 výtisků cyrilského vydání pak jen 293. Z 1000 výtisků hlaholské *Postily* se jich podařilo rozšířit jen 517 a z 500 výtisků cyrilského vydání pouhých 140 (Jambrek 1999: 187, 190, 225).

¹⁴⁷ Do dnešní doby se z produkce urašské tiskárny dochovalo jen kolem 300 exemplářů (Bartolić 1980: 54).

¹⁴⁸ Základní školství se ve slovinských zemích začalo výrazněji rozvíjet až zásluhou protestantů. Školy se nacházely ve městech: Krško, Kranj, Šentvid, Bela, Brežice, Ptuj, Bled, Kamnik, Žužemberk, Breže, Stari Dvor v Korutanech, Velikovec, Črnomelj, Metlika, Idrija, Velenje atd. Jejich náplní byla výuka základů katechismu, zpěvu, čtení a psaní. V Lublani měla stavovská škola po roce 1582 status gymnázia, v Celovci (Klagenfurtu) gymnázium existovalo od roku 1577 (Pogačnik 1998: 103-104).

snahy setkaly s výraznější podporou u jeho vdovy Marie Bavorské a jejího syna Ferdinanda¹⁴⁹. Autorem promyšlené strategie, která se zakládala na postupném a selektivním postupu, se stal lavantský¹⁵⁰ biskup Jurij Stobej, jejími vykonavateli pak byli v Kraňsku lublaňský biskup Tomaž Hren a ve Štýrsku seckovský biskup Martin Brenner (Grdina 1999: 208).

Tomaž Hren byl jmenován lublaňským biskupem 18.10.1597, ale teprve 12.9.1599 byl jako biskup vysvěcen. Habsburkové si jeho dosazením chtěli udržet větší vliv na církevní správu ve svých zemích. Samotná rekatolizace probíhala v několika fázích. Nejprve byli roku 1598 vyhnáni protestantští kazatelé a učitelé, přičemž na odchod měli lhůtu jen několika dnů¹⁵¹. Protestantští učitelé přitom nebyli vyměněni, nýbrž školy zrušeny. Následovalo systematické tažení rekatolizační komise v čele s biskupem Hrenem a za vojenského doprovodu, které trvalo od jara 1600 do jara 1602¹⁵². Komise především vyhledávala a hromadně páčila protestantské knihy - jen v Lublani bylo spáleno jedenáct vozů knih¹⁵³, dále byli měšťané za pomoci pranýře a šatlavy přesvědčováni k návratu do lůna katolické církve a řadu protestantských kostelů nechal biskup Hren zbořit. Jeho důslednost a snaha vymazat jakoukoli připomínku reformace však dalece přesahovala míru v té době obvyklou, neboť nedopřál klidu protestantům ani po smrti¹⁵⁴. Tím byla roku 1603 rekatolizace slovinských zemí téměř dokončena. Jediným, koho se prozatím nedotkla, byla protestantská šlechta, ale i ta musela roku 1628 opustit habsburské dědičné země - celkem šlo asi o 700 šlechtických rodin (Grdina 1999: 218). V celkovém souhrnu ale počet náboženských emigrantů nebyl

¹⁴⁹ Roku 1619 se po smrti svého strýce Matyáše stal císařem jako Ferdinand II. a díky svému katolickému fanatismu výrazně přispěl k rozpoutání třicetileté války.

¹⁵⁰ Lavantskému biskupství v Korutanech podléhala i oblast západního Štýrska. Část Štýrska podléhala biskupství se sídlem v Seckau. Biskupství v Lublani bylo zřízeno z podnětu Habsburků roku 1461, čímž se Habsburkové snažili omezit vliv benátsko-aquilejského patriarchy (Šesták 1998: 107).

¹⁵¹ Např. 30.10.1598 byl v Lublani přečteno nařízení arcivévody Ferdinanda, že do západu slunce musejí opustit město a do tří dnů země podléhající vládě arcivévody (Grdina 1999: 212).

¹⁵² Prvním cílem rekatolizačního tažení bylo v dubnu 1600 Velenje, v červnu 1600 následovaly dolnoštýrské fary spadající pod lublaňské biskupství, v listopadu a prosinci 1600 Lublaň, v únoru a březnu 1601 Goreňsko a na jaře 1602 Doleňsko.

¹⁵³ 29. 12. 1600 bylo v Lublani spáleno 8 vozů knih a 9.1.1601 další tři vozy. Odhaduje se, že toto množství představovalo asi 2000 svazků (Grdina 1999: 214).

¹⁵⁴ Např. v lednu 1601 nechal Hren vyjmout z hrobů těla protestantských kazatelů pohřbených v lublaňských kostelech a naházet je do řeky (Grdina 1999: 215).

zdaleka tak velký, jako třeba v Čechách. Z řad měšťanstva drtivá většina přestoupila na katolickou víru a do emigrace jich odešlo řádově jen několik desítek¹⁵⁵. Venkovské obyvatelstvo zůstávalo vůči protestantskému hnutí po celé 16. století vesměs lhostejné, takže s jeho rekatolizací nebyly větší problémy. Naopak mu při svém tažení biskup Hren příležitostně nechal volnou ruku při drancování domů protestantských měšťanů¹⁵⁶.

Shrneme-li tedy kulturní důsledky rekatolizace ve slovinských zemích, pak to bylo zrušení jediné domácí tiskárny (1682), vyhnání protestantské inteligence - kazatelů a učitelů (1698), zrušení protestantských škol a spálení naprosté většiny knih¹⁵⁷. Výjimku představovala Dalmatinova bible a některé další slovinské protestantské knihy, které neshořely během hlavní vlny rekatolizace. Biskup Hren si totiž roku 1602 a 1621 vyžádal povolení k jejich uchování pro potřeby studia katolických duchovních, což se ovšem nevztahovalo na autory, kteří byli jmenovitě na indexu, jako třeba Trubar (Grdina 1999: 219). Dalmatinovu bibli katolíci používali ještě po dalších 200 let, neboť její další překlad začal vycházet po částech až od roku 1784. O používání některých exemplářů protestantských tisků svědčí fakt, že jsou z nich vytrhány některé listy předmluv, nebo alespoň začerněny ty pasáže, které byly v rozporu s principy katolické víry.

V chorvatských zemích představuje jeden z mezníků signalizujících konec reformace rok 1604, kdy sněm přijal zvláštní zákon o tom, že katolická víra je jedinou povolenou vírou v bánském Chorvatsku (Rychlík - Perenčević 2007: 95). Během následujícího roku byli všichni protestantští kazatelé vyháněni ze země. V roce 1606 přišli do Záhřebu jezuité a následujícího roku 1607 tam otevřeli gymnázium, což přispělo k upevnění katolické víry v okolí. Katolická církev se snažila o potlačení protestantů, ale dařilo se jí to jen tam, kde měla podporu vrchnosti. Tak jako protestantské hnutí v chorvatských zemích nebylo jednotné a organizované, ani protiakce katolické církve nebyly

¹⁵⁵ Např. z Lublaně muselo odejít v letech 1600 - 1601 jen asi 15 či 16, z Kamniku 4, z Kranje 1 či 2 (Grdina 1999: 218).

¹⁵⁶ Např. 13. 2. 1601 v Tržiči doprovázelo Hrenovy vojáky asi 150 venkovanů (Grdina 1999: 216).

¹⁵⁷ Do současnosti se dochovalo pouze 282 výtisků, z toho 66 výtisků představuje Dalmatinova bible (Enciklopedija Slovenije sv. 9: 389).

tak koordinované a razantní jako v sousedním Kraňsku. Záleželo především na tom, kdy a jak se jí podařilo získat šlechtu na svou stranu. Tak například v Samoboru došlo k potlačení protestantismu kolem roku 1628 a v Mezimuří začalo období protireformace rokem 1637 a protáhlo se až do roku 1661. I v chorvatských zemích byly protestantské knihy páleny, ať již šlo o knihy dovezené z Urachu, nebo tři protestantské spisy Mihajla Bučiče - *Novi zakon*, *Katekizam* a *Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae* vytištěné v Nedelišci, z nichž se nedochoval ani řádek. V celkovém korpusu chorvatské literatury však tyto ojedinělé počáteční protestantské počiny představovaly jen nepatrnou část a jejich zničení neznamenal takovou ztrátu. Pro kajkavskou oblast chorvatského severu však měla negativní dopad nedůvěra k literatuře psané domácím jazykem, kterou protestanté u zdejších katolíků vyvolali. To poněkud pozdrželo počátky chorvatské kajkavské literatury, neboť zpočátku bylo na knihy v domácím jazyce pohlíženo takřka automaticky jako na protestantské, i když s protestantismem neměly nic společného¹⁵⁸.

3.4 POČÁTKY CHORVATSKÉ KAJKAVSKÉ LITERATURY V 16. STOL.

Zatímco počátky slovinské literatury ve druhé polovině 16. století můžeme označit za čistě protestantské, v chorvatských zemích byla situace zcela jiná. Když sem počátkem 60. let 16. století dorazily první protestantské knihy z urašské tiskárny, neznamenal žádnou převratnou novinku ani z hlediska žánrového, ani z hlediska jazykového. Náboženská literatura psaná hlaholicí (chorvatskou redakcí staroslověnštiny a později čakavskou chorvatštinou s prvky staroslověnštiny a sousedních nářečí) měla na severozápadě chorvatského prostoru staletou tradici. Tato tradice byla ještě posílena na přelomu 15. a 16. století rozvojem hlaholského knihtisku na domácí

¹⁵⁸ To byl např. případ dvou *Postil* Antuna Vramce, které vydal ve Varaždinu roku 1586. Jejich autorem byl katolický kněz, místy se v textu otevřeně vyslovuje proti heretikům, napsal je pro potřeby záhřebského biskupství, přesto byly během protireformace bezdůvodně ničený.

půdě i v Benátkách. Kniha v domácím jazyce tedy nebyla v tomto regionu nic nového.

Naopak mimo severozápadní chorvatské oblasti během 16. století znalost hlaholice postupně upadala v zapomnění a to bránilo srozumitelnosti hlaholských tisků z Urachu. Literatura střední a jižní Dalmácie již na počátku 16. století překonala počáteční vývojové stádium náboženské literatury. Postupně se tu po vzoru italské renesance rozvinula milostná lyrika, kterou záhy doplnila tvorba dramatická od pastorály po komedii a brzy se objevil i pastorální román. Dalmácie tedy v době příchodu prvních knih z Urachu měla za sebou již půl století trvající tradici tiskem šířené beletrie prakticky ve všech tehdy běžných žánrech. Reformace v Dalmácii navíc měla jen minimální ohlas a o protestantské knihy tu nebyl velký zájem. Ani na chorvatském kajkavském severu, kde bylo protestantů nejvíce, neměly urašské knihy velké uplatnění, neboť tady znalost hlaholice ani cyrilice neměla žádnou větší tradici. Rovněž jejich jazyk byl v okolí Záhřebu a severněji už poněkud méně srozumitelný.

Z výše uvedeného plyne, že počáteční Trubarova strategie ohledně šíření knih pro chorvatské země byla chybná a opírala se o mylné předpoklady. Jednou z Trubarových nereálných idejí byla představa, že se mu podaří rozšířit protestantské učení v Bosně a potažmo v celé osmanské říši, což v krátké době povede k jejímu kolapsu¹⁵⁹. Proto se také začal zajímal o islám, aby mohl muslimům Lutherovo učení co nejnázorněji přiblížit. Ačkoli si velmi dobře uvědomoval problém nářečních rozdílů ve svém nejbližším okolí, nebyl schopen domyslet, jak velká může být míra jazykových rozdílů v chorvatských zemích a dále. Zatímco odmítl myšlenku psát v jednom jazyce společném pro Kraňsko i přilehlé chorvatské území, pevně věřil, že Konzulova

¹⁵⁹ Na tuto možnost opakovaně upozorňuje především v dopisech a věnováních určených císaři Maxmiliánu II. kolem roku 1560. Například ve věnování ke druhému dílu Nového zákona z 1.1.1560 Trubar píše: „Vůbec nepochybuji, že Kristus, náš Pán, svým duchem a slovem znovu rozšíří a upevní s pomocí našeho díla své království vůči Orientu a oslabí a zmenší Mohamedovo a Antikristovo císařství. ... A sám jsem slyšel od některých Turků, že mají takové proctví (bezpochyby pocházející od křesťanů), že jejich víra a stát brzy zaniknou a zmizí, zatímco křesťanská víra zůstane.“ (Rupel 1966: 103-104) Ještě explicitněji je to vyjádřeno v následujícím úryvku: „... nyní dva chorvatští duchovní všechny moje často zmiňované knihy převedli do chorvatského jazyka a písma; ... budou velice prospěšné nejen v Chorvatsku a v Dalmácii, nýbrž také v Turecku až po Cařihrad a způsobí mnoho rozruchu a sváru mezi Turky.“ (Neweklowsky 1996: 359)

severočakavská chorvatština bude stejně dobře srozumitelná od kraňských hranic až po Černé moře a Cařihrad. Obyvatelé Chorvatska, Dalmácie, Bosny, Srbska, Bulharska i Cařihradu v jeho očích hovořili jedním jazykem jen s nepatrnými rozdíly¹⁶⁰. Situaci v těchto zemích evidentně neznal z osobní zkušenosti a spoléhal se na svědectví z doslechu¹⁶¹. Svým způsobem je to i logické, neboť dlouho trvající válečná situace nedovolovala lépe tyto kraje poznat a způsobila také rozsáhlé migrace, které zcela znepřehlednily jazykovou situaci celého Balkánu a výraznou měrou do budoucna přispěly k setření mnoha rozdílů a jazykové homogenizaci tohoto prostoru ve prospěch štokavského nářečí.

Mezi protestantskými autory 16. století najdeme i několik jmen chorvatského původu, a jsou to jména z evropského hlediska velmi významná. Jedním z nich byl Matija Vlačić (Matthias Flacius Illyricus) (1520-1575), kterému je někdy připisována zásluha (či vina) na tom, že se po Lutherově smrti reformace udržela a nedošlo ke smíru a opětovnému sloučení s katolickou církví, čemuž byla tehdy umírněnější část luteránů nakloněna. Vlačić se narodil v Labinu na východě Istrijského poloostrova, avšak již v šestnácti letech odešel studovat do zahraničí, kde převážně působil po celý zbytek svého života. Napsal na 140 spisů, z nich některé velmi obsáhlé a z teologického či historického hlediska významné, jako například *Catalogus testium veritatis* (Katalog svědků pravdy), *Clavis Scripturae sacrae* (Klíč Písma svatého), *Centuriae Magdeburgiensis* (Magdeburské centurie), či *Ecclesiastica historia*, první soustavné mnohasvazkové dějiny církve, jejichž vydávání řídil a část do

¹⁶⁰ Například ve věnování k prvnímu dílu Nového zákona z roku 1557 Trubar píše: „Chorvatský jazyk se píše, jak víte, dvojím chorvatským písmem a mluví se jím nejen po celém Chorvatsku a Dalmácii, ale mluví jím také mnozí Turci. Sám jsem slyšel od mnohých, že jím hovoří a píší také v Cařihradě na dvoře tureckého sultána.“ (Rupel 1966: 72)

Obdobně se vyjadřuje i 1.1.1560 ve věnování druhého dílu Nového zákona císaři Maxmiliánu II.: „Nedávno se bohabojný Stipan Konzul, rodem z Istrie, chopil překládání a tisku čtyř evangelistů, skutků apoštolů a dalších knih ze slovinského do srozumitelného chorvatského jazyka a písma, užívaného všemi Chorvaty, Dalmatinci, Bosňany, Srby a Turky až po Cařihrad.“ (Rupel 1966: 103)

¹⁶¹ Tak například ve věnování k hlaholskému vydání prvního dílu Nového zákona z 12.1.1562, opět adresovaném císaři Maxmiliánu II., zevrubně popisuje situaci křesťanů v osmanské říši na základě svědectví jednoho šlechtice, několika obchodníků a dvou pravoslavných popů. Tito popové na žádost barona Ungnada museli o uvedeném překladu odpřisáhnout, že ho „budou moci číst a rozumět mu nejen duchovní a učenci, ale i děti a laici po celém Chorvatsku, Dalmácii, Bosně, Srbsku a Bulharsku, i když se možná některá slova nebudou všem líbit, neboť Chorvaté a Dalmatinci některá slova říkají jinak než Bosňané a Srbové.“ (Rupel 1966: 132)

roku 1300 sám sepsal. Naprostou většinu prací však psal v latině. Z chorvatsky psaných textů je mu připisováno autorství chorvatské části knížky *Rasgovarange megiu papistu i gednim luteran, stumaceno po Ante Segnianine*¹⁶², která vyšla v Padově 1555.

Obdobně dosáhl evropského věhlasu filosof a teolog Markantun de Dominis (1560-1624), autor desetisvazkového spisu *De republica ecclesiastica* (Církevní stát), který po kariéře jezuity, senjského biskupa a splitského arcibiskupa dosáhl významného postavení v anglikánské církvi, aby se nakonec vrátil na dvůr papeže Řehoře XV., kde byl po Řehořově náhlé smrti inkvizicí zatčen a jelikož se nedožil konce procesu, posmrtně veřejně upálen i se svými knihami. I on však psal latinsky.

Vysloveně protestantská literatura tedy neměla prakticky žádný přímý vliv na literární a jazykový vývoj chorvatských zemí. Částečná souvislost s počátky kajkavsky psané literatury na chorvatském severu tu však přeci jen je. Tato oblast vstupuje do literárního dění v sedmdesátých letech 16. století za pomoci protestantských tiskařů Mandelce a Hofhaltera.

První tištěnou knihou v kajkavské chorvatštině je překlad právníckého spisu *Decretum Ivana Pergošiče* z roku 1574. Šlo patrně o ryze účelový počín na objednávku Juraje Zrinského, který chtěl s pomocí tohoto právního spisu podpořit své úsilí o získání funkce varaždinského župana (Bartolić 1980: 8). Na to, že neexistovala žádná starší tradice kajkavsky psaného právníckého spisu, šlo o velmi ambiciózní čin. Právnícká terminologie v té době v kajkavštině ještě neexistovala a Pergošić musel z velké části teprve vytvářet domácí ekvivalenty pro latinské právnícké výrazy. Místy text nepřekládal doslova, nýbrž zkracoval a upravoval, přičemž „některé jeho přestylované a přeformulované pasáže jsou dosti nezdařené, vzdálené od originálu a dodnes znesnadňují pochopení textu“ (Novak 1997: 607). Do dnešní doby se

¹⁶² Antun Senjanin byl evidentně vymyšlený pseudonym, pod kterým se skrývalo několik autorů. Knižka obsahuje text ve čtyřech jazycích - chorvatském (čakavském), slovinském, italském a latinském. Slovinský text je připisován Primoži Trubarovi, italský Petru Pavlu Vergeriovi. Ten byl dříve pokládán i za autora chorvatského textu, ale dnes se uvažuje jako o jeho autorovi spíše o Vlačićovi (Bartolić 1980: 46).

dochovalo pouze šest výtisků, které však nejsou identické¹⁶³. Tři z nich jsou kajkavské, u dvou je patrné vnášení některých štokavských prvků¹⁶⁴ a jeden je příliš poškozen, aby bylo možno spolehlivě určit, ke které variantě patří. Štokavizace přitom není provedena v celém textu¹⁶⁵, jen na jeho začátku (Bartolić 1980: 13). Výklady toho, proč je štokavizována jen část textu, se různí¹⁶⁶. Zdá se, že Pergošić teprve hledal podobu jazyka ve snaze po srozumitelnosti pro větší okruh čtenářů a ještě během samotného tisku prováděl úpravy. Také je ovšem možné, že onu „štokavizaci“ neprováděl přímo autor, ale například nějaký jiný korektor v tiskárně. Ve výsledku má tento částečně štokavizovaný jazyk Pergošićova díla charakter jakéhosi nepříliš zdařilého

¹⁶³ Nejprve se hovořilo o dvou verzích - kajkavské a štokavské, ale na základě bližšího zkoumání se zdá, že existují dokonce tři různé verze - „převážně kajkavská“, „štokavsko-čakavská“ a „méně kajkavská“ (Vončina 1988: 259).

¹⁶⁴ Rozdíly mezi kajkavskou a štokavskou variantou textu jsou zjevně patrné například ve vokalizaci jerů (kajkavská varianta - e: *jeden, konec, mrtev, našel*; štokavská varianta - a: *jedan, konac, mrtav, našal*), realizaci jatů (kajkavská varianta - e / ie: *deca, mesta, nisu, poviedane*; štokavská varianta - i: *dica, mista, nisu, povidane*), ale třeba i v koncovce deklinace adjektiv ženského rodu - v dativu a lokálu jednotného čísla (kajkavská varianta -e: *očine, smrtne, druge*; štokavská varianta -oj: *očinoj, smrtnoj, drugoj*). Ve štokavské variantě jsou přítomny některé čakavismy: *va, crikveni, kadi* oproti kajkavské variantě: *vu, cirkveni, gde* (Vončina 1988: 259, 260).

¹⁶⁵ Rozdíly mezi kajkavskou a štokavskou verzí jsou patrné přibližně do poloviny prvního ze tří dílů, zatímco zbytek je v obou případech kajkavský (Ježić 1944: 100).

¹⁶⁶ Poněkud nepřesvědčivě zní vysvětlení Milana Moguše, který říká, že Pergošić měl v úmyslu připravit dvě paralelní vydání - jedno kajkavské a druhé štokavsko-čakavské, ale když došlo na tisk, tak si nebyl jist, zda se mu podaří realizovat obě vydání, a proto v jednotlivých exemplářích různě rozložil jazykový materiál: „Analiza sačuvanih primjeraka Pergošićeva djela navodi na zaključak da je autor Decretuma htio prirediti dva izdanja, jedno kajkavsko, a drugo štokavsko-čakavsko, kako bi tekst prijevoda približio što širem čitateljskom krugu. Kad se pružila prilika da svoje prijevode tiska, nije bio siguran da će ih moći objaviti u obje verzije, pa je u pojedinim primjercima različito raspoređivao jezični materijal.“ (Moguš 1995: 68)

Pravděpodobně je, že šlo skutečně o záměr vydat dvě jazykové varianty. Nabízejí se přitom dvě logické možnosti, jakými mohl tisk probíhat.

První možností je, že nejprve byla podle rukopisu vytisknuta kajkavská varianta celé knihy, a teprve potom se začala tisknout varianta štokavská. Osoba, která prováděla štokavizaci textu (nemuselo jít nutně o samotného Pergošiće) však nejspíše nemohla nebo nestihla upravit celý text, a tak tiskař musel zbytek dotisknout opět podle původního rukopisu.

Druhou možností pak je, že se současně tiskla jak kajkavská, tak štokavská varianta. To znamená, že se stránka mohla vytisknout nejprve kajkavsky, pak se pozměnila její sazba a stránka se vytiskla štokavsky. Avšak takovýto postup se mohl zdát zdlouhavý a nepraktický, a proto se od něj z časových důvodů po čase mohlo upustit a zbytek se dotiskl jen v jedné variantě.

Existenci třetí varianty by bylo možno vysvětlit tím, že po otisknutí prvního exempláře příslušné stránky jedné ze dvou plánovaných variant si korektor mohl během probíhajícího tisku všimnout některých slov, která se mu nezamlouvala, přerušit tisk a provést příslušné opravy, s nimiž pak byla stránka pro plánovaný náklad dotisknuta. Dochovaných šest exemplářů je však příliš málo, aby se podle nich dalo říci, které varianty jsou záměrné, a která je případně důsledkem tiskových chyb či nedůsledně provedené jazykové úpravy, která byla ještě během tisku příslušné stránky opravena.

umělého „spisovného“ jazyka hybridního typu. Ačkoli jeho literární hodnota je neveliká, sehrálo *Decretum* ve své době poměrně významnou historickou úlohu, neboť zpřístupnilo základy tehdejšího psaného práva i lidem neznalým latiny, a to pouhý rok po rozsáhlé chorvatsko-slovinské selské vzpouře.

Dalším kajkavským autorem byl **Antun Vramec** (1538-1587), který roku 1578 vydal svou *Kroniku* (*Kronika vezda znovich zpravliena Kratka Szlouenzkim iezikom*) ještě v Mandelcově lublaňské tiskárně. Když pak Mandelc působil ve Varaždinu, vydal u něj roku 1586 ještě svoji nedělní a sváteční postilu¹⁶⁷ (*Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znovich fzpraulena szlouenzkim iezikom; Postilla veszda znovich zpravlena szlouenzkim iezikom po godoune dni, na vfze leto*). Vramcova *Kronika* vycházela z mnoha starších historických pramenů a představuje jakousi popularizovanou verzi dějin evropské kultury a civilizace ve srovnání s domácími událostmi. Vypovídá hodně o charakteru doby a způsobu nazírání na svět Vramcových současníků. Není vědeckým dílem, je určena prostým lidem a také její jazyk je velmi blízký jazyku běžné komunikace. Zajímavé je, že dochované exempláře Vramcovy *Kroniky* nejsou zcela identické, takže během tisku patrně autor sám ještě do textu zasáhl, a to i po obsahové stránce¹⁶⁸.

Oproti tomu *Postily* vycházejí z Vramcovy dlouholeté kazatelské praxe a jsou určeny kněžím jako inspirace pro rétorické zvládnutí příslušných témat. Pro jazyk Vramcových kázání jsou typické krátké věty a precizní formulace. Jejich přesvědčivost vychází z přehledné a srozumitelné syntaxe. Zatímco Marin Franičević soudí, že Vramcovy *Postily* „jsou zajímavé jen svým jazykem, respektive kajkavským dialektem“ (Franičević - Švelec - Bogišić 1974: 174), Slobodan Prosperov Novak si všímá autorových liberálních názorů a osobních postojů, které do textu vnáší někdy skrytě, někdy otevřeně - například hovoří o prospěšnosti vzdělání pro ženy (Novak 1997: 618).

¹⁶⁷ Šlo o dva svazky se samostatnými titulními listy, přesto se však často hovoří o těchto dvou postilách společně jako o jedné.

¹⁶⁸ Rozdíl se týká například kritického vyjádření na adresu obyvatel Záhřebu, s nimiž Vramec vedl soudní spory. V jedné verzi je tato kritika ostřejší, ve druhé verzi část věty vynechal (Ježić 1944: 100).

Základ jazyka Vramcových děl je severokajkavský, založený na nářečí Varaždinu a jeho okolí. Zahrnuje ale i některé nekajkavské prvky, například archaismy, které z kajkavského nářečí v té době již mizely, ale byly společně širší jazykové oblasti. Ve snaze o zpřístupnění textu širšímu okruhu čtenářů užívá Vramec také kontaktních synonym¹⁶⁹, což byl v té době běžný postup pro překonávání lokálních lexikálních rozdílů. Místy se projevuje v jeho textu také vliv slovinských nářečí¹⁷⁰, který je často vysvětlován tím, že Vramec pocházel z Ormože ve Štýrsku (Vončina 1988: 265). Ormož se nalézá na slovinské straně hranice mezi dnešním Slovinskem a Chorvatskem, kterou v těchto místech tvoří řeka Dráva. Ta však odděluje Ormož nejen od Chorvatska, ale i od jádra slovinských zemí. Oproti tomu kontakt se sousedním chorvatským Mezimuřím byl v těchto místech zcela přirozený. Lze proto předpokládat, že tu neexistovala ostrá hranice mezi slovinskými a chorvatskými (kajkavskými) jazykovými jevy, nýbrž pozvolný přechod, případně kolísání. Písmo užívané v té době také nedokázalo rozlišit rozdíly ve výslovnosti hlásek (např. otevřenost či uzavřenost samohlásek) a stejně tak se pochopitelně nezaznamenával ani akcent. Dá se předpokládat, že rozdíl mezi jazykem na slovinské a chorvatské straně hranic (respektive na štýrské a uherské straně hranic) v těchto místech tehdy nebyl vnímán jako příliš výrazný.

Také označení, které používali pro svůj jazyk chorvatští kajkavští autoři - „slovenski“ (u Vramce) či „slovienski“ (u Pergošiče) - se formálně shodovalo s obecným názvem, který užívali pro svůj jazyk slovinští protestantští autoři. Tento název měl stejný původ jak u Slovinců, tak u chorvatských kajkavců, neboť šlo o vyjádření slovanského charakteru jazyka. Postupně však stejné slovo začalo v konkrétním prostoru dostávat specifický význam. Zatímco na slovinské straně začalo být vnímáno jako společné označení jazyka všech

¹⁶⁹ Jako kontaktní synonyma Vramec používá např.: *templum ali cirkev, filozofuš ali mudri, ladanje ali orsag, fabule ali pripovesti, heretik ali bludnik, podagre ali vulogi, paska i skerb, podajnost i pokornost, stališča i prebivališča, vzeti i jeti, bogati i zmožni, močneše i jače*. (Moguš 1995: 70,71)

¹⁷⁰ Jde například o realizaci nosovky jako *o (modrost, sobo)*, nebo realizaci vokalického *l* jako *o (sonči, tomačenje)*. Jsou to ale spíše výjimky či chyby způsobené pod vlivem rodného dialektu. Jelikož Vramcovy práce tiskl slovinský tiskař (a *Kronika* vyšla navíc v Lublani), mohly být tyto slovinské prvky vneseny omylem i při tisku a nemusejí tedy nutně pocházet přímo od autora (Vončina 1988: 264,265).

Slovanů v rakouských zemích (pozdějších Slovinců), a tedy jako pojem nadřazený jednotlivým tzv. „zemským jazykům“ (jako byla např. označení „kranjski“, „koroški“ atd.), na chorvatské straně se význam tohoto pojmu zúžil na označení kajkavštiny, tedy slovanského jazyka užívaného severně od řeky Kupy, v opozici k označení „horvatski“ pro jazyk užívaný jižněji. Postupně však termín „horvatski“ začal nabývat obecnějšího významu a převládl i na severu.

Díky Pergošićovi a Vramcovi vstupuje i kajkavský sever na chorvatskou literární scénu, neboť oni jako první vydali kajkavsky psané knihy tiskem a zpřístupnili je tak širšímu okruhu čtenářů. Již dříve však patrně existovala jistá rukopisná literární tradice. Pravděpodobně nejstarší rukopisný sborník obsahující kajkavské básně *Prekomurska pjesmarica I* (ve slovinských pramenech někdy též označovaná jako *Martjanska pesmarica* - MP I) pochází z roku 1593¹⁷¹. Obsahuje převážně básně s náboženskými motivy, ale i milostnou lyriku, či hrdinskou epiku - skladbu o smrti Nikoly Zrinského. U básně *Cantio de matrimonio* se nám přímo v textu dochoval i letopočet jejího vzniku 1534 a jméno autora (respektive překladatele)¹⁷², kterým byl Andrija Šajtić, nejstarší známý autor kajkavsky psaného uměleckého textu. Jazyk těchto básnických skladeb vychází z lidové slovesnosti, jde o živý dialekt, a proto působí

¹⁷¹ Rok 1593 uvádí chorvatská literární historie, zatímco Vilko Novak na základě analýzy papíru a písma vylučuje, že by uvedený rukopis mohl pocházet ze 16. století. Pozastavuje se současně nad způsobem, jakým se došlo k tradovanému roku 1593. Letopočet v rukopisu je totiž téměř nečitelný, a tak ho různí badatelé interpretovali různým způsobem. V roce 1922 Fr. Kidrič četl uvedený letopočet jako 1549 či 1649 a v souvislosti s dodatečným zápisem letopočtu 1710 usoudil, že celý rukopis vznikl v letech 1649-1710. Franjo Fancev v článku z roku 1936 uvádí, že po zvážení mnoha okolností lze za letopočet vzniku rukopisu pokládat rok 1643. Již v roce 1939 však mění svou domněnku a interpretuje tento letopočet jako 1593. Tento údaj pak, byť někdy s otazníkem, přejala chorvatská literární historie (např. Olga Šojat, Joža Skok, Josip Kekez, Marin Franičević). (Novak V. 1987 : 110-111)

¹⁷² *To pesem spravil, lepo je zvršil,
Andreas Šajtić vu dobroj voli,
po Krištuševom na svet rodenji
jezero pet sto trideset v štrtom.* (Franičević - Švelec - Bogišić 1974: 171)

Ze slovinské strany ale Vilko Novak upozornil na skutečnost, že tento letopočet patrně nemůže odpovídat skutečné době vzniku básně a chorvatští badatelé (např. Franjo Fancev, Olga Šojat) mu věří, „přestože L. Hadrovicz už roku 1938 dokázal a roku 1944 publikoval, že jde o překlad maďarské básně, jejímž autorem je András Batizi, což věděl už v roce 1768 Balaž Berke, který ve svém zpěvníku uvádí jako autora Bataziho: *To pešzen fzpravil ... po Križtuffševom na fzveit rodenjenje jezero pétftou pét defzét vféftom.*“ (Novak V. 1987 : 115)

přirozeněji než vědomá stylizace Pergošićova či zdařilejší Vramcova, jejichž cílem bylo překonat hranice místních dialektů.

3.5 VLIV LITERÁRNÍ PRODUKCE 16. STOLETÍ NA POČÁTKY SLOVINSKÉ A CHORVATSKÉ JAZYKOVÉ STANDARDIZACE

Šestnácté století můžeme právem označit za počátek procesu jazykové standardizace jak v chorvatských, tak i ve slovinských zemích, avšak regionální rozdíly tu byly obrovské. Výraznou roli sehrály v počátcích tohoto procesu faktory historické, politické a náboženské. Médiem, které umožnilo zahájení procesu standardizace jazyka, pak byla literatura v nejširším slova smyslu, tzn. nejen literatura původní a umělecká, ale i literatura překladová a literatura, která měla plnit v prvé řadě svůj náboženský či politický účel.

Jedinou oblastí, kde již během 16. století literatura žila svým autonomním životem, byl chorvatský jih - Dalmácie a Dubrovnická republika. Literární vývoj tu probíhal kontinuálně od počátku 16. století v úzké vazbě na italskou renesanci. Po krátkém období, kdy literární impulsy vycházely ze střední Dalmácie a převládala jistá nadnářeční stylizace jazyka na čakavském základě, stává se záhy těžištěm zdejšího kulturního života Dubrovník se svou ijekavskou štokavštinou¹⁷³. Kulturní vliv dubrovnické literatury byl tak silný, že záhy i autoři střední Dalmácie do svých děl vnášejí její jazykové prvky. Na chorvatském jihu se tak v literatuře vytvořila jazyková koiné, kterou můžeme pokládat za počátek vývoje spisovného jazyka, ačkoli nešlo ještě o uvědomělé naplňování jednotné jazykové koncepce, nýbrž o proces spontánní a postupný. Dubrovničtí autoři se snažili využít veškerý potenciál svého jazyka, významové nuance, expresivitu, zvukomalbu, rozdíly mezi jazykem jednotlivých

¹⁷³ Jaký byl původní základ dubrovnického dialektu dodnes není zcela jasné. Na základě literárních děl nemůžeme zcela spolehlivě usoudit, jakým dialektem se v Dubrovniku mluvilo. I dubrovnická díla obsahují čakavismy a ikavismy, jejichž podíl postupně klesá. Jedna z teorií předpokládala, že šlo o kulturní vliv literatury střední Dalmácie, která prvním dubrovnickým autorům sloužila za vzor. Později pak mělo dojít k jazykové emancipaci dubrovnické literatury a přizpůsobení místní podobě jazyka. Oproti této domněnce Milana Rešetara staví Josip Vončina hypotézu, že archaický základ jazyka Dubrovniku mohl být i čakavsko-ikavský, neboť z přístavu se do města snadno mohla šířit ikavská čakavština, zatímco z vnitrozemí ijekavská štokavština. Oba vlivy tedy mohly být v Dubrovniku přítomny a vliv ijekavský mohl převážit poté, kdy v první polovině 15. století Dubrovnická republika připojila ke svému území Konavle (Vončina 1977:37).

společenských vrstev. Všeobecná znalost jistého jazykového standardu dubrovnické literatury umožnila autorům využívat i odchylky od tohoto standardu, například k charakterizaci postav v komediích, kde se uplatňují i různé dialekty.

Ostatní chorvatské regiony však byly od přímého kontaktu s tímto kulturním rozmachem na chorvatském jihu odříznuty v důsledku turecké expanze. Čakavský severozápad s dlouhou hlaholskou tradicí ustrnul na úrovni náboženské literatury. Hlaholice se ukázala být jistou překážkou v komunikaci se západním světem. Na územích pod benátskou správou bylo užívání slovanského jazyka stále více potlačováno. Citelně tu chyběla vzdělaná domácí střední vrstva obchodníků, řemeslníků a nižší šlechty, z níž by pocházeli jak čtenáři, tak autoři světské literatury. Negativní roli tu zajisté sehrála i reformace, neboť toto území se stalo „bojištěm“ katolické a protestantské ideologie a v tomto střetu pro jinou než náboženskou literaturu místo nebylo.

Kajkavský sever vstupuje na literární scénu téměř o sedmdesát let později než chorvatský jih, který se v té době může chlubit již více než dvěma desítkami velmi plodných autorů a velkým počtem kvalitních literárních děl. Ve srovnání s tím jsou počátky kajkavské literatury velmi skromné. V nastalé historické situaci však toto území začíná hrát významnější roli. Stává se útočištěm uprchlíků z oblastí obsazených Turky a veškerý politický i kulturní život se tu koncentruje na poměrně malém prostoru. Reformace zasahující ze sousedního Kraňska a Štýrska se tu však trvale neujala a v očích katolických církevních i světských elit vyvolala nedůvěru k literatuře psané v domácím jazyce, kterému v tomto konzervativním ovzduší déle trvalo, než se začal vedle latiny prosazovat. Stejně jako na jihu se tu začíná vytvářet jazyková koiné, v tomto případě na základě kajkavského nářečí. Jelikož však v 16. století nemůžeme hovořit o nějakém rozvinutém literárním životě na kajkavském severu, nejde o proces spontánní, nýbrž o ojedinělé vědomé pokusy jednotlivých autorů, které jsou úžeji svázány s konkrétním dialektem. Pro kajkavský sever představovalo 16. století teprve první impuls na cestě k procesu standardizace jazyka, do kterého kajkavské nářečí vstupuje již s poměrně výrazným handicapem oproti nářečí štokavskému.

V sousedních slovinských zemích představuje druhá polovina 16. století skutečný počátek procesu uvědomělého utváření jazykového standardu. Za pouhého půl století se v protestantské literatuře utvořil model jazyka vybudovaného na základě centrálního doleňského nářečí, který do sebe integroval i některé prvky z nářečí sousedních a dočkal se i svého gramatického a lexikálního popisu. Snažil se přitom vědomě působit na čtenáře a utvářet jejich jazykovou kulturu. Narozdíl od chorvatské situace měl jazyk slovinských protestantů vymezené územní hranice, které se později staly i hranicemi slovinského etnického a národního prostoru. V rámci dědičných habsburských zemí tento protestantský koncept zemské hranice nerespektoval, a tudíž tam měl úlohu integrující pro veškeré slovanské obyvatelstvo. Oproti tomu vůči sousednímu chorvatskému jazyku byla hranice dána hranicí oddělující rakouské země od sousední personální unie Uher s Chorvatsko-slavonským královstvím. Ačkoli Bohorič i Dalmatin v teoretické rovině hovoří ve svých textech téměř v panslovanském duchu¹⁷⁴ o jednom společném slovanském jazyce, v praxi se drží Trubarova konceptu, který směřoval k vytvoření samostatného slovinského jazykového standardu. Trochu nejasnou otázkou zůstává jen vztah slovinských protestantů k chorvatským kajkavcům. Ti mohli být vzhledem k jazykové blízkosti do slovinského konceptu potenciálně zahrnuti také. Překážkou tu však byla právě ona příslušnost k jinému státnímu útvaru s odlišným politickým a správním systémem, stejně jako nepřijatelnost protestantských textů jako vzoru v katolickém prostředí. Umrtvením veškerého literárního života ve slovinských zemích po roce 1602 pak zanikla i teoretická možnost působení jazykového vlivu z Kraňska a Štýrska prostřednictvím literatury na sousední chorvatské kajkavské oblasti. Slovinský jazyk konce 16. století můžeme patrně i podle současných kritérií považovat již za jazyk

¹⁷⁴ V předmluvě ke své gramatice Bohorič až nekriticky oslavuje Slované, přičemž vyjmenovává všechny jemu známé země obývané Slované (mezi něž ale řadí např. i Litevce), načež konstatuje, že „Ve všech těchto zemích žijí Slované a hovoří slovansky, od moře k moři užívají jeden a tentýž způsob mluvy, to jest slovanský. A pokud by někdo kvůli onomu malému rozdílu ve výslovnosti a psaní nechtěl přiznat, že jsou všichni téhož jazyka čili Slované, ten pro to nemá dle mého mínění o nic závažnějšího důvodu, než kdyby tvrdil, že německý jazyk lépe ovládají Mišňané, Švábové a jejich sousedi, zatímco jiní, například Sasové či Belgičané a jejich sousedi německy neumějí.“ (Rupel 1966: 359)

spisovný, jeho vývoj však byl násilně přerušen a v následujícím období stagnace převládly divergentní tendence.

4 OBDOBÍ BAROKA A DOMINACE VLIVU KATOLICKÉ CÍRKVE

Pojem „baroko“ můžeme chápat buď jako označení uměleckého slohu, či jako označení určitého období, které bývá vymezeno koncem renesance a začátkem klasicismu¹⁷⁵. K samotnému zavedení pojmu baroko došlo poměrně pozdě, neboť se nesehnala hledala kritéria, na jejichž základě by bylo možno jednoznačně odlišit baroko od předcházející renesance. Přejít od renesance k baroku nebyl náhlý, někdy ve stejném prostředí vznikala současně jak díla renesanční, tak i barokní, přechod od renesančních prvků k barokním můžeme sledovat i v dílech jednoho a téhož autora.

Nejprve se užívání termínu baroko prosadilo ve výtvarném umění, a to zásluhou švýcarského historika umění Heinricha Wölfflina¹⁷⁶, který koncem 19. století „prokázal baroko jako samostatnou slohovou skutečnost a vývojovou jednotku“ (Černý 2005: 15). Pojetí baroka pak rozpracovali němečtí historici umění a zejména představitelé tzv. vídeňské školy (např. Alois Riegl a Max Dvořák). Ačkoli již Wölfflin naznačoval možnost použití pojmu baroko také pro literaturu, v praxi to provedli až Karl Borinski a Fritz Strich. V období po první světové válce se objevila řada studií jak o výtvarném, tak již i o literárním baroku (Černý 2005: 112).

Baroko je ve své podstatě reakcí na předchozí období renesance, která svým důrazem na rozumovou stránku vnímání a výkladu světa otřásla dosavadními jistotami, a přitom je nenahradila okamžitě jistotami novými, nýbrž jen naznačila cestu k jejich hledání, nabídla lidem vzdálenou naději, nikoli však okamžitou útěchu. Počátek baroka je úzce spojen s obratem k vypjatému náboženskému citění. Epochu rozumu tak střídá epocha iracionálního citového a smyslového vnímání světa. Kontrast mezi rozjitřenými smysly a asketickým pokáním, jehož prostřednictvím jsou tělesné pocity

¹⁷⁵ „Barokem rozumíme umělecký, ba obecně životní styl západní kultury, umísťující se - v trvání velmi proměnlivém podle zemí - mezi renesancí, na kterou prudce a nepřátelsky reaguje, a klasicismus (pseudoklasicismus) nebo osvícenský racionalismus, který mu činí, onen umělecky, tento po všech ostatních stránkách, konec.“ (Černý 2005: 16)

O konci baroka se Václav Černý vyjadřuje velmi expresivně: „... [baroko] je v umění naprosto viditelně zardoušeno francouzským klasicismem a v oblasti myšlenkové francouzským osvícenstvím.“ (Černý 2005: 17)

¹⁷⁶ Roku 1888 Heinrich Wölfflin vydal dílo pod názvem *Renaissance und Barock*.

transformovány do roviny náboženského cítění¹⁷⁷, se stane jedním z charakteristických rysů baroka. Nejistota ve filozofickém a duchovním smyslu byla v době baroka kombinována i s fyzickou a sociální nejistotou v důsledku četných (náboženských) válek a konfliktů. O to více lidé potřebovali útěchu, třeba jen iluzorní, kterou jim nabízelo právě náboženství. Promyšlená strategie katolické církve, konsolidované po Tridentském koncilu, se v tomto směru ukázala jako úspěšnější a vnitřně souzněla s tímto životním pocitem a nastupujícím slohem natolik, že bylo baroko často ztotožňováno s protireformací, katolickou obnovou či působením jezuitského řádu, ačkoli šlo pouze o dva souběžné a navzájem se podporující procesy. Existovalo i baroko protestantské, i když bylo méně rozšířené a mělo pro své působení k dispozici kratší dobu, neboť ho poměrně záhy vystřídala další historická a slohová etapa.

Trvání barokní epochy bylo v jednotlivých evropských zemích a regionech různé, liší se i názory badatelů na stanovení rozhodujících mezníků pro počátek a konec této epochy. Václav Černý vymezuje období baroka v Itálii a Španělsku lety 1560-1700, ve Francii 1570-1660, v Anglii 1603-1660, v severním Německu 1600-1700, v jižním Německu a Čechách 1600-1740 (Černý 2005: 22)¹⁷⁸. V habsburské monarchii bývá konec baroka spojován se zahájením osvícenských reforem po nástupu Marie Terezie na trůn.

Ačkoli bylo období baroka ve velké části habsburské monarchie spojeno s dominantním postavením katolické církve, projevovalo se to různým způsobem. Nelze proto paušálně pro celé baroko používat pojem protireformace, který apriori vyjadřuje zaměření na potírání reformace, a je tedy vhodný pro označení přímého střetu s protestantským učením. Rámcově se v německých zemích za konec protireformace pokládá vestfálský mír z roku 1648. V některých částech monarchie však byl protestantismus potlačen již

¹⁷⁷ „... barokní amorózní mystika naprosto necílí potlačováním smyslů k smrti smyslů, nýbrž naopak k jejich oslavě a exaltaci, přesněji k jejich re-generaci, novému zrození v nové, duchovní rovině.“ (Černý 2005: 61)

¹⁷⁸ Pro vymezení doby baroka Václav Černý používá vesměs historické mezníky související se změnou vlády, která zahájila či ukončila období nejistot, nebo s příchodem nové dynastie, která přinesla výrazně nové kulturní impulsy. Tak např. v Anglii spojuje počátek baroka s nástupem Stuartovců na trůn roku 1603 a konec s jejich restaurací 1660 po návratu z francouzského exilu; ve Francii s počátkem náboženských válek (kolem 1563) a konec s rokem 1661, kdy se Ludvík XIV. osobně ujímá vlády; ve Španělsku počátek se závěrem Tridentského koncilu (1563) a konec s nástupem francouzské dynastie Bourbonů (1700). (Černý 2005: 17-19)

dříve a někde vůbec nezapustil kořeny. Přesto tam katolická církev dále upevňovala své postavení, i když to nebylo v přímé souvislosti s reformací, nýbrž s vnitřní obrodou či obnovou církve. Ta se snažila posílit náboženské cítění věřících a vtisknout jeho pečeť do všech oblastí života.

Pro baroko se ukazuje jako nesnadné uplatnit tezi, že literární období prostřednictvím stylu vyjadřuje nový pohled na svět. U řady děl lze vysledovat jednotlivé prvky společné specifickému stylu a stavbě díla, které lze označit jako barokní. Ne vždy je ovšem tato formální stránka plně v souladu s ideovým obsahem díla.

O tomto problému pojednává i René Wellek v knize *Concepts of Criticism* (1963). „V souladu se svou globální projekcí, že literární období ve stylu promítá nový pohled na svět, se pokusil interpretovat také baroko, což se ale v praxi ukázalo jako nemožné. Poměrně snadné bylo vyjmenovat řadu vlastností, které - dle obecného přesvědčení - náleží baroknímu stylu, potíže ale nastaly, když bylo potřeba promluvit o pohledu na svět. Východisko, že jde o potridentský koncept života a světa, tzn. rekatolizační hnutí, se ukázalo jako příliš úzké, neboť baroko se objevuje rovněž v prostředí, kde nedošlo k církevnímu rozkolu a tedy tzv. katolická obnova tam nebyla zapotřebí. Stalo se cosi paradoxního: takový odborník, jako R. Wellek, nedokázal tento problém vyřešit a nechal ho otevřený.“ (Pogačnik 1987: 17)

4.1 POJEM BAROKA VE SLOVINSKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ

Slovinská literární věda pojem „baroko“ pro periodizaci dějin slovinské literatury akceptovala jen velmi zdráhavě. Zpočátku k označení tohoto období většinou používala termínů mimoliterárních, souvisejících s historií a církevními dějinami, které udávaly směr veškerému slovinskému kulturnímu dění od 16. do 18. století. Joža Glonar ve své disertaci v roce 1916 oddělil toto období od reformace a nazval ho „Med reformacijo in romantiko“. Ivan Grafenauer ve své středoškolské učebnici *Kratka zgodovina slovenskega slovstva* (1920) použil pro období 1598-1765 název „Doba katoliškega preporoda“. France Kidrič v letech 1921-22 používal pro období vymezené lety

1600-1750 alternativní názvy „protireformacijska doba“ a „katoliška doba“, v roce 1927 použil název „Katoliško pismenstvo v času od Tridentskega koncila do druge polovice XVIII. stoletja“ a roce 1929 název „Delo katolikov izza srede 16. stoletja“. Patrně jako první ve Slovinsku navrhol použití termínu „baroko“ i pro literaturu historik umění France Stele v časopise *Čas* (1929/30), avšak literární historici i nadále zůstávali u vymezení tohoto období jako „katolické literatury“, jak učinila např. Maja Boršnik ve své knize *Pregled slovenskega slovstva* (1948: 12-17). Označení „baroko“ v roce 1951 rozhodně odmítl i Mirko Rupel (*Slavistična Revija* 1951: 238).

Ve slovinské literární historii pojem baroko použil až Stanko Janež, a to ve své knize *Slovenska književnost* (1953) pro období 1595-1768 jako součást názvu „Književnost v dobi protireformacije in baroka“. Anton Slodnjak ve svých německy psaných dějinách slovinské literatury z roku 1958 i v jejich slovinské verzi z roku 1968 označuje souhrnně celé období jako dobu náboženského písemnictví a člení ji na tři části - „protestantska razvojna stopnja“, „katoliška razvojna stopnja“ a „humanistično-barokna razvojna stopnja“. Jože Pogačnik v roce 1957 rozděluje toto období na dvě části: 1598-1648 „doba protireformacije“ a 1648-1768 „doba manirizma“. Od šedesátých let je užívání pojmu „baroko“ v rámci periodizace slovinské literatury stále častější. V dějinách slovinské literatury tak Jože Pogačnik od roku 1968 používá nejprve kombinované označení „manirizem in barok“ a v jejich dalším nepatrně upraveném vydání pod názvem *Slovenska književnost I.* (1998) už figuruje termín „baroko“ jako samostatné pojmenování téhož období. Přes akceptování tohoto pojmu pro označení literárního období Pogačnik upozorňuje na stylovou nejednotnost literatury, která během něj vznikala: „Zjevně není možno říci, že by 17. a první polovina 18. století [ve slovinské literatuře] prostřednictvím stylu vyjádřily nový a homogenní pohled na svět. Takový styl a takový koncept se objevují v jednotlivých prvcích, které mohou být podstatné, ale nemůžeme říci, že celek by byl barokní.“ (Pogačnik 1987: 23)

Mezníky ohraničující období baroka ve slovinské literatuře jsou však u jednotlivých slovinských badatelů různé. Za jeho počátek bývá obvykle

považována polovina 17. století, ale někdy i konkrétnější letopočet - například vznik *Kalobského rukopisu* (kolem 1643). Janko Kos ve své knize *Pregled slovenskega slovstva* (1974 a v následujících vydáních) řeší tento problém jednoduše tak, že po období „reformacija in protireformacija“ (1550-1615) následuje „barok“ (1672-1768), přičemž léta 1615-1672 neřadí nikam, jelikož během nich tiskem nevyšla žádná slovinská kniha. Přitom vrchol slovinského literárního baroka spatřuje kolem roku 1700, zatímco po roce 1730 podle něj následuje období barokního úpadku, kdy nevznikají významná literární díla (Kos 1998: 47).

Jak již bylo řečeno, není baroko jednotným a homogenním stylovým útvarem, v jehož rámci by vznikala jen díla plně vyhovující po všech stránkách formální strukturou, výrazovými prostředky i svým ideovým obsahem nějakým univerzálním kritériím. Proto ve své práci použiji mezníky historické, které v krátkém časovém úseku zásadním způsobem změnilly společenské a kulturní klima, v němž literatura vznikala. Na jedné straně to bylo potlačení slovinské reformace v letech 1598-1602, na straně druhé pak zahájení osvícenských reform po nástupu Marie Terezie na trůn roku 1740. Pochopitelně při tom musíme mít stále na paměti, že v rovině stylu literárních děl se baroko nezačalo uplatňovat okamžitě s odchodem protestantů a stejně tak náhle nezaniklo, nýbrž začalo být postupně vytlačováno v ideové rovině osvícenskými myšlenkami, zatímco na úrovni jednotlivých stylistických prostředků můžeme jistě reminiscence na některé barokní postupy vysledovat až do národního obrození.

4.2 SLOVINSKÁ LITERATURA V OBDOBÍ BAROKA

Situace slovinské literatury je specifická v tom, že reformace v 16. století vybudovala její základy pouze na náboženské tematice. Této reformaci nepředcházela plnohodnotná fáze renesanční se světskými a mytologickými tématy - ta protestanté pokládali za bezbožná, a proto je apriori ignorovali. Baroko tak ve slovinských zemích nemělo možnost vymezovat se vůči této renesanční tradici, jak tomu bylo obvykle jinde v Evropě.

Protireformace se zasloužila o vydání pouhých čtyř slovinských publikací. Roku 1574 korutanský cisterciák Leonard Pachernecker vydal ve Štýrském Hradci slovinský překlad malého katechismu německého jezuita Petra Canisia. Jezuita Janez Čandek na základě Dalmatinových a Trubarových textů sestavil lekcionář, který po jazykové stránce upravil a pod názvem *Evangeliji inu listuvi* roku 1613 vydal biskup Tomaž Hren. V roce 1615 vyšel Čandekův slovinský překlad Canisiova katechismu - *Catechismus Petri Canisii*. Krom toho roku 1607 vydal Ital Gregorio da Sommaripa v Udine italsko-slovinský slovník *Vocabolario italiano e schiavo*. Ten obsahoval i texty z katechismu a sbírku církevních písní. Po jazykové stránce však nenavazoval na spisovný jazyk užívaný protestanty i Hrenem, šlo o texty v nářečí slovinského Přímoří zapsané italským pravopisem. Lexikální zásobu ve slovníkové části Sommaripa čerpal patrně z Megiserova čtyřjazyčného slovníku.

Tomaž Hren chtěl vydat ještě slovinský zpěvník *Hymnologium slavicum*, ale to se mu již nepodařilo, neboť se nesetkal s kladnou odezvou jezuitů (Slodnjak 1968: 43). Hren se sice zasloužil o zachování některých zbylých knih po slovinských protestantech (tj. oněch, které unikly jeho rekatolizačnímu tažení), ale jen jako studijního materiálu pro katolické duchovní. Katolická církev, narozdíl od protestantů, nepokládala šíření knih v domácím jazyce mezi lidem za prioritu. I Hren užíval slovinštinu jen tam, kde to bylo nezbytné. O tom, že pěstování mateřského jazyka nepřikládal zvláštní význam, svědčí i jeho rozhořčení nad tím, že roku 1615 v Lublani jezuité začali místo němčiny kázat ve slovinštině - obával se, aby německy hovořící lublaňští měšťané neztratili pevné duchovní vedení (Grdina 1999: 221).

V letech 1615-1672 nevyšla tiskem jediná kniha ve slovinštině - ani doma, ani v zahraničí. Byl to důsledek vyhnání slovinské protestantské inteligence ve spojení s dalšími historickými faktory. Třicetiletá válka patrně přispěla k tomu, že slovinští protestanté již ani v zahraničí pro svoji literární a osvětovou činnost nenašli žádnou podporu. Rakouské a s nimi i slovinské země byly pro reformaci definitivně ztraceny a jakákoli podpora vydávání protestantských knih ve slovinštině se nejspíš zdála být bezpředmětná. Jednou z

příčin deficitu slovinské literární tvorby bylo také zanedbání školní výuky slovinského jazyka. Ještě v roce 1752 v jednom svém dopise vyjadřuje seckovský biskup názor, že „... slovinské a kraňské obyvatelstvo zůstává tak pevné v katolické víře, protože neumí číst ...“ (Pogačnik 1998: 126).

Důsledkem rekatolizace byla i likvidace slovinských základních škol - ty zůstaly zachovány pouze v protestantském Zámuří (Pekmurje). Až později začali někteří duchovní iniciativně zřizovat soukromé školy - 1645 Ruše; v první polovině 18. stol. Kamnik, Spodnje Tuhinje a Dobrla Ves. Výuku na gymnáziích převzali jezuité - gymnázia byla zřízena 1597 v Lublani, 1604 v Celovci (Klagenfurtu), 1619 v Gorici, 1620 v Terstu a 1758 v Mariboru. Novo Mesto mělo od roku 1746 gymnázium, které zřídili františkáni. Gymnazijní výuka byla zaměřena především na latinu, řečtinu, rétoriku a věrouku. Trvala šest let, z čehož čtyři roky připadaly na gramatiku, rok na poetiku a rok na rétoriku.

Vyšší vzdělání (studia superiora) bylo soustředěno v Celovci, Gorici a Lublani. Trvalo tři roky a skládalo se z teologie (morální teologie, církevního práva, scholastické teologie, biblistiky, hebrejštiny a církevních dějin) a z filozofie (logiky, fyziky, matematiky, geografie, metafyziky a etiky). V Lublani se ale až do roku 1704 vyučovala pouze teologie. (Pogačnik 1998: 127)

4.2.1 OBNOVENÍ LITERÁRNÍ TVORBY VE SLOVINSKÉM JAZYCE

I v období stagnace slovinské literatury mezi lety 1615-1672 se objevilo několik textů ve slovinském jazyce, jako byly například tři meditace Adama Skalara pod názvem *Šula tiga premišluvana* z roku 1643, nebo překlad díla Thomase Kempise *De Imitatione Kristi*¹⁷⁹ do slovinštiny, který roku 1666 pořídil Andrej Jankovič. Zůstalo ovšem pouze u rukopisů. Na tradici tištěné slovinské knihy navázal teprve **Janez Ludvig Schönleben** (1618-1681), který

¹⁷⁹ Thomas Kempis (1380-1471) byl augustiniánský mnich pocházející z Dolního Rýnska. Jeho jméno je spojováno se spisem *De Imitatione Kristi*, ačkoli autorství doposud nebylo spolehlivě prokázáno. Tento spis se stal jedním z nejpopulárnějších děl 15. a 16. století, dočkal se přibližně 4000 různých vydání a překladů. Do chorvatštiny ho kolem roku 1500 přeložil Marko Marulić pod názvem *Od naslidovanja Isukarstova* (Franičević 1974: 25). Do slovinštiny bývá tento titul překládán jako *Hoja za Kristusom*.

roku 1672 znovu vydal mírně upravenou Čandekovu a Hrenovu knížku *Evangelija inu listuvi*. V úvodu tohoto vydání si Schönleben posteskl nad jejím původním jazykem, který se mu zdál příliš „chorvatský“ a předeslal, že kvůli lepší srozumitelnosti pro slovinský lid nahradí některé výrazy srozumitelnějšími výpůjčkami z němčiny. Tohoto předsevzetí se však v praxi příliš nedržel, a naopak některé Hrenovy výpůjčky dokonce nahradil domácími výrazy (Slodnjak 1968: 46). Schönleben ovšem jinak psal latinsky a německy. Je autorem 38 knih - latinských (6 svazků) a německých (2 svazky) kázání, náboženských rozprav, archeologických a historických spisů. Přispěl také k obnově tiskařství ve slovinských zemích, neboť jako lublaňský děkan roku 1678 podpořil žádost salzburského tiskaře Mayra o zřízení pobočky v Lublani. Od podzimu 1678 se tak znovu začaly v Lublani tisknout knihy v latinském, německém i slovinském jazyce.

Na starší tradici slovinsky psané literatury navazuje ve své tvorbě **Matija Kastelec** (1620-1688) pocházející z Notraňska (Kilovče u Premu). Řada jeho prací zůstala pouze v rukopisech - to platí pro Kastelcovy překlady z latiny jako například ztracený překlad Kempisova *De Imitatione Kristi*, *Špejgel duhovni*, *Špejgel te čistoti* a zejména o Kastelcově překladu Písma, z něhož se dochovaly jen některé části. Stejný osud potkal i připravovaný latinsko-slovinský slovník, který známe jen z přepisů, a ztracenou sbírku příkladů pro kazatele *Viridarium exemplorum*. Oproti tomu ihned po založení lublaňské tiskárny 1678 vydal *Bratovske bukvice sv. Roženkranca*, následoval katechismus pro děti *Kratki zapopadek potrebnih katoliških nauk* (1685) a *Navuk Christianski* (1688). Za nejvýznamnější je ale pokládán Kastelcův *Nebeški cilj* (1684), meditativní próza, která se v baroku stala specifickým žánrem. Zatímco v protestantské literatuře byla většinou součástí postily, v katolické literatuře barokního období se osamostatnila. Kastelcův *Nebeški cilj* je psán stylem místy již výrazně barokním, obsahuje expresivní barvitě výjevy, vykazuje dynamiku. Je v něm vyjádřena mystická láska a touha po metafyzickém souznění s Bohem, v tomto směru se u Kastelce prolínají barokní prvky se středověkým vnímáním světa.

4.2.2 RÉTORICKÁ PRÓZA

Oblastí, kde měla i během baroka slovinština nezastupitelnou úlohu, byla rétorická próza - kázání. Právě kázání mělo na prostý lid zapůsobit a utvrdit ho v katolické víře. Duchovní se stali jedinými kompetentními autoritami pro výklad a interpretaci Písma. To byl základní rozdíl oproti protestantům, kteří se snažili věřící přesvědčovat logickými argumenty a dát jim k dispozici text Písma, aby o něm mohli sami přemýšlet a najít si osobní vztah k Bohu. U katolické církve se stal kněz ústřední postavou jakožto prostředník mezi Bohem a věřícími, kteří se již neměli sami snažit o pochopení božích záměrů - konkrétní návod, jak se mají chovat a jednat, jim poskytoval právě kněz. Od věřících se vyžadovala pouze pokora a naprostá důvěra k jejich duchovnímu. Pro dosažení tohoto cíle muselo být kázání sestaveno tak, aby upoutalo pozornost posluchačů, ohromilo je a vyvolalo výrazný emotivní zážitek, ale v neposlední řadě mělo také vyzdvihnout osobu kazatele - zdůraznit jeho vážnost, moudrost a sečtělou, představit ho jako skutečného zástupce Boha, kterému nic neunikne. Barokní stylistické postupy byly ideální k dosažení tohoto záměru.

Pro barokní kázání je typická výrazná intertextualita - využití mnoha citátů, příkladů, aluzí a symbolů. Tato kázání na první pohled působí dojmem, že jejich autoři byli velmi vzdělaní a sečtělí, neboť neustále citují různé autority a každou svou myšlenku dokumentují mnoha příklady, ale většinou jde jen o zdání. Ve skutečnosti se totiž právě v období baroka rozmohlo sestavování různých katalogů a sbírek citátů či příkladů, utříděných podle rétorických kategorií, autorů, témat atd. Vydávaly se rovněž sbírky vzorových kázní. (Jednu takovou sbírku 700 příkladů pro kazatele s názvem *Viridiarium exemplorum* sestavil i Slovinec Matija Kastelec, ale zůstala jen v rukopise a do dnešní doby se nedochovala, takže ani nevíme, zda byla psána slovinsky či latinsky.) Baroko si tímto způsobem přisvojilo značnou část odkazu antiky, když užívalo citáty klasiků, mnohdy zcela vytržené z původního kontextu. Při sestavování kázání pak již jen stačilo z příslušných příruček opsat vhodné pasáže a zakomponovat je do vlastního textu. „Ohňostroj učenosti barokního

kazatele, který plaguje zleva a opisuje zprava, měl zdůraznit jeho obeznámenost s podstatou metafyziky a bohatstvím fyzického světa ...“ (Grđina 1999: 68) Skutečné umění barokních kazatelů nespočívalo v jejich znalostech primárních děl, nýbrž ve schopnosti obratného a účelného zakomponování těchto příkladů do struktury svého vlastního kázání.

Příklady mají ústřední postavení a zabírají většinu textu barokního kázání. Jejich úloha je pragmatická a komunikativní - mají přiblížit zpracovávané téma konkrétní zkušenosti posluchače. Aluze pak představovaly koncentrovanou podobu příkladu, kdy již nebylo nutné vykládat celý příběh, protože šlo o obecně známá přirovnání¹⁸⁰, např. ke známým událostem, k biblickým postavám nebo hrdinům z antické historie či mytologie. Úlohou citátů pak je zaštitit a potvrdit autoritou slavného jména myšlenku kazatele. Jejich použití má ale různou podobu - někdy je citát uváděn v latině a není tedy ani tak důležitý vlastní text citátu (jelikož latině domácí posluchač povětšinou nerozumí), jako spíše autorita jména původce tohoto citátu, k němuž je mnohdy přidáno ještě adjektivum dodávající mu na vážnosti (např. slovutný, moudrý, učený). Často jsou citáty překládány do národního jazyka, přičemž jde již o určitý stupeň interpretace a aktualizace. Někdy kazatel vede s citovanou autoritou dialog - klade otázku a citátem klasika na ni odpovídá. Vyskytují se dokonce i případy, kdy kazatel sestaví imaginární dialog různých autorit, třeba i z různých historických období, v němž zdánlivě jeden klasik reaguje na výrok jiného.

Ve slovinských zemích se rozvinuly dva typy kázání - jezuitský a františkánský (reprezentovaný v tomto prostoru především příslušníky kapucínského řádu¹⁸¹). Jezuitský typ kázání kladl důraz na neochvějnost ve víře a vyznačoval se „bojovným“ rozpoložením, převládala v něm polemika a dogmatika. Snažil se posluchačům vylicít na jedné straně ideální stav, ale na

¹⁸⁰ Tím, že tyto příklady a aluze byly přebírány z populárních univerzálních příruček užívaných takřka po celé Evropě, přešla patrně právě touto cestou řada přirovnání přeložených z latiny díky opakovanému užívání v kázáních i do národních jazyků. Tím bychom mohli vysvětlit podobnost některých přirovnání a přísloví v různých jazycích, i když tyto jazyky nebyly v přímém kontaktu. Mnohá taková přirovnání a rčení zlidověla a dočkala se i různých krajových obměn, takže jejich původ se dnes dá již jen těžko dohledat.

¹⁸¹ Kapucíni se roku 1525 vyčlenili jako jedna ze tří hlavních větví františkánského řádu.

druhé straně i drastický obraz všeho negativního, od čehož se věřící měli s hnusem odvrátit. Tato líčení byla velmi barvitá a zacházela mnohdy až do naturalistických detailů.

Františkánský typ kázání oproti tomu měl mnohem blíže ke každodennímu životu. Kládl si za úkol didaktickým příkladem vést posluchače v běžných situacích a konkrétních společenských podmínkách. Proto tato kázání představují také zajímavý kulturněhistorický dokument. V jejich rámci se rozvinula forma tzv. anekdotické novelistiky, která překročila hranici mezi pouhým vyjádřením teologické myšlenky a formováním narativních struktur náležejících literární tvorbě.

Nejplodnějším slovinským barokním kazatelem byl **Janez Svetokriški** (1647-1714), kapucín pocházející z Križe u Vipavy. Působil jako kazatel štýrské provincie kapucínů¹⁸², která zahrnovala rovněž kapucínské kláštery v Kraňsku, Přímoří i v Chorvatsku. Po roce 1679 byl kvardiánem klášterů Terstu, Sv. Križi, Lublani, Novem Mestu a Gorici. V letech 1691-1707 v Benátkách a Lublani vydal 5 svazků *Sacrum proptuarium* obsahujících celkem 233 kázání na úctyhodných 2896 stranách textu. Struktura jeho kázání je klasická - nejprve uvádí téma, obvykle citát z Písma, pak vysvětlí smysl kázání a následuje hlavní část skládající se z různých příkladů, které mají doložit univerzální platnost kazatelových myšlenek. Tyto příklady jsou za sebou volně řazeny bez zvláštní návaznosti a někdy se rozrůstají v samostatné příběhy. Často jsou tu zakomponovány anekdoty ze života slavných, ale i bajky či legendy. Závěr kázání bývá zpravidla krátký a obsahuje shrnutí hlavních myšlenek naznačených již v úvodu. Květnatý sloh těchto kázání vykazuje řadu barokních prvků. V jazyce je znát vliv vipavského nářečí, obsahuje řadu germanismů, ale poměrně málo italismů.

¹⁸² V období baroka, kdy byla katolická církev hlavní nositelkou kultury v řadě oblastí habsburské monarchie, představovala struktura klášterů organizovaných do řádových provincií velmi významnou síť umožňující rychlé šíření různých ideových proudů. Řádové provincie totiž přesahovaly hranice jednotlivých států, díky čemuž mohly kulturně propojovat různé regiony. Mezi jednotlivými řády navíc existovala jistá konkurence a různé přístupy k interpretaci duchovních hodnot, což umožňovalo určitou názorovou a kulturní pluralitu i uvnitř jednotné církve.

Dalším významným slovinským barokním kazatelem a rovněž příslušníkem kapucínského řádu byl **Michael Krammer**, známý jako otec **Rogorius** (1667-1728), který se narodil i zemřel v Lublani. Posmrtně vyšlo 126 jeho kázání pod názvem *Palmarium empyreum*, a to ve dvou svazcích - 1739 v Celovci (Klagenfurtu) a 1743 v Lublani. Konstrukce jeho kázání je obdobná, jako měl Svetokriški, ale obsahují více stylistických barokních okras a příběhy v nich zakomponované jsou ještě samostatnější, takže představují jakési krátké novely. Nakolik se náměty v barokní době přebíraly z předcházejících epoch a šířily napříč žánry, ilustruje například Rogeriovo kázání na Nový rok, do nějž zakomponoval příběh převzatý od italského filozofa Marsilia Ficina (1433-1499), který se podobá sedmé novele z osmého dne Boccacciova Dekameronu (Grdina 1999: 71).

Oproti kapucínským kazatelům mají jezuitská kázání **Jerneje Basara** (1683-1738), vydaná 1734 v Lublani pod názvem *Pridige iz bukvic* a sestavená podle vzoru Ignáce z Loyoly pevnější kompozici a jsou vystavěna více na logice, ale díky „příkladům poněkud silně přitaženým za vlasy jsou s odstupem let a ve zcela jiných společenských podmínkách pro čtenáře mnohem méně poutavá“ (Grdina 1999: 71). Obsahově jsou suchopárná a v jejich výrazu není mnoho baroka (Kos 1998: 51).

4.2.3 DIVADLO

V období baroka se ve slovinských zemích poprvé objevuje také divadlo, a to ve třech podobách - byla to jezuitská školní představení v latině, hostování divadelních společností vystupujících v němčině a pašijové hry ve slovinštině.

Poetika a dramaturgie jezuitských her byla odvozena z rétoriky a dávala přednost tragédii, ukazovala nedokonalost světa a jejím hrdinou býval často mučedník. Teoretický základ vycházel z renesančních zásad formulovaných v díle italsko-francouzského humanisty Giulia Cesara Scaligera *Poetices libri septem* (1561), které pro potřeby jezuitů roku 1594 přepracoval český jezuita

Jakub Spanmüller-Pontanus¹⁸³ (Pogačnik 1998: 134). Slovinskými autory těchto latinsky psaných her byli například Janez Ludvig Schönleben nebo Anton Košutnik. Tento typ her ale neměl větší ohlas, neboť tematika i latinský jazyk byly širšímu okruhu diváků příliš vzdáleny. Jen výjimečně, například u příležitosti poutí, byly do těchto latinských her vkládány slovinské písně. Ze školního prostředí se ale tato tradice studentských představení v trochu pozměněné podobě přeci jen začala šířit i mezi lid. Studenti lublaňského jezuitského gymnázia hráli hru o ráji (což je doloženo v letech 1626, 1655, 1657-1660), přičemž roku 1670 jim bylo dovoleno s touto hrou za městskými hradbami vystoupit i ve slovinském jazyce. Tento typ hry postupně zlidověl a dostával čím dál světější charakter (Pogačnik 1998: 135).

Pašijové hry souvisely s liturgií (původně šlo o procesí, které postupně dostalo přesnější dramaturgický tvar), byly hrány ve slovinštině a měly lidový charakter, neboť se jich masově účastnilo prosté obyvatelstvo. Poprvé se tak stalo patrně v Lublani¹⁸⁴ roku 1617. Poté se pašijové hry rozšířily i do dalších měst. Nejznámějším místem jejich konání se stala Škofja Loka díky rukopisu *Instructio pro processione Locopolitana in die parasceues*, v němž roku 1721 **Lovrenc Marušič** (1676-1748) známý jako otec **Romuald** sepsal jejich text podle německé předlohy. Tato hra má v podstatě ještě středověký charakter, obsahuje málo dějových prvků a z hlediska stylu bychom v ní těžko mohli najít barokní rysy.

Třetím typem divadelních představení byla hostování německých kočovných společností, které vystupovaly i v Lublani. První zmínka o takovém hostování je z roku 1653, v roce 1662 pak mělo značný ohlas hostování tyrolské divadelní skupiny, která měla na programu pastorály, komedie i tragédie. Roku 1708 bylo zřízeno první stálé divadlo ve Vídni, kde se po hrách s náboženskými a historickými tématy začala hrát i *commedia dell'arte*. Německá divadelní představení v Lublani pak byla obdobou toho, co mohli

¹⁸³ Scaligerovské renesanční zásady formulované Jakubem Spanmüllerem-Pontanem (1594) se v Čechách během 17. století již postupně opouštěly a byly v Balbínových *Verisimiliích* (1660) nahrazeny názory barokní dramaturgie (Novák, Arne - Novák, Jan V., 1995: 168).

¹⁸⁴ Počátek pašijových her ve slovinských zemích souvisel možná s morovou epidemií, které v letech 1598-1599 v Lublani padlo za oběť na čtyři sta lidí. To údajně dalo podnět ke slibu obyvatel města, že se budou na Velký pátek účastnit pašijového průvodu (Pogačnik 1998: 135).

diváci vidět ve Štýrském Hradci, Vídni či jiných rakouských městech. Od roku 1765 měla i Lublaň stálé divadlo (Pogačnik 1998: 135).

4.2.4 LYRIKA

V sedmnáctém a osmnáctém století v katolické církvi stoupl význam náboženské písně. Oproti protestantské tradici se vrátila tematika mariánského kultu, a písně o světcích, což mělo spojitost i s obnovou náboženských poutí. Kromě oficiálních církevních písní existovala i tvorba neoficiální, o které svědčí různé dochované rukopisné zpěvníky, které obsahovaly jak přepisy starších písní, tak i záznam soudobých skladeb. Náboženská tematika v nich dominuje stejně jako lyrický charakter, ale objevují se i skladby s epickou strukturou. Jelikož zůstaly tyto zpěvníky především v rukopise, neměly přímý vliv na vývoj literatury a jazyka, ale představují významný doklad o písních, které se šířily především v ústním podání.

Jedním z nejvýznamnějších rukopisů tohoto typu byl tzv. *Kalobský rukopis* (podle místa nálezů - Kalobje), jenž nese latinský název *Liber cantionum Carniolicarum*. Vznikl v letech 1640-1651 a jeho autor je neznámý¹⁸⁵. Obsahuje 312 stran a kromě témat o utrpení Krista, Ježíšově a Mariině životě či námětů převzatých z legend zahrnuje také okruh tematizující pomíjivost života a nevyhnutelnost smrti, která pochází již ze středověku, ale rozpracovává ji i baroko. K tomuto okruhu patří například skladby *Cantio de morte* a *Alia de mori*.

Někteří duchovní počátkem 18. století sami shromažďovali a vydávali sbírky náboženských písní. Jedním z nich byl **Ahacij Stržinar** (1676-1741), který 1729 vydal *Katoliš kršanskiga vuka peisme* a následujícího roku 1730 *Pejsem od teh velikih odpustnikov*. Snažil se tak prostému lidu nabídnout zbožné, morálně nezávadné písně, a tím vytlačit rozšířené písně lidové¹⁸⁶, které podle jeho slov „jsou hříšné a všechny lidi pohoršují“ (Grdina 1999: 67).

¹⁸⁵ Uvažovalo se o Matiji Kastelcovi, ale analýza písma to vylučuje, neboť ve srovnání s Kastelcovými rukopisy se liší psaní písmen *r*, *k*, *z* (Grdina 1999: 67).

¹⁸⁶ „... te druge prazne, nanucne, folš pesmi ...“ (Grdina 1999: 67)

Stržinarovy písně jsou ale suchopárné a nemají ani větší uměleckou hodnotu (Kos 1998: 52).

Zdařilejší písně obsahuje rukopisný zpěvník *Cantilenaе variaе* (1733), který po sobě zanechal **Frančišek Miha Paglovec** (1679-1759). Uplatňuje v nich přízvučný typ verše, který je pro slovinštinu příhodnější. Mezi náboženskými skladbami se tu objevuje rovněž jedna světská - *Spev o ničnosti*, která sice vychází také z náboženského cítění, ale motiv pomíjivosti světské slávy a všeho lidského snažení tu má obecnější morální rozměr a způsob jejího zpracování je čistě barokní. Je psána formu dialogu různých postav z historie i antické mytologie (např. Niccolo Machiavelli či Orfeus), zatímco s postavami křesťanských světců se tu nesetkáme (Grdina 1999: 73).

4.2.5 NAUČNÁ LITERATURA

Slovinská naučná literatura byla v období baroka psána především latinsky a německy. I sem pronikl rostoucí zájem o geografii a historii, která byla podávána především z genealogického pohledu a měla tak sloužit k oslavě významných šlechtických rodů či ke zdůraznění významu jednotlivých regionů. Za prvního historika v této oblasti je pokládán protestantský duchovní Mihael Gothard Christanick, autor vlastivědného díla o Korutanech - *Annales Carinthiae*, jehož rukopis roku 1612 vydal Hieronymus Megiser. Práce jezuity Martina Baučera (1595-1668) věnovaná historii Norica a Furlanska pod názvem *Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium* zůstala jen v rukopisu.

Další historické studie věnované slovinským zemím se začaly objevovat od sedmdesátých let 17. století, a to nejprve zásluhou Janeze Ludvika Schönlebena - tiskem vyšla 1674 *Aemona vindicata* a 1681 *Carniolia antiqua et nova*, což byl pouze první díl obširně koncipovaných dějin Kraňska. Schönleben před smrtí požádal Janeze Vajkarda Valvasora, aby dle jeho koncepce práci dokončil.

Baron **Janez Vajkard Valvasor** (1641-1693) se stal nejvýraznějším slovinským autorem historických, geografických a etnografických studií 17. století. Byl příslušníkem kraňské šlechtické rodiny italského původu, vzdělání

získal u lublaňských jezuitů i na školách v Německu, bohatých zkušeností nabyl také při svých cestách po Německu, Francii, Itálii a severní Africe. Zabýval se přírodními vědami, historií, ale i tím, co bychom dnes nazvali etnografií. Roku 1672 se vrátil do Kraňska a zahájil práce na jeho vlastivědném popisu. Roku 1678, tedy ve stejném roce, kdy v Lublani byla obnovena tiskárna, zřídil na svém hradě Bogensperku mědiryteckou dílnu s tiskárnou¹⁸⁷. Nejprve vydal 1679 topografii kraňského vévodství *Topographia ducatus Carnioliae modernae* a 1681 topografii korutanského arcivévodství *Topographia archiducatus Carinthiae modernae*, kterou doplnil o další etnografické i historické poznatky a roku 1688 vydal pod rozšířeným názvem *Topographia archiducatus Carinthiae antiqua et modernae*. Valvasorovým nejobsáhlejším a nejvýznamnějším dílem však je německy psaná práce *Die Ehre des Herzogthums Krain* (Norimberk, 1689). Původně mělo jít o dokončení Schönlebenovy koncepce dějin Kraňska, ale práce se rozrostla a kolem roku 1684 Valvasor vytvořil vlastní koncepci nejen historické, nýbrž široce pojaté vlastivědné práce, která ve výsledku obsahuje 3532 stran včetně 533 mědirytin. Je rozdělena do 15 knih svázaných ve čtyřech svazcích¹⁸⁸. Zachytil v ní mimo jiné také řadu pověstí i reálných příhod, lidových zvyků a pořekadel. Některé jím zaznamenané příběhy se později staly látkou pro umělecké literární ztvárnění¹⁸⁹. Všimá si i různorodosti jazyka a snaží se

¹⁸⁷ Valvasor kolem sebe shromáždil skupinu grafiků a mědirytců. K nim patřili např. Ivan Koch, Johannes Werex a Peter Werex, Jernej Ramschissl, A. Bauer, Andrej Trost, Matija Greyscher a Peter Mungerstorf. Patřil k nim i Chorvat Pavao Ritter Vitezović, který zde získané zkušenosti později využil pro založení vlastní tiskárny v Záhřebu. Na Bogensperku vznikaly především grafické listy, z nichž na 1200 použil Valvasor ve svých knihách. Texty oproti tomu nechával tisknout buď v Lublaňské Mayrově tiskárně, nebo v zahraničí. Valvasorova grafická sbírka byla na svou dobu nesmírně rozsáhlá, obsahovala celkem přes 10.000 grafických listů. Jejich výroba byla nesmírně nákladná, což také způsobilo, že musel veškerý svůj majetek prodat. Celou Valvasorovu knihovnu i grafickou sbírku roku 1690 odkoupil záhřebský biskup Alexander Mikulić. (Berčič 1968: 62-63)

¹⁸⁸ První svazek o čtyřech knihách obsahuje topografický a geografický popis Kraňska, ve druhém svazku (rovněž o čtyřech knihách) jsou zachyceny etnické proměny, etnografie a církevní historie Kraňska, třetí svazek (obsahující tři knihy) pojednává o správním uspořádání a popisuje sídelní celky (města, hrady, kláštery), čtvrtý svazek (skládající se ze čtyř knih) je věnován historii. (Pogačnik 1998: 142)

¹⁸⁹ Například příběh Uršky Schefferové zprostředkovaný Augustem Gottfriedem Bürgerem v trochu pozměněné podobě zpracoval France Prešeren v baladě *Povodni mož*.

popisovat specifika mluvy v jednotlivých částech Kraňska. Jeho popis však není jazykovědný, neboť Valvasor byl spíše empirista a přírodovědec¹⁹⁰.

Na duchovní, umělecký i vědecký život slovinských zemích v době baroka působily především italské vlivy. To byla jistá změna oproti reformaci, kdy vzor představovalo německé protestantské prostředí. Slovinské baroko spojené s upevněním katolické víry se ohlíželo po vzorech italských - nejprve v rovině náboženské, kde hlavní tón udával Řím, ale později i v umění a ve vědě. Roku 1690 byla v Římě ustavena *Academia degli Arcadi*, což patrně inspirovalo založení podobné instituce také v Lublani - *Academia operosorum* tu působila v letech 1693-1725, přičemž veřejně poprvé vystoupila 1701 a téhož roku v Lublani také zřídila první veřejnou knihovnu¹⁹¹. Zpočátku měla *Academia operosorum* 23 členů (12 právníků, 6 teologů, 5 lékařů), postupně byli přijímáni další, a to nejen domácí členové - například Chorvat Pavao Ritter Vitezović, či předseda římské Arkádie Giovanni Mario Crescimbeni. Mezi jejími členy však nebyli jezuité, kteří usilovali o udržení monopolu na vzdělávání ve vlastních rukou a spatřovali v ní jistou konkurenci. Během svého působení *Academia operosorum* vydala 42 samostatných prací, většinou právníckého a lékařského obsahu, všechny v latině. Představovala první náznak pronikání osvícenských myšlenek a principů vědeckého myšlení, který se objevil prakticky ve stejnou dobu, kdy se tyto myšlenky začaly prosazovat v západní Evropě, avšak ve slovinských podmínkách tento pokus předběhl svou dobu, neboť osvícenství v pravém slova smyslu se v habsburské monarchii začalo prosazovat až kolem poloviny 18. století v rámci tereziánských reforem.

Slovinské jazykovědě se věnoval kapucín **Janez Adam Gaiger** (1667-1722), známý jako otec **Hipolit**, který je považován za nejlepšího znalce slovinského jazyka mezi barokními lexikografy. Sám se také snažil slovtvorbou rozšiřovat slovinskou slovní zásobu a některá jím vytvořená slova se později stala běžnou součástí slovinského jazyka¹⁹². Hipolit sestavil

¹⁹⁰ Londýnská Královská společnost (*Royal Society of London for improving Natural Knowledge*) přijala Valvasora za svého člena na základě práce, ve které popsal vysychající Cerkniško jezero.

¹⁹¹ Zakládající listinu této knihovny podepsal biskup Žiga Herberstein, Janez Krsnik Prešeren a Janez Gregor Dolničar.

¹⁹² Hipolitovi je přisuzováno například vytvoření slov *gledišče*, *igrišče*, *mladoleten*, *oder*, *urar*, *mizar*, *zaloga* itd. (Slodnjak 1968: 48).

trojjazyčný latinsko-německo-slovinský a německo-slovinsko-latinský slovník *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum*,¹⁹³ k jehož rukopisu přiložil rovněž latinský, německý a slovinský text díla J. A. Komenského *Orbis Pictus*, který do slovinštiny sám přeložil. Slovník se začal tisknout roku 1711, ale otištěna byla patrně jen titulní strana a předmluva, v níž se Hipolit kriticky vyjadřoval proti protěžování němčiny a nerespektování slovinštiny při školní výuce. Jako důvod pozastavení tisku se uvádí, že Hipolitovi se právě v té chvíli do ruky dostala Bohoričova mluvnice a v souladu s ní chtěl svůj slovník upravit. To ovšem nevysvětluje, proč k vydání slovníku nedošlo později¹⁹⁴. Slovní zásoba, kterou Hipolit do svého slovníku zahrnul, vycházela především z literárních textů jeho současníků, v prvé řadě to byl Matija Kastelec a Janez Svetokriški. Opravy v duchu Bohoričovy mluvnice svědčí o Hipolitově vědomé snaze překonat soudobé divergentní jazykové tendence a ujednotit lexikální materiál dle starší literární tradice. K návaznosti na jazykovou tradici přispěl rovněž novým vydáním Bohoričovy mluvnice *Grammatica latino-germanico-slavonica* roku 1715, a to včetně původní předmluvy.

Jezuité tuto mluvnici přeložili do němčiny a znovu vydali roku 1758 pod názvem *Grammatika oder windisches Sprachbuch*, ovšem již bez původní Bohoričovy předmluvy, patrně kvůli její přílišné radikálnosti a takřka „panslovanskému“ pojetí. 1744 znovu vydali také Megiserův čtyřjazyčný slovník *Dictionarium quattuor linguarum*, který zůstal od svého vzniku 1592 až do roku 1792 jediným tištěným slovníkem slovinského jazyka.

¹⁹³ Hipolit přitom vycházel z latinsko-německého a německo-latinského slovníku, který sestavil německý filolog Johannes Frisius (Slodnjak 1968: 48).

¹⁹⁴ Jako první uvedl hypotézu o snaze opravit slovník dle Bohoričovy mluvnice Jernej Kopitar v knize *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808/1809) a od té doby bývá dodnes nejčastěji přijímána bez dalších pochybností. Anton Slodnjak sice také připouští, že Hipolit skutečně prováděl opravy ve slovníku, ale poukazuje na skutečnost, že k vydání opraveného textu měl před sebou ještě dalších jedenáct let života. Hlavní příčinu proč k tomu nedošlo Slodnjak spatřuje v tom, že vydání slovníku někdo zabránil. Poukazuje přitom na „neobjektivní“ posudek jezuity Martina Nagliče, který překazil opakovaný pokus o vydání Hipolitova slovníku v roce 1776 (Slodnjak 1968: 49).

4.3 VÝVOJ SLOVINSKÉHO JAZYKA V OBDOBÍ BAROKA

Slovinská protireformace se zpočátku držela té podoby spisovného jazyka, k jaké dospěli protestanté. Tento úzus převážně respektují v prvním vydání 1613 *Evangeliji inu listuvi*¹⁹⁵. Liší se ale zápisem intervokálního [ń], které Dalmatin zapisoval jako *nj*, zatímco *Evangeliji inu listuvi* mají zápis *jn*, obsahují také méně germanismů. *Evangeliji inu listuvi* se do nástupu osvícenství dočkaly osmi vydání (Pogačnik 1998: 153) a staly se tak jedním z mála stabilizujících prvků udržujících kontinuitu s tradicí spisovného jazyka vybudovaného slovinskými protestanty.

Na tuto tradici navazuje i Matija Kastelec, který se zejména ve svém překladu biblických textů po jazykové stránce držel jazyka Dalmatinovy bible,

¹⁹⁵ Pro porovnání jazyka uvádím úryvek z Nového zákona v Dalmatinově a Hrenově podání. Matouš 21, 1-9:

Dalmatinova bible 1584
*INu kadar so ony vshe blisu bily
k'Ierusalemu prishli,
v'Betphage, k'Oliški gorri, tedaj
je Iesus poslal dva svoja Iogra, inu je
rekâl k'nyma: Pojdita tjakaj v'to
Vas, katera pruti vama leshy, inu-
sdajci bota nashla eno pèrvesano
Oflizo inu enu Shèrbe pèr njej, te
odveshita, inu pèrpelajta je k'meni.
Inu aku gdu kaj k'vama porezhe,
taku recita: GOSPVD nyh potrebuje:
inu on vam je bo sdajci pustil. Letu
je pak vse sturjenu, de bi se dopol-
nilu, kar je govorjenu skusi Preroka,
kir pravi: Povejte Zionski Hzheri:
Pole, tvoj Krajl pride h'tebi, krotak,
inu jesdi na eni Oflici, inu na enim
Shèrbeti te podjarmove Oflice. Natu
sta ta Iogra fhla tjakaj, inu sta stu-
rila, kakòr je nyma Iesus sapovedal,
inu sta pèrpelala to Oflizo inu Shèr-
be, inu so polushili svoj Gvant na
nyu, inu so njega gori possadili. Ve-
liku Ludy pak je resgrinalu svoj
Gvant na pot. Ty drugi pak so
Veje is Drives fékali, inu po poti
restrepsali. Ta Folk pak, kateri je na-
prej inu sad fhâl, je vpil, inu djali:
Hofanna Davidovimu Synu, Hvalen
bodi ta, kir pryde v'Imeni tiga
GOSPVEDA, Hofanna v'tém
nar visokéshim.*

Evangeliji inu listuvi 1613
*Kadâr fe je IESVS pèrblishil
k'Ierusalemu, inu vshé blisu prishâl
v'Betphage pèr Oliški gorri: tédaj
je poslal dva svoja Iogra, inu je
rékal k'nyma: Pojdita tjakaj v'to
Váfs, katéra pruti vama leshy, inu
sdajci bota nashla eno pèrvesano
Oflizo, inu enu Shèrbe pèr njej: te
odveshita, inu pèrpelajta je k'meni:
inu aku gdu kaj k'vama porezhe,
recita: ta Gospud jih potrebuje:
inu on vam je bo sdajci pustil. Letu
je pak vse sturjenu, de bi se dopol-
nilu, kar je govorjenu skusi Preroka,
kir pravi: Povejte hzheri Sion:
Polé, tvoj Krajl pride h'tebi, kroták,
inu sedi na eni Oflici, inu na enim
Shèrbeti te podjarmove Oflice. Natu
sta ta Iogra fhla tjakaj, inu sta stu-
rila, kakòr je nyma Iesus sapovedal.
Inu sta pèrpelala to Oflizo inu Shèr-
be, inu so polushili svoj oblazhilo na
nyu, inu so njega gori possadili. Ve-
liku ludy pak je resgrinalu svoj
oblazhilo na pot: ty drugi pak so
véje is drives fékali, inu po poti
potrepsali: ty Ludy pak, kateri so na-
préj inu sad fhli, je vpili, inu djali:
Hofanna Davidovimu Synu: hvalen
bodi ta, kir pride v'iméni tiga
Gospuda: Hofanna v'ti
visokosti.*

i když k některým odchylkám u něj z pochopitelných důvodů (časový odstup téměř celého století) přeci jen došlo¹⁹⁶. Tyto změny jsou však mnohem menší, než by bylo možno očekávat, což svědčí o vědomé Kastelcově snaze držet se tradice spisovného jazyka (Orožen, 1987: 254). V mluvené podobě slovinského jazyka totiž došlo od reformace k vývojovým změnám - zejména k přechodu *-l* > *-u* a k rozšíření moderní vokální redukce nepřízvučných slabik. Rovněž se začaly zvětšovat rozdíly mezi jednotlivými slovinskými nářečími. Tyto změny místy nechtěně pronikly i do Kastelcových textů¹⁹⁷, zatímco v naprosté většině případů se Kastelec přidržuje Dalmatinova vzoru. To nám umožňuje udělat si obrázek i o podobě tehdejšího mluveného slovinského jazyka (respektive o Kastelcově dialektu) i o prohlubujících se rozdílech mezi psanou a mluvenou formou jazyka. Ve slovní zásobě používá Kastelec méně germanismů než protestanté, v některých případech zavádí i vlastní původní termíny. Na úrovni syntaxe je v Kastelcových překladových textech znát mnohem přirozenější slovosled a stavba věty, což bývá uváděno do souvislosti s latinskými předlohami. Slovinské protestantské autory totiž v jejich překladech z němčiny ovlivňovala německá stavba věty. „Pro katolické autory byly směrodatné především latinské předlohy. S ohledem na větší typologickou příbuznost slovinštiny s latinou (oproti němčině) proto překládání z latiny na počátku 19.

¹⁹⁶ Kupříkladu v písmu používá Kastelec některá vlastní řešení: *nî - kamenîa, dopolnîenu, nîgovu* (u Dalmatina *nj: kamenja, dopolnjenu, njegovu*); *u - u Betlehemi u Iudouski desheli, Uštani* (u Dalmatina *v - v' Betlehemi v' Iudouski desheli, Vštani*); *i - Tadai, meiniti, tvoi, kei kai, poprei, tiakai, poidi* (u Dalmatina *j - Tedaj, mejniti, tvoj, kejkaj, poprej, tjakaj, pojdi*). Uvedené příklady jsou vypsány z *Matoušova evangelia*.

¹⁹⁷ Tyto nechtěné odchylky v Kastelcově textu, dokládající podobu jeho mluveného jazyka, systematicky popsala ve své stati Martina Orožen (1987: 259):

- 1) úplná redukce nepřízvučné polosamohlásky: *konc, hlapc, norc, jarc, zajc; lubezn; vredn; mogl, jedl, tepl, vrgl;*
- 2) redukce nepřízvučného *i*: *šroko; divja > duja, z misljo, z lubeznjo; kuharca, troštarca; hvalit, spumnit;*
- 3) poziční přechod *ra-, na-, za- > re-, ne-, ze-*: *reskopati, rezglasiti; nedležin, nevajen; zeveže, perzenesti;*
- 4) přechod *u > ü > i*: *liska (ljudska), lipinice (lupinice), varih (varuh);*
- 5) místy monofongizace diftongů: *-au/-eu > ou > u*: *kletou, molitou; pres grehu, tadlu, pet očenašu;*
ai > ei: kei (< kaj), naročej (< naročaj); ei > i vsi (< vsej), šti (< štej!);
- 6) posílení diftongizace dlouhého přízvučného jatu: *greišnik, sleipec, deilivic, zveist, leiva, deisna, živeila, vleici, lein;*
- 7) místy změna *-l > -u*: *častiu, posvetiu, obudiu, sturiu;*
- 8) místy změna *-om/-em > -am* (I Sg m, s; D Pl): *predan Judam, otrokam, deloucam; z Očetam inu Duham.*

století Slovincům doporučoval také klasický filolog Kopitar.“ (Orožen, 1987: 257)

Jože Toporišič ve své stati věnované vývoji bohoričice v 17. a první polovině 18. století konstatuje, že „skutečné pokračování Bohoričovy normy můžeme sledovat pouze u Hrena, Schönlebena a Kastelece, přičemž posledně jmenovaný se zejména u označování přízvuků vydává novým směrem, což platí v některých jednotlivostech i pro Hrena.“ Toporišič (1987: 241). Na stejném místě Toporišič dále uvádí, že Bohoričova mluvnice mohla být známa Hrenovi a Schönlebenovi, zatímco Kastelec o ní nevěděl¹⁹⁸. O ostatních slovinských autorech 17. století pak říká, že „psali jak nejlépe uměli“, aniž by měli „jakékoli povědomí o pravopisném systému“ a přidržovali se pravidel, která znali z tehdejší němčiny, italštiny a latiny. Bohoričova norma se do povědomí slovinských autorů vrátila až po novém Hipolitově vydání Bohoričovy mluvnice roku 1715. Ani pak se ale této normy přesně nedrželi.

Pro slovinský jazyk konce 17. a první poloviny 18. století je příznačný nárůst divergentních tendencí. Do psaného jazyka začaly pronikat prvky goreňského nářečí, neboť více autorů pocházelo z tohoto prostředí. Prohloubil se rozdíl mezi psanou a mluvenou podobou jazyka. Schönleben roku 1672 doporučoval řešit tento problém tak, aby autoři psali podle tradiční jazykové normy, a při četbě aby se výslovnost přizpůsobovala místním zvyklostem (Petr 1971: 58). Jože Pogačnik poukazuje na deficit jakékoli jednotící národní ideje a říká, že „Nebezpečnou se stávala koncepce, která pro národnost uplatňovala územní, a nikoli jazykové kritérium (Schönleben, Valvasor), což mělo za následek regionální separatismus.“ (Pogačnik 1998: 154). Identita tak byla spojována se zemskou příslušností, což dokumentuje Valvasorova oslava Kraňska, zemská jména byla také dávána jazyku, ačkoli i z Valvasorova popisu vyplývá, že „kraňský“ jazyk nebyl po lingvistické stránce homogenním útvarem. Jan Petr tuto situaci charakterizuje následovně: „Na konci protireformačního období vyvstalo závažné nebezpečí, že se na území Slovenie vytvoří 3-4 oblastní spisovné jazyky kromě prekmurštiny a rezijštiny, které se

¹⁹⁸ Z toho tedy plyne, že Kastelec neznal Bohoričem formulovaná pravidla, ale napodoboval pravopisnou podobu textu Dalmatinovy bible.

uplatnily v tištěné podobě za zvláštních podmínek.“ (Petr 1971: 57) „V polovině 18. století se maximálně vystupňovala jazyková rozdrobenost. Pro tuto dobu se dá jen stěží mluvit o jednotném spisovném jazyce slovinské literární (knižní) produkce. Vznikají lokální spisovné jazyky a pokusy tento partikularismus překlenout neměly úspěch.“ (Petr 1971: 58). Tato roztržitost spisovného jazyka, způsobená s velkou pravděpodobností přerušením literární tradice a deficitem literární produkce na počátku baroka, přetrvávala ještě na počátku 19. století a podařilo se ji překonat až v jeho druhé polovině, na čemž měla největší zásluhu právě umělecká literární tvorba slovinských spisovatelů.

K těmto lokálním spisovným jazykům můžeme od první poloviny 18. století počítat i Prekmurštinu, ve které jako první kniha vychází 1715 *Mali katechismus* Ference Temlina, následuje 1725 anonymně vydané *Abecedarium szlowenszko* a 1747 *Red zveličanstva* Michaela Severa. Skutečného rozkvětu se ale prekmurská literatura dočkala až ve druhé polovině 18. století v dílech Štefana Küzmičiče. Prekmurje bylo administrativně součástí Uher a jeho část až do roku 1777 z hlediska církevní správy spadala pod záhřebské biskupství. Díky tomu tady sloužili také duchovní z chorvatských kajkavských oblastí a pro církevní potřeby se využívala kajkavská náboženská literatura. Avšak tato spisovná kajkavština, založená na záhřebském dialektu, byla již příliš vzdálena živému jazyku Zámuří, stejně jako jazyk slovinské protestantské literatury 16. století. To mělo za následek vytvoření lokálního prekmurského spisovného jazyka na základě místních nářečí. Ten se tu užíval až do roku 1919, kdy se obyvatelé Zámuří po sjednocení s ostatními slovinskými zeměmi přihlásili ke slovinskému spisovnému jazyku.

4.4 SITUACE CHORVATSKÝCH ZEMÍ V 17. STOLETÍ

Z historického hlediska procházely chorvatské země v první polovině 17. století mnohem klidnějším obdobím, než tomu bylo ve století předcházejícím. Turecká expanze se zastavila a mír z roku 1606, na jehož základě se území chorvatských zemí dokonce mírně zvětšilo z 16.800 km² na 18.200 km² (Rychlík - Perenčević 2007: 111), byl převážně dodržován. Třicetiletá válka se chorvatských zemí přímo nedotkla. Po jejím skončení byla habsburská monarchie vyčerpána a stejně tak byla v první polovině 17. století vnitřně oslabena i osmanská říše. Proto byl mír mezi nimi roku 1649 prodloužen na dalších dvacet let. Ovšem po konsolidaci poměrů v osmanské říši došlo roku 1663 k novému tureckému tažení, které bylo ale hned následujícího roku poraženo¹⁹⁹.

Mírem narychlo uzavřeným 10.8. 1664 ve Vasváru se císař dobrovolně a zdánlivě nepochopitelně vzdal všech územních zisků²⁰⁰, což spolu s dalšími okolnostmi přispělo ke zvýšení nespokojenosti chorvatské šlechty, která vyústila až v nezdařené spiknutí proti císaři pod vedením Zrinských a Frankopanů²⁰¹. Potlačení tohoto spiknutí a likvidace dvou nejvýznamnějších chorvatských šlechtických rodů té doby, zahrnující i konfiskaci jejich majetku, měly vážné následky pro další politický i kulturní vývoj chorvatského severu. V politické rovině vedla k posílení absolutismu a oslabení moci chorvatského sněmu. Na kulturním poli znamenala přerušování tendencí kulturního vývoje, který probíhal právě pod záštitou těchto rodů, jejichž příslušníci se na něm také sami aktivně podíleli.

¹⁹⁹ Turecký oddíl směřující do Štýrska po řece Muře porazil Nikola Zrinský a současně jeho bratr Petr u Otočace porazil oddíl směřující do Kraňska. Drtivou porážku pak Turkům uštědřil 1.8.1664 na řece Rábu u Szentgothárdu vrchní velitel císařských vojsk Raimondo Montecuccoli. (Rychlík - Perenčević 2007: 114)

²⁰⁰ Rakouský císař potřeboval uvolnit své síly na válku s Ludvíkem XIV. Ve stejné době i turecký sultán potřeboval své síly soustředit na boje s Benátkami o Krétu (Rychlík - Perenčević 2007: 114).

²⁰¹ Jeho cílem bylo odtržení chorvatských zemí od habsburské monarchie za pomoci jejich protivníků, ale jednání s Benátkami, Francií i polským králem ztroskotala a dohoda s tureckým sultánem odradila většinu chorvatské šlechty od účasti na plánovaném povstání. Jelikož ale byla jednání s Turky vyzrazena, došlo k zatčení Petra Zrinského a Frana Krsta Frankopana, kteří se po nezdaru spiknutí chtěli od celé záležitosti distancovat a vyjádřit loajalitu císaři. Přibližně po ročním věznění pak byli 30.4.1671 ve Vídeňském Novém Městě popraveni.

Politický i kulturní význam chorvatského severu v 17. století začal rychle stoupat. Současně docházelo k postupnému poklesu hospodářského významu Dubrovníku. To bylo způsobeno především stagnací středomořského námořního obchodu v souvislosti s rozvojem námořního obchodu na atlantickém pobřeží Evropy. Třicetiletá válka také do značné míry narušila obchodní cesty vedoucí od Jaderského moře do střední a severní Evropy. Těžkou ránu ale Dubrovníku zasadilo i ničivé zemětřesení 6.4.1667, při němž v troskách města zahynulo kolem 4000 lidí (Šišić 1975: 473).

V roce 1683 se uskutečnilo další turecké tažení, při němž byla obléhána i Vídeň. 12.9.1683 byli Turci u Vídně poraženi a během následující války postupně vytlačováni z Uher a chorvatských zemí. Během roku 1687 se do habsburských rukou dostala již většina Slavonie. Válka trvala s přestávkami až do 26.1.1699, kdy byl uzavřen mír ve Sremských Karlovcích. Tímto mírem byly téměř na dvě století²⁰² pevně vymezeny hranice, v nichž se odehrával další chorvatský kulturní a politický vývoj, včetně formování chorvatského národa a standardizace jazyka. Zapojením Slavonie a Liky do tohoto procesu se výrazně změnilo také nářeční složení obyvatelstva v chorvatské části habsburské monarchie, což nepochybně zasáhlo do procesu jazykové standardizace.

4.4.1 VLIV KATOLICKÉ CÍRKVE NA CHORVATSKÝ KULTURNÍ VÝVOJ

Náboženská situace v chorvatských zemích byla již na počátku 17. století vcelku stabilizovaná. Rekatolizace probíhala pouze v nejsevernějších oblastech (Mezimuří), a to zdaleka ne tak radikálně, jako v jiných částech habsburské monarchie. Většina území chorvatských zemí zůstala i v minulosti katolická, takže nedocházelo k zásadním represím, které by narušily kulturní vývoj. Přesto v něm začala katolická církev hrát významnější roli než v minulosti, a to především prostřednictvím jezuitského, pavlínského a františkánského řádu. Františkáni měli klíčovou úlohu v duchovním a kulturním životě katolického obyvatelstva na územích pod osmanskou vládou v

²⁰² Situace se částečně změnila až rakouskou okupací Bosny a Hercegoviny roku 1878.

rámci své provincie *Bosna Argentina*, do které spadalo nejen území vlastní Bosny, ale i Turky obsazená přilehlá území Dalmácie, Chorvatska, Slavonie a části Uher. Pavlíni soustředili svou činnost na neobsazenou severní a severozápadní část chorvatských zemí. Jezuité upevňovali své postavení jak na chorvatském severu, tak i v Dalmácii a snažili se proniknout rovněž do Dubrovníku. I nadále ale zůstával velký rozdíl mezi severem a jihem. Na severu, kde ještě nebyl kulturní život rozvinut, se představitelé církve stali jeho hlavními nositeli. Tomu odpovídal i charakter tvorby, který byl podřízen především náboženským potřebám, zatímco umělecké ambice ustupovaly do pozadí.

Na jihu (především v Dubrovníku) můžeme oproti tomu sledovat kontinuální vývoj, během něž barokní prvky stylové i obsahové zvolna pronikaly do renesanční literatury, která měla výrazně světský charakter. Katolická církev tu v literární tvorbě nebyla hlavní hybnou silou. I tady se setkáváme s moralizujícími tendencemi představitelů církve, ale jejich ohlas je malý. V Dubrovnícké republice měla sice katolická víra neochvějně postavení, ale do státních záležitostí si tamní vláda ze strany církve nechtěla nechat zasahovat. Poměrně dlouhou dobu se například bránila příchodu jezuitů, kteří v Dubrovníku zřídili svou stálou rezidenci až roku 1628 a kolegium teprve o šedesát let později. Důvodem byly obavy ze zasahování jezuitů do politických otázek. Jejich radikální misionářské zanícení, s nímž vystupovali proti islámu, totiž mohlo ohrozit obchodní zájmy Dubrovčanů v osmanské říši a narušit křehkou rovnováhu diplomatických vztahů, s jejichž pomocí Dubrovník balancoval mezi mocnostmi.

Významnou otázkou je i přístup katolické církve po tridentském koncilu k literatuře v národních jazycích. Strategie církve počítala s nezastupitelnou úlohou literatury v národním jazyce pro šíření víry, avšak teprve ve druhé fázi - až po potlačení reformace a uklidnění situace. Po ztrátě pozic na severu Evropy, kde byla reformací vytlačena, církev začala zvýšenou měrou projevovat zájem o misijní činnost na východě - na území osmanské říše a mezi pravoslavnými křesťany. Oblast Dalmácie se zdála být ideálním východiskem k

této akci, jejímiž aktéry se měli stát především chorvatští odchovanci katolických kolegií založených v Římě, Boloni a Loretu.

Vyvstala otázka, jakým jazykem má být tištěna náboženská literatura, aby byla využitelná pro potřeby katolické obnovy a misijní činnost mezi Slovany na co největším území. Strategie katolické církve se v tomto smyslu rodila pod vlivem různých více či méně nepřesných zpráv přicházejících od duchovních, kteří povětšinou ale neměli zcela jasnou představu o jazykové situaci v celém slovanském prostoru a zdůrazňovali především podobnost jazyka slovanského obyvatelstva, přičemž etnické, kulturní a nářeční rozdíly nejčastěji pomíjeli. Například jezuita Marin Temparica, který ještě jako dubrovnický obchodník procestoval značnou část osmanské říše, napsal roku 1582 o svých zkušenostech vlivnému římskému jezuitovi Claudiu Aquavivovi dopis, v němž hovoří o Slovanech žijících v Bosně, Slavonii, Srbsku a Bulharsku. Podle jeho názoru všichni tito lidé žijící pod tureckou nadvládou hovoří jedním jazykem, přestože ho nevyslovují stejně. Současně upozornil na nutnost urychlit misijní činnost v těchto oblastech, protože tito lidé by brzy ztratili svou „ilyrskou“ identitu, pokud by se pro ně nevytvořil společný spisovný jazyk (Novak, S. P. 1997: 632). Patrně nejdále zašel v utopických představách bagatelizujících rozdíly mezi Slovany hvarský biskup Petar Cedula, když roku 1594 napsal do Říma papeži Klementu VIII. dopis, v němž zdůrazňuje svou příslušnost k „ilyrskému“ národu a jazyku a vyzývá papeže k vyhlášení křížové výpravy za účelem sjednocení rozděleného slovanského světa. V tomto dopise mimo jiné říká, že „... ilyrský jazyk zahrnuje následující království či velmi rozlehlé země, kterými jsou Thrákie, Mýsie, Makedonie, Bosna, kdysi zvaná Ilýrie, Dácie, Panonie, Chorvatsko, Istrie, Kraňsko, Čechy, Polsko, Rusko, a rozlehlá ruthénská říše, celé Noricum, dnešní Rakousko a vše co se nachází mezi Alpami a Dunajem, až k jeho pramenům a až po Jaderské moře, na jehož břehu leží Dalmácie...“ (Novak, S. P. 1999: 119).

Jakkoli nám dnes mohou připadat takovéto představy absurdní, ve své době nebyly výjimkou a pod jejich vlivem se například chorvatský františkán

Rafael Levaković (1597?-1649) pokusil rusifikací²⁰³ církevní slovanštiny chorvatské redakce vytvořit „všeslovanský“ jazyk, v němž začal hlaholicí a cyrilicí tisknout liturgické knihy, o nichž věřil, že budou srozumitelné a použitelné v celém slovanském světě. Využil k tomu zabavené zařízení urašské protestantské tiskárny, které přemístil do Říma, kde se spolupracovníky z dalších balkánských zemí a z Ukrajiny připravoval církevněslovanské liturgické knihy²⁰⁴.

Potřebou definovat a popsat jazyk, který by ve své činnosti mohli využívat katoličtí misionáři, byly motivovány i snahy jezuity **Bartola Kašiče** (1575-1650). Ten od roku 1593 studoval v Římě. Již jako student tam začal vyučovat „ilyrský“ jazyk a roku 1604 vydal latinsky gramatiku *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Ta nebyla popisem jednoho konkrétního dialektu, nýbrž popisem jazyka literatury vznikající v Dalmácii a Dubrovniku ve druhé polovině 16. století a zahrnovala tudíž jak prvky čakavského nářečí, tak i nářečí štokavského²⁰⁵, přičemž v mnoha případech připouštěla např. variantní morfologické tvary. Později se Kašić ve své literární a překladatelské tvorbě, na základě osobních zkušeností z cest po Bosně, Srbsku a Slavonii, přiklonil ke štokavskému nářečí²⁰⁶, na kterém chtěl založit kodifikaci spisovného jazyka. V souladu s těmito názory začal během svého pobytu v Dubrovniku roku 1622

²⁰³ Levaković věřil, že rusifikací vrací církevněslovanským textům jejich jazykovou původnost (Vončina 1988: 216).

²⁰⁴ V Římě Levaković vydal např. *Navuk kristjanskij kratak* (1628), slabikář *Azbukividnjak sloviniskij iže općenim načinom psalterić nazivajetse* (1629), *Missal rimskij va ezik slavenskij* (1631) a obsáhlý breviář *Časoslov rimskii slavinskim ezikom* (Črnja 1988a: 425).

²⁰⁵ Kašić pocházel z Pagu a jeho rodným nářečím byla tedy čakavština. To se projevilo například v popisu prozodického systému, který je evidentně čakavský (Moguš 1995: 82). Některé prameny označují za jazykový základ této gramatiky štokavštinu infiltrovanou velkým množstvím čakavských prvků (Samarđžija - Selak 2001: 300), v jiných pramenech je za základ považována čakavština doplněná mnoha případy štokavské stylizace (Moguš 1995: 80).

²⁰⁶ O otázkách výběru jazyka se zmiňuje např. Kašićův *Ritual rimski* (1636, tiskem 1640), kde v předmluvě stojí:

„Ovim dakle načinom odlučih ja pismo ovega *Rituala*
ili *Običajnika* istomačiti naški, bivši ja govorio i općio
s ljudmi od razlicih rusaga slovinskih hodeći po svitu,
i ja sam njih ovaka govoren'ja razumio i oni su moja
(krstjani, Rašijani, Srbliji poluvirci i Turci).
Jur dakle, ako je bosanski upišem ove riči: *poslao*
sam, učio sam, rekao sam ili take ine, ne branim zato
Dalmatinu našemu da on ne obrati na svoj način ove iste
riči i inake ter reče: *poslal sam, učil sam, rekal sam,*
ni manje Dubrovčaninu da ne reče *poslo sam, reko sam,*“ (Vončina 1988: 126).

překládat *Nový zákon* a 1625 mu bylo uloženo, aby přeložil celou *Vulgátu*. To také provedl a hotový překlad odevzdal 1633 do Říma. Přestože tento latinkou psaný překlad získal řadu doporučení (např. od dubrovnického biskupa, barského biskupa a primase srbského), byl jeho tisk v Římě zakázán, pravděpodobně z toho důvodu, že odporoval momentální snaze tehdejších uniatských kruhů o prosazení společného „všeslovanského“ jazyka²⁰⁷.

Dalším příspěvkem k posílení pozic štokavského nářečí v procesu jazykové standardizace na jihu chorvatského etnického prostoru byl slovník *Blago jezika slovinskoga illi slovník u komu izgovaraju se rjeci slovinške latinski i diacki*, který v roce 1651 vydal italský jezuita Jakov Mikalja (Jacobus Micaglia). Ten obsahuje přibližně 25.000 převážně štokavských slov s jekavským reflexem jatu a jen sporadicky některé štokavské a čakavské ikavismy. Mikalja klade rovnítko mezi názvem *slovinški jezik* a latinské označení *lingua illyrica*, čímž rozumí jazyk užívaný v Bosně²⁰⁸.

4.5 POJETÍ BAROKA V CHORVATSKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ

O afirmaci pojmu „baroko“ v chorvatské literární vědě se pokusil Dragutin Prohaska ve své rozpravě *Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić* z roku 1909, kde se zaměřil na srovnání kvalitativních projevů barokního stylu Đorđićovy poemy *Uzdasi Mandaljene pokornice* s Kanižličovou poemou *Sveta Rožalija*. U obou autorů spatřuje kvality právě v tom, že použitím barokního stylu obvyklého v západní Evropě přiblížili chorvatskou literaturu nadnárodním literárním trendům. Prohaska tak mění kriteria pro hodnocení kvality barokních

²⁰⁷ V archivu Kongregace pro šíření víry se nachází memorandum, které uvádí důvody, proč není Kašićův překlad vhodný. Zdůrazňuje se v něm, že mezi Slovany již po staletí existuje katolickou církví schválený cyrilicí psaný Konstantinův překlad, který používají Ruthéni. Dále se uvádí, že mezi jižními Slovany je příliš mnoho dialektů a nelze proto vybrat jeden, který by byl vhodný pro všechny. Proto se doporučuje církevněslovanská verze bible užívaná Ruthény, na jejímž vzniku se podílel i Rafael Levaković. Dalším argumentem uvedeným v memorandu byla údajná nevhodnost latinky pro zápis slovanských hlásek, neboť jde v různých oblastech o různé kombinace maďarského, německého a italského pravopisu, což ve svém důsledku vede k chaosu (Novak, S. P. 1999: 132-133).

²⁰⁸ Mikalja uvádí na titulním listě i latinský název *Thesaurus lingvae illyricae sive dictionarium illyricum in quo verba illyrica Italice & latine redduntur*. Svoji volbu jazyka zdůvodňuje tím, že „všichni vědí, že bosenský jazyk je nejhezčí“ („Ogn' un dice che la lingua Bosnese sia la piu bella.“). (Samardžija - Selak 2001: 424-425)

literárních děl, neboť tuto kvalitu již nesleduje z pohledu národní angažovanosti či náboženské a morální poučnosti, jak tomu bylo u starší literární kritiky. Současně ale tuto kvalitu nehledá ani v individuální výjimečnosti, kterou by se autor odlišoval od ostatní literární produkce, jak k tomu přistupovala pozdější chorvatská literární kritika (Kravar 1975: 273). To, co později Mihovil Kombol označuje za klišé snižující hodnotu Đorđićova díla, Prohaska pokládá za relevantní umělecký prostředek (Kravar 1975: 279).

Z hlediska periodizace Prohaska pokládá za období baroka 17. století (po vzoru evropské literatury), a proto v tomto evropském kontextu vidí Đorđićovu a Kanižličovu tvorbu jako opožděný projev baroka. V určení počátku chorvatského literárního baroka si ale Prohaska nebyl zcela jist - uvádí sice Gunduliće, Buniće a Palmotiće jako Đorđićovy vzory, ale neříká přímo, že by i oni náleželi k baroku, také to ovšem nevyklučuje (Kravar 1975: 274). Souvisí to patrně s ještě ne zcela vyhraněnou definicí literárního baroka v Prohaskově době, na čemž není nic divného, neboť polemiky o tomto problému se v literární vědě vedly ještě ve druhé polovině 20. století. Prohaska se přikláněl k názoru, že baroko není výrazem omezeným jen na určitou dobu, ale že se jako styl objevuje i v dílech novějších - někdy až příliš volně vytvářel paralely mezi barokem a modernou (Kravar 1975: 278).

Prohaskova rozprava, v níž se snažil etablovat pojem baroka, zůstala na určitou dobu osamocená. Branko Vodnik ve svých dějinách chorvatské literatury (*Povijest hrvatske književnosti*, 1913) hledá u chorvatských děl 17. a 18. století jiné hodnoty. Spatřuje je v angažovanosti a patriotismu, na rozdíl od italských děl. To mu také slouží jako důvod k vyvyšování některých chorvatských děl nad italská, například Gundulićovy *Dubravky* nad Tassovu *Amintu*. Na druhou stranu pomíjí u barokních děl právě to, co je pro baroko typické - jejich estetickou složku. V barokních stylistických postupech Vodnik spatřuje cosi zbytečného, co jen zastírá autorovu bezprostřednost²⁰⁹. Barokní styl Vodnik vnímá také jako cosi cizího, a proto se zdráhá přiznat ho v plném

²⁰⁹ „U kićenosti dikcije *Suza sina razmetnoga* gubi se neposrednost umjetničkog osjećanja, ali ipak se osjeća, da u monologu *razmetnoga sina* pjesnik crta svoj vlastiti duševni život ...“ (Kravar 1975: 284)

rozsahu i chorvatským dílům, neboť to by se v jeho očích rovnalo přiznání závislosti chorvatských děl na italských vzorech.

Albert Haler ve své stati *Gundulićev „Osman“ s estetskog gledišta* (1928) klade ještě větší důraz na individualitu básníka a odmítá vše, co náleží kolektivnímu výrazu barokního stylu - to vše označuje za pouhou nápodobu. Použití rétorických postupů Haler vnímá jako umělou náhradu nedostatku básnickovy inspirace. Gundulićova *Osmana* tak Haler pokládá za nezdařilou imitaci Tassova *Osvobozeného Jeruzaléma* (Kravar 1975: 288), což je zjevně neoprávněná a do absurdity dovedená relativizace hodnoty tohoto uměleckého díla. Halerův postoj k chorvatské barokní literatuře v tomto směru představuje krajní extrém, na který v takové míře u jiných badatelů nenarazíme.

Mihovil Kombol v *Povijesti hrvatske književnosti do narodnog preporoda* (1945¹, 1961²) vnímá chorvatskou barokní literaturu jako kombinaci převzatých postupů s individuální inspirací autorů, přičemž konstatuje, že „S obecným vzestupem literární úrovně bohužel ne vždy jde ruku v ruce i básnický talent; literárně vzdělaný autor, lépe řečeno literát - diletant, je mnohem častějším jevem než básník a u většiny děl literární škola, vnější řemeslná zručnost a imitace nahrazuje skutečnou inspiraci.“ (Kombol 1961: 81). Rovněž klade důraz na individualitu básnického výrazu, i když zdaleka ne tak vyhroceně jako Haler. Přesto někdy neutrální projevy barokního stylu vnímá jako esteticky negativní jevy. O „rehabilitaci“ chorvatského baroka jako integrální součásti západoevropského literárního vývoje se v sedmdesátých letech 20. století zasloužil Zoran Kravar, který polemizuje s pojetím Croceovy estetiky a zastává názor, že použití převzatých stylistických postupů neubírá na umělecké hodnotně barokního díla.

Otázky definice a hodnocení baroka ve slovanských literaturách se stále znovu tematizovaly i po druhé světové válce. Snaha o společné vymezení baroka přitom nejčastěji troskotala na různosti jeho projevů v literární produkci sledovaného období, přičemž odlišnosti byly spatřovány jak vůči baroku západoevropskému, tak v rozdílech mezi jednotlivými slovanskými regiony. Chorvatská literární věda, která se ve svých literárně-historických přehledech snaží obsáhnout velmi nerovnoměrný vývoj celého chorvatského kulturního

prostoru, spojuje baroko nejčastěji s dubrovnickou literaturou. Již v přehledu chorvatské literatury Slavka Ježice z roku 1944 je baroko jako umělecký styl mezi renesancí a klasicismem definováno až v podkapitole *Zlatý věk dubrovnické literatury (1620-1667)*. Celá kapitola sice nese název *Literatura katolické obnovy a baroka (17. století)*, ale autoři zpracování v její úvodní pasáži *Katolická obnova u Chorvatů* nejsou uváděni do přímé souvislosti s barokem. Ivo Frangeš se v *Dějínách chorvatské literatury* (1987) přímému periodizačnímu vymezení baroka vyhýbá tím způsobem, že jedna kapitola nese název „*Reformace. Protireformace. Baroko.*“, což mu umožňuje v jejím rámci zpracovat i autory, kteří časově sice spadají do tohoto období, ačkoli jejich díla neodpovídají zcela tomu, co si představujeme pod pojmem barokního stylu. Chorvatská literární věda se z pochopitelných důvodů při zpracování problematiky baroka zabývá především jeho vrcholnými projevy (zejména v dubrovnické literatuře), zatímco tvorba autorů z chorvatského kajkavského severu, která se ve stejném období stále ještě nacházela na zcela jiném vývojovém stupni, zůstává poněkud zastíněna jejich úspěšnějšími kolegy na chorvatském jihu.

4.6 CHORVATSKÁ KAJKAVSKÁ LITERATURA 17. A PRVNÍ POLOVINY 18. STOLETÍ

Kajkavská literární tvorba na počátku 17. století je spojena především s působením jezuitů, kteří roku 1606 přišli do Záhřebu. V letech 1607 až 1772 se v jezuitských školních divadlech v Záhřebu a Varaždinu inscenují představení, podle Nikoly Batušice údajně v kajkavštině²¹⁰ (Batušič 2002: 14). Jistou pochybnost o přesnosti tohoto tvrzení vyvolává okolnost, že v té době

²¹⁰ Tvrzení, že tato jezuitská školní představení byla hrána v kajkavštině, zakládá Nikola Batušič na tom, že prý u každého představení je v kronikách uvedena poznámka o inscenování „*patrio sermone, illyrico idiome, nebo croatico sermone*“, což by v záhřebském či varaždinském kontextu mělo znamenat, že byla provedena v kajkavské chorvatštině (Batušič 2002: 14). Batušič sám ale přiznává, že se většina těchto her nedochovala ani v rukopise a dnes známe pouze jejich latinský název. Přitom poznamenává, že ještě v roce 1901 Andrić ve své rozpravě *Izvori starih kajkavskih drama* citoval z některých rukopisů, které jsou dnes nezvěstné. Jako příklady her provedených v Záhřebu kajkavsky Batušič uvádí: *Amoris et Doloris in Christo patiente certamen* (1644), *Cyrus* (1766), *Codrus* (1768), *Lysimachus* (1768), *Titi clementia* (1770) (Batušič 2002: 7).

bývala jinde (např. v Lublani) jezuitská školní představení obvykle hrána latinsky a jen ojediněle se do těchto her vkládaly některé písně v domácím jazyce. Vzhledem k příkladům, které Batušić zmiňuje, se tvrzení o kajkavském jazyce těchto představení váže spíše ke druhé polovině 18. století, zatímco dostupné údaje pro počátek 17. století jsou příliš strohé, abychom na jejich základě mohli činit jednoznačné závěry.

Prvním autorem, který po Vramcově *Postile* (1586) vydal tiskem kajkavsky psaná díla, byl jezuita **Nikola Krajačević Sartorius** (1582-1653). Z pěti prací, které jsou mu připisovány, se dochovaly pouze dvě - *Molitvene knyisicze. Vszem Christusevem vérnem szlovenzkoga jezika, priztoyne i hafznovite* (1640)²¹¹ a *Szveti Evangeliomi, koteremi fsvéta czirkva zagrebecska szlovenzka, okolu godifcsa, po Nedelye te Szvetke five* (1651)²¹². Kromě modliteb, litaní, evangelií a katechismu obsahují obě díla také řadu duchovních písní, kterými chtěl Krajačević postupně nahradit mezi lidem rozšířené „nečisté“ a „nemravné“ písně²¹³. Aby lidem co nejlépe přiblížil své převážně z latiny a maďarštiny přeložené písně, radí v několika případech, podle jakého lidového nápěvu se mají zpívat²¹⁴. Již v roce 1868 vnímal Ivan Kukuljević Sakcinski tyto snahy jako pokus o potlačení původní kajkavské lidové písně a v různých obměnách tento názor přetrvával i nadále. Až ve třicátých letech 20. století se Franjo Fancev a po jeho vzoru v sedmdesátých letech i Olga Šojat pokusili Krajačeviče do jisté míry rehabilitovat tvrzením, že

²¹¹ *Molitvene knyisicze* vydané roku 1640 v Bratislavě jsou druhým doplněným vydáním, u kterého sice není uveden autor, ale v předmluvě ke třetímu vydání 1657 uvádí Baltazar Milovec jako autora právě Krajačeviče. Jako letopočet prvního vydání se předpokládá rok 1630. (Šojat, O. 2007a: 299-300)

²¹² *Szveti Evangeliomi* vyšly roku 1651 ve Štýrském Hradci, přičemž na titulní stránce je uvedeno jméno záhřebského biskupa Petra Petretiče, zatímco Krajačevičovo jméno se nikde neuvádí. Jeho autorství bylo stanoveno až stylistickým srovnáním s předcházející knížkou a na základě zmínky v Habledičově knize *Prvi oca našega Adama greh* z roku 1674. (Šojat, O. 2007a: 300-301)

²¹³ „Nazopet jesem včinił k rečem Svetoga evangelioma pridati nekotere popevke duhovne, koteremi se ... pogane, lotrene i nečiste popevke vun pukale i trebile, dokle se zateru i strebe onemi duhovnimi popevkami, kotereh se deca obojega spola i drugi pobožni ljudi budu vučili i popevali je ... mesto nečisteh te sramotneh popevkih, kotere sveti Pavel Apoštol vsem krščenikom kruto prepoveda ...“ (Šojat 2007a: 325).

²¹⁴ Toto doporučení uvádí Krajačevič u čtyřech písní - *Ave maris stella* doporučuje zpívat na melodii písně *Hranila devojka tri sive sokole*; *O gloriosa Domina* dle písně *Igralo kolo široko*; *Zdrava budi, Marija* jako *Posejal sem bažulek*; žalm začínající *Smiluj se mene, O Bože* na melodii *Lepo mi poje črni kos* (Šojat 2007a: 297).

mu nešlo o potlačení všech lidových písní, ale jen těch nemravných, lascivních a vulgárních²¹⁵. Jeho texty však naznačují, že ve svém moralizujícím pohledu považoval za nemravné takřka vše, co bylo nějakým způsobem spojeno s láskou, nebyla-li směřována k Bohu. Vzhledem k tomu, že milostná tematika, ať již v otevřené či metaforické a symbolické rovině, dominuje lidové lyrické písni, znamenalo by její odstranění skutečně citelné ochuzení repertoáru lidové písně. Patrně proto se i v současnosti v chorvatské literární vědě setkáme s názorem, že Krajačević „vedl křížáckou válku proti lidovým písním a zvykům“ (Novak, S. P. 1999: 152). S velmi podobnou snahou o „povznesení morální úrovně“ lidové písně se setkáme ještě takřka o století později i u slovinského kněze a autora A. Stržinara, který ve slovinském prostředí reprezentuje obdobný způsob myšlení a přístupu, jako Krajačević u chorvatských kajkavců.

Zatímco v negativním hodnocení úrovně Krajačevićových překladů písňových textů panuje shoda, názory na kvalitu jeho prozaických textů překládaných z latiny a maďarštiny do místního záhřebského kajkavského dialektu²¹⁶ se různí. Olga Šojat kladně hodnotí, že se kázání snažil jazykově a stylově co nejvíce přiblížit svým posluchačům, přičemž jeho „prozaický způsob vyjadřování je jasný a jednoduchý, bez barokních redundancí, v té době obvyklých, a ve své jednoduchosti přesto důmyslně ztvárněný, takže se řadí mezi velmi zdařilé výtvořiny kajkavské prózy 17. století“ (Šojat 2007a: 298). Slobodan Prosperov Novak však říká pravý opak: „Krajačevićův kajkavský jazyk je tvrdý, dalo by se říci dodatečně naučený, autor se většinou trápí s větami a jejich rytmem, s námahou postihuje význam slov, takže se mu jen

²¹⁵ Olga Šojat poukazuje na to, že Krajačevićovi nevadily písně „ljubeznive“, ale jen „sramotno ljubeznive“ a stejně tak mu prý nevadila „šalnica“ sama o sobě, ale jen „sramotna šalnica“ (Šojat 2007a: 295). Tato argumentace však není příliš přesvědčivá, neboť pro moralistu Krajačeviče bylo „sramotno“ patrně téměř vše, co mělo něco společného s láskou, hrou či tancem, protože napomínal každého, kdo by „vu sramotno ime koga objumil, kuševal, ali se s koterum igral, plesal, ali lista pisal, dare pošiljal, ili ako bi reči sramotne govoril, ali popevke od ljubavi vu sramotno ime popeval ... ili ako bi čtel liste, ali knjige od ljubavi ter od sramote pisane“ (Novak, S. P. 1999: 151).

²¹⁶ *Szveti Evangeliomi* obsahují v předmluvě následující text: „... ješem zboga vas i zaradi vaše potreboče včinił ... iz dijačkoga te vugerskoga textusa na naše pravo slovensko zagrebečko slovo (poleg moje štíme) prenesti od reči do reči, gdje je bilo moguće te je slovenščina prepustila.“ (Šojat, O. 2007a: 324). Pod touto předmluvou je sice podepsán záhřebský biskup Peter Petretič, avšak podle některých názorů jde o text Krajačevićův, který Petretič svým podpisem pouze legitimizoval.

občas podaří vytvořit melodickou a zcela srozumitelnou kajkavskou větu ...“ (Novak, S. P. 1999: 152).

K jezuitskému řádu náležel i **Juraj Habelić** (1609-1678), jeden z nejvýznamnějších kajkavských autorů 17. století, který se rovněž rozhodl svá díla psát záhřebským dialektem.²¹⁷ Dnes jsou známa tři jeho dochovaná díla, která vyšla tiskem, všechna ve Štýrském Hradci. *Dictionar ili Réchi Szlovenfzke zvexega ukup zebrane* (1670) je kajkavsko-latinský slovník obsahující kolem 12.000 slov, který měl sloužit studentům „horvatfkoaga i szlovenfzkoga naroda“²¹⁸ při osvojování základů latiny, a neobsahuje proto zdaleka veškerou bohatou slovní zásobu, jakou Habelić používá na téměř 1.800 stranách svých obsáhlých prozaických děl. Těmi jsou *Zercalo Marianzko* (1672) a *Pervi otcza nassega Adama greh* (1674). V nich kazatelský žánr transformoval do podoby náboženské beletrie, která má takřka povahu esejů a úvah na nejrůznější témata. Zejména ve své poslední knize vychází z moralizujících pozic a tvrdě kritizuje vše, v čem spatřuje hřích. Nevynechává snad žádnou oblast tehdejšího života a žádnou část společnosti, jen delikátním otázkám aktuální politiky se vyhýbá. Při vši mravokárnosti však do svých textů zabudovává i humor a satiru, takže jim nelze vytýkat suchopárnost. Nevyhýbá se ani výrazovým prostředkům prostého lidu a jeho texty jsou tak srozumitelné i méně vzdělanému čtenáři. Po stylistické stránce je Habelićův text blízký bezprostřednímu a sugestivnímu mluvenému projevu, kde se větná stavba rozrůstá množstvím odboček a asociací, které spontánně navazují jedna na druhou. Habelićovy myšlenky jsou často ilustrovány záplavou příkladů tvořícími celé slovní řady. I rozsáhlejší souvětí jsou však složena z kratších

²¹⁷ V úvodu ke své knize *Zercalo Marianzko* vydané roku 1662 ve Štýrském Hradci mimo jiné píše: „Ja sem činil štampati onak, kak onde govore, gde sem pisal.“ (Šojat, O. 2007b: 60) a vzhledem k tomu, že v té době působil v Záhřebu, je toto vyjádření obecně pokládáno za vědomé rozhodnutí psát záhřebským kajkavským dialektem.

²¹⁸ Habelić označoval jako *slovenski narod* obyvatelstvo severně od řeky Kupy, kde převládala kajkavština, zatímco termín *horvatski narod* v jeho podání stále ještě označuje obyvatelstvo na jih od řeky Kupy, kde převládala čakavština, i když právě kolem Kupy se mísily jazykové prvky kajkavské i čakavské.

úseků, takže si text stále udržuje potřebnou dynamiku a napětí²¹⁹. Místy uvádí latinské citáty, které většinou hned také překládá, ovšem ne vždy doslovně, někdy jde spíše o parafráze. Habeliéc, stejně jako většina jeho současníků, ve velké míře čerpá z latinských teologických spisů - podle některých odhadů se údajně za jeho originální výtvar dá pokládat jen kolem deseti procent textu, zatímco zbytek tvoří kompilace cizích předloh (Šojat 2007b: 50). Habeliécova obratnost, s jakou tyto vzory dokázal zakomponovat do organického celku, však představuje svébytné a zdařilé uplatnění barokních stylistických postupů typických pro náboženskou prózu tohoto období.

Mihalj Šimunić (pol. 17. stol. - 1699) pocházel z Mezimuří, byl mladším Habeliécovým současníkem a rovněž příslušníkem jezuitského řádu, kde zastával i významné funkce - působil např. jako rektor kolegia v Boloni a na sklonku života byl také rektorem záhřebského jezuitského semináře. Zanechal po sobě dvě poměrně obsáhlé²²⁰ sbírky kázání *Fenix pokore* a *Szlusba Marialzka*, obě vydané v Záhřebu roku 1697. Nedosahuje sice Habeliécovy bezprostřednosti a výřečnosti, ale stylistickou vytríbeností ho místy překonává (Šojat 2007b: 377). Latinské citáty většinou nepřekládá a také způsob, jakým se obrací ke svým posluchačům nasvědčuje, že jeho kázání byla určena spíše vzdělanějšímu publiku. Přesto dokáže být velmi sugestivní, neúprosný a někdy se uchyluje až k proklínání a svolávání trestu na ty, kteří se neřídí jeho radami²²¹. Tak jako jiní kazatelé té doby, i on přiznává, že vycházel z cizích předloh.²²² Šimunićův jazyk je kajkavský, ale nejde přímo o záhřebskou kajkavštinu. Sám v předmluvě vysvětluje, že se narodil v Mezimuří mezi

²¹⁹ Například v pasáži, kde varuje před nástrahami tance, řadí : „Krhke su nature mladi ljudi, krv i kipi, telo zažiže, vrag ne spi, prilika ne manka, navlastito večer, v noći, v škurom vremenu, ...“ (Šojat 2007b: 99).

²²⁰ *Fenix pokore* obsahuje 461 stran, kdežto *Szlusba Marialzka* je skromnější a má jen 95 stran.

²²¹ Například v závěru kázání zaměřeného proti kletí Šimunić zdůrazňuje, jak ho takto hřešící lidé rozčilují a sám je proklíná: „Jesem zvon mene, niti znam od srditosti, kaj bi reči moral. Dopustete, gospoda, naj nje proklinjam. Prokleti. ... K tebe se, ada, obračam, raspeti Ježuše, ti geni nutre srce; nehoteče pokornem biti vudri z vudarci slepote, nevolj vsakojaček.“ (Šojat 2007b: 393).

²²² „... vse sem vzel iz drugeh ali štampanech ali na prodekalnicah povedanih prodekih.“ (Šojat 2007b: 382).

„Štajerom i Vugri“, do školy chodil ve Varaždinu a působil v oblasti Karlovce, pročež se omlouvá za užívání slov různého původu²²³.

Příslušníkem pavlínského řádu byl **Ivan Belostenec** (1593 či 1594 - 1675), o němž se předpokládá, že pocházel z kajkavského prostředí Varaždinu či jeho okolí²²⁴. Během svého působení ve významných řádových funkcích se pohyboval mezi pavlínskými kláštery v Lepoglavě, Sveticích, a klášterem Sv. Jeleny u Čakovce, několikrát byl vyslán i do Istrie. To patrně ovlivnilo jeho přístup k jazyku - vycházel sice také z kajkavštiny, ale usiloval o vytvoření hybridního typu spisovného jazyka, který by zahrnoval prvky všech tří nářečí - čakavského, kajkavského i štokavského. Tento jazyk měl obsáhnout území ležící jižně i severně od řeky Kupy, které nebylo obsazeno Turky. V tomto směru se lišil jak od globálních jazykových koncepcí katolické církve zaměřených na misijní činnost a expanzi mezi slovanské obyvatelstvo pod osmanskou nadvládou, tak i od přístupu Habeličova, jenž se opíral o lokální živý jazyk záhřebského prostředí.

Belostenecova jazyková koncepce se projevila i v jeho sbírce kázání *Deset propovijedi o euharistiji*²²⁵, která je svým rozsahem pouhých 76 stran nepoměrně menší než Habeličova díla či jiné sbírky kázání, které koncem 17. a na počátku 18. století vycházely. Obsahovala deset (dochováno devět) kázání, která byla určena patrně na Boží tělo, jak naznačuje nadpis *Na Telovo*. Josip Vončina se domnívá, že mohlo jít o kázání, která o tomto svátku Belostenec pronesl v letech 1662-1671, následně je upravil pro tisk a 1672 vydal. Současně předpokládá, že původní jazyková podoba přednesených kázání byla odlišná - uzpůsobená místu, kde byla kázání pronesena - zatímco pro tisk je Belostenec

²²³ „Najdeš, dobrovoljni čtače, vu ove knige vnoge reči, nekoje k štajerskem, nekoje k vugerskem, nekoje k varaždinskem, nekoje k horvackim spodobne; spričanoga s tem me imaj, da sem ja sin međmorski, međ Štajerom i Vugri rođen, da sem vekšim taljem vu Varaždinu v školu hodil i da sem sada nevredni karlovačke pokrajine jašprišt, ...“ (Šojat 2007b: 381-382)

²²⁴ První zprávy o Belostenecovi máme až z roku 1616, kdy vstoupil do pavlínského řádu. Místo jeho narození s jistotou neznáme, ale obecně je přijímán předpoklad F. Fanceva, že jím byl právě Varaždin, s čímž souhlasí i L. Hadrovics a další badatelé (Šojat 2007b: 250).

²²⁵ Belostenecova sbírka kázání se dochovala pouze v jednom neúplném exempláři, u kterého chybí titulní list i jedno z deseti kázání. Název *Deset propovijedi o euharistiji*, pod kterým je dnes známa, pochází od jejího objevitele L. Hadrovicse, který také stanovil pravděpodobný rok jejího tisku ve Štýrském Hradci jako 1672.

upravil v duchu své jazykové koncepce doplněním kontaktních synonym tak, aby byla srozumitelná na širším území (Šojat 2007b: 254). Tato snaha uvádět co nejvíce synonym má však v některých pasážích za následek neúměrně dlouhé a nepřehledné větné celky, v nichž vlastní smysl poněkud zaniká²²⁶. Skutečnost, že všechna publikovaná Belostencova kázání se váží k jednomu a témuž dni církevního roku a jsou věnována eucharistii, přispívá k určité jejich monotematicnosti, v níž vyniká motiv těla a krve Páně. Patrně i to spoluvytváří celkový dojem, že ve srovnání s Habeliíčovou prozaickou tvorbou Belostencova kázání postrádají onu bezprostřednost, spád a napětí, nejsou tak úzce spjata s každodenním životem a nedávají autorovi ani prostor k uplatnění satirických prvků, které Habeliíci místy užívá při pranýřování lidských hříchů.

Stěžejním Belostencovým dílem však není ani sbírka deseti kázání, ani nedochovaná sbírka básní *Boghomila*²²⁷, nýbrž velmi rozsáhlý (bezmála 2.000 stran) latinsko-chorvatský a chorvatsko-latinský slovník *Gazophylacium*²²⁸, který vyšel tiskem až roku 1740 (tj. 65 let po autorově smrti), kdy ho doplnili a do tisku připravili Jerolim Orlović a Andrija Mužar. Do tohoto slovníku Belostenec promítl svou koncepci utváření hybridního jazyka a ke kajkavskému lexiku přidal i slova čakavská a štokavská.

²²⁶ Příkladem takového nadužívání synonym, v němž se ztrácí přehlednost textu může být pasáž ze čtvrtého kázání: „Prevludna, prevredna, predobra, premudra, prerazumna, premiljahna, preslavna, preodičena, pregingava, prekipna, prelepa i prečudna ona divojčica Rebeka, radujući se u veselju velikom cimelije, t.j. narukve, kolanije, navušnice i ostale dari drage, vredne i plemenite, koje je njoj preljubljeni, premili i predragi nje zaručnik i ljub Ižak, a to na znamenje zaručenja prišesnoga i pridučega snubjenja bil poslal, dal i daroval po Elezaru, vrednom slugi, prijatelom svojem i prijateljicam, rodbine i bližnjem, poskakajuč po vulicah, kruto gizdavo i oholo kazaše hvaleč se, slaveči i dičeči.“ (Šojat 2007b: 270).

²²⁷ Tato sbírka třinácti básní na počest sv. Pavla vyšla 1665 ve Štýrském Hradci, v 18. století se o ní zmiňuje Nikola Benger, avšak dnes není znám žádný dochovaný exemplář (Šojat 2007b: 264).

²²⁸ Josip Vončina (1977: 195-196) uvádí, že původní Belostencův název byl patrně *Dictionarium Latino Croaticum et contra Croatico latinum*, jak ho roku 1721 cituje Ivan Krištolovac ve svém *Brevis relatio*. Tiskem ovšem vyšel roku 1740 v nových společenských podmínkách již pod upraveným názvem *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium* (1. díl) a *Gazophylacium illyrico-latinum* (2. díl).

4.6.1 AUTOŘI OZALJSKÉHO KRUHU

Pojmem „ozaljský jazykově-literární kruh“ je od konce šedesátých let dvacátého století²²⁹ nazývána skupina autorů kolem Petra Zrinského a Frana Krsta Frankopana, jejichž sídlem byl Ozalj na řece Kupě. Do tohoto kruhu se dále řadí Ana Katarina Zrinská, Ivan Belostenec, Juraj Ratkaj a případně i další autoři, kteří měli buď osobní vazby na Zrinské a Frankopany, nebo uplatňovali obdobný přístup k jazyku své literární tvorby. Nešlo totiž o žádné formální sdružení, nýbrž o účast na kulturním životě, jehož centrem se stává na určitou krátkou dobu právě Ozalj ležící v oblasti, kde se nacházela ve vzájemném kontaktu tři nářečí - čakavské z jihu, kajkavské ze severu a štokavské z východu. Nelze pominout ani geografickou blízkost slovinských nářečí na západě. Vědomé užívání jazykové kojně vznikající spojením prvků čakavského a kajkavského nářečí s prvky štokavskými je společným jmenovatelem literární tvorby autorů ozaljského kruhu. V osobách Zrinského a Frankopana na literární scénu chorvatského severu poprvé vstupují představitelé vysoké šlechty jako aktivní tvůrci, kteří přispívají k rozvoji světské literatury.

Petar Zrinský (1621-1671) je znám především dílem vydaným roku 1660 v Benátkách pod názvem *Adrianszkoga mora syrena*, jehož stěžejní částí je epos *Opsida sigetska*, avšak obsahuje i další části²³⁰, jako například některé idylické básně či Orfeův elegický pláč nad ztrátou Euridiky. Jde o překlad a částečné přepracování maďarsky psané skladby jeho bratra Nikoly Zrinského *Adriai Tengernek Syrenaia* vydané 1651 ve Vídni. Petar bratrův text částečně upravil a adaptoval na chorvatské podmínky, například použitím chorvatských jmen a dalších reálií, přičemž některé sloky vynechal, na jiných místech text nahradil vlastním či ho dokonce rozšířil. Tyto úpravy ale povětšinou „nepřinesly zdokonalení oproti originálu, nýbrž ho svým způsobem

²²⁹ Název *Ozaljski jezično-književni krug* použil Josip Vončina v titulu svého referátu na VI. mezinárodním kongresu slavistů v Praze 1968 a poté i v dalších pracích na toto téma.

²³⁰ Sám Petar Zrinski to na konci své předmluvě zdůvodňuje slovy: „Jesam i nekuliko popivki od ljubavi knjigam ovim privrgal, i one z knjig brata moga obrativši, misleći da ništar tako ne veseli junaka kako ljuba, konj i oružje, ...“ (Vončina 1976: 26).

banalizovaly“ (Novak, S. P. 1999: 453). Petrovi se překládání patrně nedařilo zcela podle jeho představ, neboť kolem roku 1655, když už měl zhruba polovinu překladu hotovu, práci přerušil a začal znovu od začátku²³¹. *Opsida sigetska* je epos oslavující hrdinství Nikoly Šubiće Zrinského v bitvě proti sultánu Sulejmanovi. Z hlediska líčení historických událostí se neodchyluje příliš od dobových kronik a dřívějších zpracování tohoto mýtu. Jeho struktura je ve zjednodušené podobě budována po vzoru Tassova *Osvobozeného Jeruzalému*. Kromě historických událostí je tu ztvárněna také myšlenka, že Turci podporovaní pekelnými silami jsou nástrojem božího trestu za hříchy a nestálost křesťanů ve víře. Tato kolektivní vina musí být vykoupena mučednickou smrtí jedince. Zakomponovány jsou ale i romantické motivy, například nešťastný milostný příběh jednoho muslimského a jednoho křesťanského páru. Petru Zrinskému je na základě jazykové analýzy připisováno ještě jedno dílo - *Sibila ili knjiga gatalica*. Jde o překlad maďarského textu *Fortuny* z roku 1594, který však zůstal pouze v rukopise až do 20. století.

Mezi autory ozaljského kruhu nalezneme i první ženu, která se na chorvatském severu aktivně zapojila do literární tvorby. Byla jí **Ana Katarina Zrinska** (1625-1673), manželka Petra Zrinského a nevlastní sestra Frana Krsta Frankopana, která roku 1661 v Benátkách vydala poměrně obsáhlou modlitební knížku nesoucí název *Putni Tovaruš*. Tu v úvodu adresovala „Vsega hervatckoga i slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola, ...“, tedy nejen mužům, ale i ženám. Modlitby a žalmy obsažené v této knížce přeložila z německých předloh do jazyka hybridního typu, jakým psali i její manžel a bratr. Jazyk tohoto překladu je hodnocen jako velmi zdařilý a srovnatelný s nejlepšími kajkavskými prozaickými i básnickými texty té doby (Novak, S. P. 1999: 460). O popularitě jejího díla svědčí i to, že se dočkalo dalších dvou vydání v Lublani roku 1687 a 1715.

²³¹ První verze překladu obsahující necelých osm z celkového počtu patnácti kapitol se dochovala ve Vídni, kam se dostala spolu s dalšími písemnostmi během soudního procesu se Zrinským. Podle Josipa Vončina mohl být Petar v první verzi rukopisu nespokojen s přílišnou jednoduchostí verše, doslovností překladu, či přemírou lokálních dialektismů z mezimurské kajkavštiny (Vončina 1976: 14).

Fran Krsto Frankopan (1643-1671) byl nejmladším z autorů ozaljského kruhu. V pouhých třinácti letech za svého pobytu v Itálii vydal latinsky psanou *Elegii*, která zůstala až do roku 1871²³² jedinou jeho publikovanou prací, zatímco veškeré ostatní Frankopanovy literární rukopisy byly v rámci jeho soudního procesu zabaveny a uloženy ve vídeňském archivu, takže se o jejich existenci dlouhou dobu nevědělo. Italský pobyt byl pro Frankopana zřejmě velmi inspirativní, neboť měl možnost seznámit se s tamními literárními trendy a sňatek s neteří kardinála Barberiniho mu otevřel dveře do nejvyšších italských šlechtických kruhů. Atmosféra italského secentismu a marinismu, byť zprostředkovaná sekundárními díly, ovlivnila také jeho vlastní básnickou tvorbu. Přímý vliv na něj měla například jinak vcelku bezvýznamná italská knížka *Diporti* arcivévody Leopolda Wilhelma vydaná pod pseudonymem Crescente, jejíž opis měl Frankopan i ve svém vězení. Některé básně z ní přeložil, jiné přepracoval. I když je jeho tvorba označována z větší části jako epigonská, představuje z hlediska vývoje literatury na chorvatském severozápadě kvalitativní skok, neboť poprvé se i v této oblasti objevuje poezie, která se svým stylem přibližuje soudobé umělecké tvorbě západní Evropy.

K tisku Frankopan uspořádal sbírku převážně milostných básní *Gartlic za čas kratiti*²³³. Kromě ní napsal ještě básně *Dijačke junačke*, sbírku hádanek *Zganke za vrime skratiti*, pořekadla *Sentencije vsakojaške*, několik duchovních básní a dvě nedokončená prozaická díla - začátek překladu Molièrovy komedie *George Dandin*, která by patrně nesla název *Jarne bogati* a začátek satirické prózy na motivy pozdně středověkých textů *Trumbita sudnjega dneva*. Všechny rukopisy, které se z Frankopanovy tvorby dochovaly, měl v okamžiku své smrti u sebe ve vězení. U naprosté většiny z nich není známa přesná datace a patrně nikdy nebude spolehlivě prokázána chronologie jejich vzniku. O to více tato otázka svádí badatele k různým hypotézám o možném autorově

²³² U příležitosti výročí 200 let od popravy P. Zrinského a F. K. Frankopana hledali Franjo Rački a jeho pomocník Ivan Kostrenčić ve vídeňském Státním archivu dokumenty související s jejich procesem a při té příležitosti objevili i Frankopanovy literární rukopisy. Výbor z nich pak vyšel tiskem roku 1871 (Vončina 1977: 206).

²³³ V originálním pravopisu F. K. Frankopana vypadá titul následovně: *Gartlicz za ciasz kratittij*.

uměleckém vývoji a k promítání jeho životních osudů do tematiky a charakteru tvorby. V odborné literatuře převládá názor, že Frankopan všechny své rukopisy napsal až v době svého věznění, tj. během jediného roku (od dubna 1670 do 30. dubna 1671), kdy v něm toto vězeňské prostředí „probudilo schopnosti, které možná již dříve dřímaly v jeho duši“ (Kombol 1961: 275). Další názory zase poukazují na skutečnost, že například Molièrův *George Dandin* vyšel poprvé roku 1669, takže na jeho překladu mohl Frankopan začít pracovat pouze v rozmezí let 1669-1671, přičemž „Ve vlasti, když se zabýval přípravami spiknutí, na to jistě neměl čas, ...“ (Ježic 1921: 78). Oproti tomu Josip Vončina namítá, že ve vězení sice „čas měl, ale nikoli náladu na překládání a psaní humoristických či humoristicko-satirických děl, jako jsou *Jarne bogati a Trumbita*.“ (Vončina 1977: 210). Ve své analýze založené na filologickém studiu Frankopanových textů i zprávách o okolnostech nálezu rukopisů pak Vončina přináší návrh nového chronologického řazení textů²³⁴, který uplatnil i při vydání jím sestavované antologie. Domnívá se, že naprostá většina textů vznikla ještě před rokem 1670 a ve vězení byly už jen uspořádány a doplněny o skladby duchovního charakteru. Tato úvaha se ale opírá i o těžko prokazatelný psychologický prvek a poněkud konspirativní teorii, jak se všechny dříve vzniklé rukopisy dostaly do vězení²³⁵. Vončina totiž vnímá uvězněného Frankopana jako kajícího se člověka, který bilancuje svůj život, v tomto duševním rozpoložení píše nejprocitěnější básně a nemá ani pomyšlení na humor, satiru, ironii, či lascivní narážky. Zajímavé je, že Slobodan Prosperov Novak stejnou situaci vidí ze zcela opačného úhlu, když píše: „Frankopanova sbírka, i kdyby byla zamýšlena před zatčením, je vězeňská

²³⁴ Vončina dělí Frankopanovu tvorbu na tři období a dává do přímé souvislosti tematiku a styl jeho básní s událostmi, které prožíval. Vznik galantních básní - v nichž je milostná tematika zpracována konvenčním způsobem, zasazena do idylické krajiny, prodechnuta touhou a nesmělým očekáváním - klade do let 1656-1663. Ve druhém období 1663-1669, kdy se Frankopan účastnil bojů s Turky a trávil čas mezi vojáky, kde vztah k ženám měl mnohem drsnější charakter, prý vznikaly básně s humorným až lascivním obsahem, plné dvojsmyslů i přímočaré smyslnosti. Do stejného období Vončina klade také vznik nedokončených satirických prozaických textů, zatímco ve vězení prý Frankopan napsal své nejlepší básně, plné stesku a touhy po tom, co navždy ztratil a úvah o smyslu života.

²³⁵ Toto je nejproblematičtější část Vončinovy teorie, čehož si je patrně on sám vědom, neboť ji nabízí jen ve formě otázky, zda nemohla Frankopanova manželka Julie, které se podařilo uprchnout, při svém útěku odvézt i všechny manželovy rukopisy a následně je prostřednictvím svých konexí doručit manželovi do vězení (Vončina 1977: 212).

poezie. Je to kniha samoty, hlas nostalgie, doklad touhy po ženském těle a po svobodě, hlas spoutané spravedlnosti. Jsou i tací, kteří by chtěli věřit, že vězení je pochmurné a nekreativní místo. Ti, kteří si to myslí, nechtějí pochopit věžňovu duši a nechtějí vidět, že právě ve vězení byly napsány nejerotičtější texty světové literatury.“ (Novak, S. P. 1999: 467). Tato erotičnost nabývá v některých básních skutečně až takřka „pornografické“ podoby (např. *Ptica prez perja*), protože ještě v první polovině 20. století cenzura nepřipustila jejich publikování v plném znění. Básně tohoto typu jsou pravým opakem všeho, co ve stejné době hlásali Krajačević či Habelić. Frankopanův rukopis je příkladem toho typu poezie, proti kterému zmínění jezuité s takovou razancí vystupovali.

Josip Vončina se pozastavuje také nad kritérii, podle nichž byla Frankopanova poezie hodnocena - například ze strany Mihovila Kombola, který jí vytýkal napodobování italských secentistických klišé, zatímco kladně hodnotil ta místa, která jsou inspirována lidovou slovesností. Vončina přitom ukazuje, že toto napodobování lidové slovesnosti je také jen manýrou (Vončina 1977: 217). Další výtky bývají směřovány na „nevytříbenost“ Frankpanova jazyka ve srovnání s dubrovnickými autory. I když je to výtka do značné míry oprávněná, je třeba mít na paměti, že jazyk ozaljského kruhu sloužil především praktickým potřebám v administrativních či právních spisech a neprošel adekvátním vývojem v poetické tvorbě. Do jisté míry ale podobné výtky plynou i z ne zcela dobrého porozumění tomuto jazyku, pokud je poměřován z pohledu dnešního štokavského standardu a ve srovnání s vytříbeným štokavským jazykem dubrovnické literatury. Frankopan využíval trojnářeční koiné, která nebyla v literatuře ještě zcela etablována, ale pracoval i s jednotlivými dialekty. Zatímco čakavština v jeho jazyce patrně převládala a nejspíše ji pokládal za stylově neutrální, kajkavštinu využíval pro dosažení kontrastu a komického efektu. V úvodním fragmentu překladu hry *Jarne bogati* využil k tomuto účelu i slovinského dialektu, který důvěrně znal, neboť některá panství Frankopanů se nacházela v okolí Brežic. Bohužel je ale přeložena příliš malá část hry, abychom mohli s jistotou tvrdit, jak chtěl autor dále s jazykem pracovat. Pouze se předpokládá, že v dalších aktech by vystupovaly postavy,

keré by hovořily také chorvatskými dialekty, čímž by bylo dosaženo patřičného kontrastu. Frankopanova díla přinášejí svědectví o tom, jakým směrem se mohl ubírat vývoj standardizace jazyka v oblasti chorvatského severu a do jisté míry dokreslují obraz jazyka užívaného mezi tamní domácí šlechtou, avšak tím, že zůstala neznáma, nemohla do vývoje spisovného jazyka již nijak zasáhnout.

Juraj Ratkaj (Rattkay) (1612-1666) roku 1640 ve Vídni vydal *Kriposti Ferdinanda II.*, překlad latinského spisu, v němž jezuita Wilhelm Germain Lamormain oslavuje tohoto císaře. Ratkaj ve svém překladu použil kajkavštinu s velkou příměsí čakavských a štokavských prvků, patrně pod vlivem interdialektu rodného Karlovce a jeho okolí, čímž se přiblížil hybridnímu typu jazyka ostatních autorů ozaljského kruhu. Ačkoli nejde o nikterak výjimečné či významné dílo, je oceňována „... čistota, jednoduchost a srozumitelnost jeho stylu - zkrátka: vysoká jazyková kultura překladatele.“ (Šojat 1977a: 344). Významnější je latinsky psané Ratkajovo dílo *Memoria regum et banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, vydané roku 1652 ve Vídni. Ačkoli Ratkaj z historických pramenů čerpá značně nekriticky a zahrnuje mnoho nepodložených a fantaskních historek, vyvolalo jeho dílo značnou pozornost příznivců i odpůrců a přispělo k posílení vědomí o státní, historické a kulturní sounáležitosti Dalmácie, Chorvatska a Slavonie.

4.6.2 DALŠÍ KAJKAVŠTÍ AUTOŘI 17. STOLETÍ

Dalším autorem, který do jisté míry také sdílel představy o potřebě užívání jazyka hybridního typu, a proto je někdy rovněž počítán k ozaljskému kruhu, byl **Matijaš Magdalenić** (1625 - po 1670). Sám označoval svůj jazyk, v němž základ představovala kajkavština, jako „slavonico-croatice“. Jako jeden z mála autorů té doby nepatřil k duchovenstvu. Roku 1670 vydal ve Štýrském Hradci jedinou stostránkovou knížku poezie *Zvončac*²³⁶, která byla vysoce

²³⁶ Známe je pouze jeden exemplář, u kterého chybí titulní list. *Zvonchacz* jako titul celé sbírky byl převzat od I. Kukuljeviće. Tato sbírka se skládá ze tří částí - *Premišlyanya zverhu chetirih Poszlednyih chloveka*; *Plach szmertelnoszti*; *Raszipnoga szina historia*. Předlohou prvních dvou částí byla velmi populární maďarsky psaná díla *Tintinnabulum tripudiantium* a *Siralom*

hodnocena M. Rešetarem a I. Kuljevićem v době, kdy se ještě nevědělo, že jde o překlad z maďarštiny, což prokázal až 1939 L. Hadrovicz. To sice ubírá na původnosti, nikoli však na kvalitě této poezie, jejíž jazykový a stylistický výraz vznikl nezávisle na dílech Gunduliće či Hektoroviće, jejichž poetiku vzdáleně připomíná (Novak, S. P. 1999: 503).

Z Mezimuří pocházel jezuita **Baltazar Milovec** (1612-1678), kazatel v Záhřebu a Varaždinu, který proslul jako dobrý řečník „Cicero Croaticus“, ovšem nic z jeho kázání, ani smutečních řečí se nedochovalo. V tvorbě se zaměřil na vydávání modlitebních knížek. Roku 1657 nejprve znovu vydal *Molitvene knjižice* svého předchůdce Krajačeviče a poté dvě vlastní knížky - *Dvojdušni kinč*²³⁷ (Videň 1661) a *Dušni vrt duhovnim cvetjem nasadjen*²³⁸ (Videň 1664). V obou případech jde o překlady z cizích jazyků. Autor se ovšem inspiroval také staršími dubrovnickými a dalmatskými modlitebními knížkami, což přispělo k částečné štokavizaci jeho kajkavských textů. Byl prvním, kdo označil kajkavštinu jako „chorvatský“ jazyk²³⁹, čímž narušil do té doby ustálenou praxi, v níž bývala kajkavština označována samostatným názvem jako jazyk „slovenski“ či „slovinski“. Stylistická úroveň jeho poezie je pokládána za zdařilejší, než u většiny tehdejších kajkavských autorů. „Přestože Baltazar Milovec působí v období kajkavského literárního baroka, jeho překlady a adaptace krátkých chvalozpěvů neobsahují rysy tohoto období: není tu barokní hojnost výrazů, není tu religiózní patetika, ale - díky hlubokému ponoření do vlastního jazyka a vytříbenému smyslu pro volbu slov a jednoduchých frází, dokázal již v té době využít bohaté výrazové možnosti

halandóságról, která společně vyšla tiskem 1636, přičemž *Tintinnabulum* se dočkalo ještě dalších dvaceti vydání. Třetí část přeložil Magdalenic rovněž z maďarského originálu *Az tékozló fiúnak históriája*, který vydal Johann Szentmártoni Bodó také roku 1636.

Vydání Magdalenicovy sbírky bohužel trpí velkou pravopisnou nedůsledností, pravděpodobně v důsledku tiskařských chyb. Ta mnohdy znesnadňuje i samo pochopení smyslu slov (Šojat 2007b: 167).

²³⁷ Celý název zní: *Dvoi dussni kinch, jeden vernim sivim, k-szrechnomu preminku, na duchovni sztrosek. Drugi vernim mertveh dussam na odkup*. Knížka má necelých 540 stran.

²³⁸ V původním pravopise *Dussni vert, duhovnim cvetiem naszagyen*. Tato knížka obsahuje 185 stran.

²³⁹ *Dvojdušni kinč* v úvodu obsahuje poznámku: „ove dvoje knjižice ... do vezda nesu bili na hervatcki jeziki pretolmačeni.“ a upřesnění, že je určen těm „ki razve svojega hrvatckoga jezika ne znaju drugoga“ (Šojat 2007b: 141).

stejně tak kajkavského spisovného jazyka, jako i jazyka jiných částí Chorvatska.“ (Šojat 2007b: 140).

Něco podobného se ovšem nedá říci o **Gabrijelu Jurjevićovi** (kolem 1620 - po 1675), varaždinském notáři, který roku 1675 ve Vídni vydal pod názvem *Lishti heroov* sbírku epištol líčících osudy několika světců a postav z římských dějin. Jde o překlad z latinské knížky *Heroum epistolae* německého jezuita Jakoba Bindermanna, která vyšla 1630 v Antverpách, ale nevyvolala větší pozornost. Vzhledem k tomu, že se Jurjević pustil patrně bez hlubších znalostí latiny do překladu poměrně komplikovaného textu, nepodařilo se mu postihnout jeho přesný smysl. Pod vlivem originálu se ani ve svém jazyce nedokázal vyjádřit srozumitelným způsobem a pokulhává i formální stránka organizace verše (Novak, S. P. 1999: 511).

Pavao Ritter Vitezović (1652-1713) sice nebyl původem kajkavec, ale působil mimo jiné i v Záhřebu a svou činností předznamenal další kulturní vývoj nejen na chorvatském severu. Přispěl výraznou měrou k tomu, že se ze Záhřebu začalo stávat nejen politické, ale i kulturní centrum oblasti. Zasloužil se o zprovoznění první tamní tiskárny²⁴⁰, jejímž řízením byl také v letech 1694-1706 pověřen. Tiskařské a mědirytecké zkušenosti získal v Kraňsku během práce pro Janeze Vajkarda Valvasora. Tam se také začal zajímat o historii a zeměpis. Do jisté míry se jeho tvorbě stalo osudné, že se v ní proplétal přístup vědecký a umělecký: „Jeho básnickým dílům proto chybí skutečný talent a v historických dílech ustupuje vědecká podloženost osobním vizím, a někdy i legendám.“ (Vončina 1976: 350).

Vitezovićovým prvním a nejznámějším literárním dílem je *Oddilyenje sigetsko* vydané 1684 v Linci a o rok pozdě zнову ve Vídni. Autor své čtenáře

²⁴⁰ Zajímavé jsou osudy této tiskárny. Již zhruba o třicet let dříve na založení tiskárny v Chorvatsku odkázal ve své závěti 1900 forintů šlechtic Petar Bošnjak. Tato částka byla svěřena jezuitům, kteří měli tiskárnu zřídit. Ti také zařízení tiskárny zakoupili, ale bez dalšího využití ho nechali uskladněné ve svém klášteře, odkud bylo později přeneseno do sídla biskupství. Tam si ho všiml až Vitezović, když byl navštívit záhřebského biskupa Mikuliće, svého někdejšího spolužáka z jezuitského gymnázia. Vitezović se pak zasadil o uvedení tiskárny do provozu. Učinil tak ve svém domě, kam tiskárnu přemístil poté, co mu její správu 11.11.1694 svěřil Sněm. Fungovat začala 1695 pod názvem *Typographia regni*. (Franičević - Švelec - Bogišić 1974: 255-256)

patrně trochu mystifikuje, když sám upozorňuje, že je dílo nedokončeno, neboť obsahuje pouze čtyři z plánovaných sedmi částí. Přitom uvádí, že ho napsal pět let před vydáním, což je dosti dlouhá doba na to, aby dílo dokončil, pokud by to měl skutečně v úmyslu. K samotnému zpracování známého tématu přistupuje jinak, než jeho předchůdci. Nepoužívá epickou strukturu, v níž by jednotlivé události následovaly v chronologickém pořadí. U svých čtenářů patrně předpokládá znalost tématu, ke kterému přistupuje retrospektivně a které zpracovává lyrickým způsobem s použitím dalších nehistorických a alegorických postav. Zatímco v tomto díle je ještě vidět jazykový základ autorovy rodné čakavštiny, v kronice vydané 1696 v Záhřebu pod názvem *Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov*, která se opírá především o předlohu Antuna Vramce, je znát mnohem výraznější kajkavský vliv, přestože jsou v ní zastoupeny i tvary čakavské a štokavské. Sám autor upozorňuje, že se čtenář nemá divit, pokud v textu narazí na slova pocházející z jiných krajů, neboť je převzal tak, jak je v různých pramenech našel²⁴¹.

Doba, v níž Vitezović žil, byla vskutku přelomová, neboť zdánlivě stabilně vymezený prostor chorvatského severu se po porážce Turků u Vídně 1683 a jejich následném ústupu začal náhle otevírat na východ. Tato změna byla tak náhlá a neočekávaná, že popustila uzdu Vitezovićově fantazii při utváření utopické vize o sjednocení všech jihoslovanských zemí, kterou vyjádřil v latinsky psaném spise *Croatia rediviva* vydaném roku 1700 v Záhřebu. Sám byl roku 1699 jmenován členem komise, která měla vytyčit hranice nově dobytých území vůči Benátské republice a osmanské říši. Přepisování hranic a utváření nových celků se v ten okamžik zdálo být na dosah ruky. Ve svém kroatocentrickém konceptu užívá chorvatské jméno jako nadřazený pojem zahrnující slovanské země od Kraňska až po Makedonii,

²⁴¹ „Naslidovah večim delom Vramca popa, kojega, kako takoj drugih razumnih ljudih, kih pisma najdoh, vlastovite reči popisah. Zato nemojte se čuditi da negdi č(t)ete slovensku, negdi majdačku, negdi posavsku, negdi podravsku, negdi pako primorsku a negdi i krajnsku reč, buduči i ja tako pisane našel, i to vse slovenski jeziki, od kojih vsakoga lipše se pristoji uzeti reči neg od tujega kogagoder, dijačkoga, nemškoga ali ugerskoga, posuđivati.“ (Vončina 1988: 239). Vitezović přitom chápe tyto výrazy následovně: *slovenski* = centrální kajkavština, *majdački* = jihozápadní kajkavština, *posavski* = štokavština, *podravski* = východní kajkavština, *primorski* = čakavština, *krajnski* = slovinština (Vončina 1988: 240).

Bulharsko a Thrákii. Tuto koncepci se snažil osobně vyložit i císaři Leopoldovi, ale byla natolik mlhavá a nereálná, že zůstala pouze na papíře.

4.6.3 KAJKAVSKÁ LITERATURA PRVNÍ POLOVINY 18. STOLETÍ

V kajkavské literatuře první poloviny 18. století pokračují obdobné trendy, jaké nastolila katolická obnova ve století předešlém. I nadále převládá náboženská tematika a většina autorů pochází z řad řádového či světského kněžstva. Roste množství i rozsah nepůvodní literární produkce v kajkavštině, avšak její umělecká hodnota spíše klesá na úroveň knížek lidového čtení. Z žánru barokního kázání se postupně vyvíjí náboženská beletristika, v níž do značné míry stále převládá moralizování, ale v řadě případů začíná být původní morální či náboženské poselství zastíňováno fantaskními až bizarními příběhy. Ty měly původně sloužit pouze jako příklady, které by názorně ilustrovaly autorovo mravoučné poselství, upoutaly pozornost a emocionálně umocnily dopad na čtenáře, avšak u některých autorů se stávají hlavní složkou jejich děl. Tyto knihy se „hojně četly a jejich obsah se stával součástí ústně tradované lidové slovesnosti. Byly to knihy, které měly velký vliv na rozvoj jazykové komunikace a které podpořily proces standardizace kajkavského spisovného jazyka.“ (Novak, S. P. 1999: 849).

Ačkoli prozaická tvorba této době výrazně dominovala, na samém počátku 18. století vyšel tiskem první a velmi obsáhlý kajkavský zpěvník, respektive sborník církevní poezie *Cithara octochorda*. Poprvé byl vydán ve Vídni roku 1701 a další obnovená vydání následovala 1723 a 1751. Zahrnoval především písně převzaté ze starších rukopisných zpěvníků a sborníků, jako byly např. *Prekomurska pjesmarica I* (respektive *Martjanska pesmarica*, 1593?), *Pavlinski zbornik* (1644), *Ščrbačićeve pjesmarica* (1687) a stejně tak i písně již dříve otisknuté v Krajačevićových dílech. Kromě kajkavských textů se v ní vyskytují i některé starší texty čakavského či štokavského původu a také jedna píseň psaná slovinským dialektem (*Jager na lovu*). Na textech přejatých ze starší nekajkavské tradice je patrná částečné lexikální, fonologické i

morfologické přizpůsobení textu místnímu kajkavskému prostředí²⁴², přičemž někdy dochází i k obsahovým úpravám. Písň většinou nemají název, ale jsou doprovázeny notovým zápisem či doporučením, podle jaké melodie se mají zpívat. Kromě obecně známých církevních písní přeložených z latiny obsahuje *Cithara octochorda* i některé písně lidové, které často hovoří o smrti a marnosti světské slávy, ale současně vypovídají také o starostech tehdejšího života²⁴³.

Z kajkavských světských písní a básní první poloviny 18. století se nám jich mnoho nedochovalo. Jedním z mála dokladů, že přesto existovaly, je *Catalogus cantionum* obsahující soupis dnes povětšinou neznámých básní,

²⁴² Příkladem může být kajkavská adaptace starší čakavské písně *Va se vrime godišća* z 15. století:

čakavský text:

Va se vrime godišća
mir se svitu navišća
skoze rojen'je ditića
od svete devi Marije.

Od pričiste device
ter nebeske kraljice
vzide zvezda danica
od svete devi Marije.

Deva sina porodi,
djavlu silu vsu slomi,
a krstjane oslobodi,
sveta deva Marija.

O pol noči se Bog rodi,
nebo i zemlja prosveti,
kako o pol dne svetlo be
ot svete devi Marije.

U jasli ga kladiše,
mati mu se klanjaše,
ter ga slatko ljubljaše
sveta deva Marija.

atd.

kajkavský text:

Vu to vreme godišća
mir se svetu nazvešća:
Porodenje Krištuša
po Devici Marije.

Od majke divojčice,
te nebeske kraljice,
zide dete z vutrobe
blagoslovne Marije.

O pol noči porodi,
nebo zemlju presveti,
kak o poldan svetlo be
po porodu Marije.

Gda Bog v jasle ležaše,
Mati mu se klanjaše,
milo ga obimaše,
a Deva mu mat beše.

atd.

Citováno v současné chorvatské transkripci dle (Šojat, A. 1988: 147).

²⁴³ Např. píseň *Zakaj svet tak teče*:

...
Kratka je nesmerno vsa ta svetcka radost,
ar joj je zasela vekivečna žalost.
Vojska, glad i kuga denes-zutra pride:
vu očnom megneju vsa sreča odide.
Blago te ostavi, vse od tebe pojde;
beteg te dohiti, smrtno vreme dojde.
Nikaj ne pomore onda plemenščina,
nit pogleda na te prava tva družina.
Morebit se toga komaj čaka mira,
da tebe mrtvoga v črnu zemlju vtira.
...

Citováno v současné chorvatské transkripci dle (Šojat, O. 1977b: 420).

podepsaný iniciálami S. D., které by snad mohly označovat záhřebského soudce Stjepana Domjaniće (Novak, S. P. 1999: 847).

V próze se pokračovatelem Habeličovým stal jezuita a kazatel **Juraj Mulih** (1694-1754), který působil také jako misionář na různých nedávno osvobozených územích, například ve Slavonii. Jako jeden z nejkonzervativnějších moralistů na chorvatském severu se snažil potírat „škodlivé“ lidové zvyky a písně (za nemravné pokládal např. tancování, zpívání, líbání a dokonce i rozmlouvání mezi lidmi opačného pohlaví). Z řady jeho knih, které známe někdy jen podle názvu, vynikají především dvě - *Nebeska hrana vu sveteh jestvinah: kruhu i vinu*, přes 600 stran čítající modlitební kniha z roku 1748 a *Posel apostolski vu navuku keršćanskem postavljen* - velký dvousvazkový katechismus z roku 1742, obsahující kolem 1800 stran textu. Většinu obsahu přebíral od starších kajkavských autorů nebo překládal z latiny a němčiny. Své knihy adresoval širšímu okruhu čtenářů („i drugdje stojećim našim dragim Horvatima“), avšak byl si vědom nářečních rozdílů mezi jednotlivými oblastmi.²⁴⁴ Neusiloval o překonání těchto rozdílů pomocí vědomé standardizace jazyka na nějakém širším základě, nýbrž se rozhodl pro užívání konkrétního záhřebského dialektu. Podotýká však, že není nutné psát vždy jen záhřebským dialektem, neboť i jiné padají v úvahu²⁴⁵.

Autorem náboženské literatury byl také záhřebský příslušník řádu barnabitů **Stjepan Škvorc**. Z jeho děl se nám dochovala sbírka nedělních kázání, kterou pod názvem *Vabitel vu kraljevstvo nebesko* vydal ve Vídni roku 1726. Zajímavější je však jiná jeho kniha - *Hasnovito z slatkem*, která vyšla v Záhřebu roku 1724. Jde o adaptaci díla německého kazatele a teologa Abrahama à Santa Clare *Etwas für Alle* představujícího jistou satiru na jednotlivé stavy a povolání. Škvorc uzpůsobil její obsah místnímu prostředí a

²⁴⁴ V předmluvě k dílu *Posel apostolski* konstatuje, že „... našega naroda ljudem vu izgovarjanju i pisanju rečih vsem ne moguće vgoditi, ar se nekoji osmehavaju iz rečih da nesu prave horvatske, nekoji sude da nesu pravo pisane, nego bi se drugač pisati mogle, ...“ (Vončina 1988: 283).

²⁴⁵ „I tako znajući da sem se ja vu izgovarjanju rečih moral prilagoditi samo Zagrebcom, pri kojeh ovo pišem, a ne Karlovčanom, niti Varaždincem, niti Požežanom, kaj vezda ne more biti.“ (Vončina 1988: 283).

pojednal v ní o 45 stavech a povoláních, která se v tehdejší Záhřebu provozovala. (Novak, S. P. 1999: 845)

Svérázným kazatelem byl záhřebský kapucín **Štefan Zagrabec** (1688-1742). Přes 3000 stran kázání vydal v pěti svazcích pod názvem *Hrana duhovna*²⁴⁶. Nezajímala ho příliš literarizace textu a rétorické okrasy, snažil se své posluchače především zaujmout a zahrnout množstvím informací, často i (pseudo)vědeckého charakteru, dotýkajících se třeba fyziky či astronomie. Svá kázání obohacoval mnoha historkami, v nichž působil dojmem obratného lidového vypravěče. V souladu s tím také sám napsal, že jeho kázání jsou určena prostým lidem - „malem Horvatskoga, Slovenskoga i Dalmatinskoga naroda ljudem“ (Novak, S. P. 1999: 843). Mezi velkým množstvím jeho textů je však možno najít i řadu literárně zdařilých pasáží. Podle S. P. Novaka patří k nejpřesvědčivějším prozaikům tehdejší kajkavské literatury (Novak, S. P. 1999: 844).

Hilarion Gasparotti (1714-1762), pavlín pocházející ze Samoboru, napsal rozsahem monumentální hagiografický spis *Czvet szveteš*²⁴⁷, který obsahuje beletristicky zpracované životopisy světců, k nimž jsou připojena i některá autorova vlastní kázání vážící se ke svátkům příslušných světců. Na začátku prvního dílu uvádí soupis dvou set pramenů, z nichž vycházel. Svědčí to o jeho sečtělosti, která se projevuje i ve stylu. Gasparotti je dobrý vypravěč, ale přílišný moralista, který využívá hrůzostrašné příklady a barvitě obrazy zkázy a rozkladu, aby své čtenáře zastrašil a odvrátil od hříšného jednání. To spatřuje například i v účasti na karnevalu, neboť karnevalovým maškaram ve Vídni připisuje vinu za to, že došlo k tureckému obléhání. Jeho *Czvet szveteš* představuje anachronismus v době, kdy se začíná šířit osvícenství. Je to jeden z posledních projevů barokního myšlení i stylu, který ještě stojí v hlavním proudu kajkavské literární tvorby. Pozdější kajkavská tvorba obdobného

²⁴⁶ S výjimkou druhého svazku, který vyšel 1718 v Klagenfurtu, vydal ostatní čtyři svazky v Záhřebu, a to v letech 1715, 1723, 1724 a 1734.

²⁴⁷ Celé dílo má kolem 4000 stran. Každý díl je věnován třem měsícům v roce a pojednává o světcích, jejichž svátek se slaví v příslušném čtvrtletí. První dva díly byly vydány ve Štýrském Hradci v letech 1752 a 1756, třetí a čtvrtý díl vyšly ve Vídni 1760 a 1761.

charakteru se již ocitla na periférii zájmu. Ten se začal postupně orientovat na vzory německé světské literatury, ať již šlo o divadelní hry, romány, či poezii.

Jednu z nejčtenějších kajkavských knih první poloviny 18. století napsal krapinský farář a obratný vypravěč **Štefan Fuček**. Byly to *Historije*, které vyšly poprvé roku 1735 a podruhé 1753. Náměty jsou převzaty z různých předloh, zejména z tehdy populárních příběhů německého kapucína Petra Kohema. Fuček byl prvním z kajkavských autorů, který nemoralizoval, ale nechal příběhy plynout svou vlastní logikou. Ačkoli se často vyskytuje motiv smrti a pekla, nejde už primárně o náboženskou tematiku, nýbrž o fantaskní příběhy, v nichž se nadpřirozené prvky mísí s kriminálními a milostnými zápletkami. „Ať již Fučekovy příběhy pojednávaly o žábách či králích, ať již se v nich hovořilo o zbojnicích či hadech, o nevěrných manželích či čarodějnicích, studentech či krasavicích, biskupech či vojácích, pokaždé to byla chorvatská náhrada gotických románů, čtení nad kterým čtenáře poléval studený pot a nad nímž jim hrůzou vstávaly vlasy na hlavě.“ (Novak, S. P. 1999: 850). Uváděné příklady byly srozumitelné, lidé si je mohli snadno lokalizovat a šířit je dál i v ústním podání. Fuček nepotřeboval výrazné stylistické prostředky, hlavní pro něj byl děj samotný.

Ačkoli nelze hovořit o výrazné umělecké hodnotě tohoto díla, nýbrž spíše o zárodku triviální literatury v kajkavském prostředí, může nám posloužit jako příklad spojovacího článku mezi různými epochami. V barokní náboženské literatuře probuzená obraznost a senzualita, smysl pro zázraky a nadpřirozené události postupně ztratily církevní ráz, smísily se s lidovými představami, pověrami, pověstmi a mýty. Na této úrovni nízké literatury se prvky doznívajícího baroka nápadně podobají charakteristickým rysům fantastiky, iracionálna, hrůzy a děsu v nízké literatuře preromantismu. I když Fučekovy příběhy nemůžeme srovnávat s rozvětvenými a vykalkulovanými strukturami černého románu, jaký se rodí například v Anglii v 60. letech 18. století, jisté dílčí podobnosti tu přesto jsou. V západních literaturách pak toto pojetí fantastiky a strašidelna, proniklo z černého románu do literatury vyšší i nejvyšší. Oproti tomu romantismus v chorvatském prostředí měl zcela jiný charakter.

4.7 JAZYK KAJKAVSKÉ LITERATURY V 17. A PRVNÍ POLOVINĚ 18. STOLETÍ

Po vydání prvních tištěných děl v kajkavštině koncem 16. století následovalo poměrně dlouhé období stagnace. Teprve od čtyřicátých let 17. století začíná tiskem vycházet více kajkavských textů. Ve vývoji spisovného jazyka se v této době projevují současně dva základní trendy. Jedním trendem je budování jazyka literatury na základě záhřebské kajkavštiny, která se postupně stává prestižním jazykem centra, druhým trendem je pak budování spisovného jazyka hybridního typu, který by obsahl prvky různých nářečí.

Představitelem prvního přístupu je Juraj Habelić. Nelze však tvrdit, že by v jeho případě šlo o pouhé zapisování textu v místním nářečí bez ambicí na kultivování spisovného jazyka. Z vyjádření, která uvádí ve svých dílech, je zřejmé, že si byl vědom jazykové situace i lokálních rozdílů v rámci kajkavského nářečí. Záhřebský dialekt si vědomě zvolil jako nejvhodnější základ pro budování spisovného jazyka, který by sloužil čtenářům na širším území. Jeho jazyková koncepce však brala v úvahu pouze ta chorvatská území, která aktuálně nebyla obsazena ani Turky, ani Benátčany - nepočítala tedy s tím, že by měl tento jazyk sloužit i potřebám Dalmácie či Bosny.

Když si Josip Vončina (1977: 183) klade otázku, zda v některém období kajkavština aspirovala stát se spisovným jazykem nejen v oblastech, kde byla užívána v mluvené komunikaci, pak spatřuje tento moment právě u Habeliće. V této době stále ještě přetrvává rozlišování mezi jazykem označovaným jako „slovenski“ (tj. kajkavskou chorvatštinou severně od řeky Kupy) a jazykem označovaným jako „horvatski“ (tj. čakavskou chorvatštinou jižně od Kupy). Ačkoli rozdílů mezi nimi bylo více, zejména lexikálních, Habelić i Belostenec zdůrazňují hlavně rozdíly v realizaci jerů a jatu, které byly nejmarkantnější.²⁴⁸ Habelić patrně předpokládal, že jeho kajkavsky psaná díla budou čtena i na

²⁴⁸ Pro „slovenski“ bylo pokládáno za charakteristické њ, њ > e; ě > e, zatímco pro „horvatski“ њ, њ > a; ě > i.

nekajkavském území, kde se užívá „horvatski“ jazyk, na což můžeme usuzovat již z předmluvy, kterou obsahuje *Zercalo Marianzko*.²⁴⁹

Tendenci vytváření spisovného jazyka hybridního typu můžeme sledovat v dílech autorů ozaljského kruhu. Základem tohoto jazyka se stal interdialekt, který se spontánně utvářel na styku čakavského, kajkavského a štokavského nářečí, přičemž čakavských elementů v něm bylo zastoupeno nejvíce. Nešlo tedy patrně o jazyk uměle vytvořený pro potřeby literárních děl, nýbrž důsledek interakce mezi nářečími. Obdobným jazykem totiž byly psány i osobní dopisy či úřední záznamy. Fonetické rozdíly nepředstavovaly výrazný komunikační problém, ale větší potíže přinášela rozdílná slovní zásoba. V oblasti kolem řeky Kupy byla obvykle známa jak slova čakavského, tak i kajkavského původu, ale pokud měl být psaný text srozumitelný i mimo toto ohnisko interdialektu, bylo nutno řešit otázku rozdílného lexika. K tomu sloužilo například používání kontaktních synonym, kdy se vedle sebe užívaly výrazy z různých nářečí, aby čtenář alespoň některému z nich porozuměl. Ovšem tato idea se setkávala s velkými problémy v literární praxi. Napomohla sice pochopení smyslu, ovšem hromadění kontaktních synonym působilo často těžkopádně a způsobovalo problémy zejména při tvorbě veršů. Proto se autoři ozaljského kruhu v uměleckých textech snažili spíše vyhýbat hromadění kontaktních synonym a raději používali tato synonyma pocházející z různých nářečí distančně - např. na jednom místě textu použili kajkavský výraz a čakavský výraz stejného významu na jiném místě. Postupně tak hybridní jazyk absorboval slovní zásobu z různých nářečí a časem docházelo k sémantické polarizaci - mezi původními synonymy vznikaly drobné významové rozdíly, což vedlo k obohacování slovní zásoby.

Výraznou lingvistickou osobností ozaljského kruhu byl Ivan Belostenec, který pocházel sice z kajkavského prostředí, ale snažil se do svého jazyka vědomě zabudovávat i prvky ostatních nářečí. Jeho slovník *Gazophylacium* obsahuje kromě kajkavské slovní zásoby i slova z Dalmácie a tehdy ještě Turky

²⁴⁹ „Tak, komu knjizice ove ne budu po volje, naj je ostavi, ... naj nove bolše spravi, ... Ništarmanje, komu se horvatski hoče govoriti, neka reče mesto *lehko lahko*, mesto *osem osam*, mesto *jalen jalan*, mesto *nesem nisam*, etc. Ar ne teško mesto *E* postaviti ili reči *I* ali mesto *E A*.“ (Šojat, O 1977b: 60)

ovládané Slavonie. Vzhledem k tomu, že práci na tomto slovníku dokončili a slovník vydali až roku 1740 Andrija Mužar a Jeronim Orlović, uvažovalo se dříve o možnosti, že právě oni doplnili do slovníku tato dalmatská a slavonská slova. Když však byly objeveny texty Belostencových kázání, zjistilo se, že i on sám tato slova ve svých textech používal. Belostenec do svého slovníku, jehož základ je kajkavský, zahrnul i slovní zásobu obsaženou ve slovnících Fausta Vrančiče či Jakova Mikalji. Díky uvádění ekvivalentů v různých nářečích se *Gazophylacium* v 18. století stalo významnou pomůckou zejména v komunikaci mezi kajkavským jazykovým prostředím a nedávno osvobozenými oblastmi Slavonie. Snaha o nadnářeční univerzálnost je vidět i v Belostencově způsobu zápisu hlásek, v nichž je rozdíl mezi nářečími nejmarkantnější: è < ě; ë < ъ, ѣ (Vončina 1977: 200). To mělo umožnit, aby každý čtenář příslušný grafém ztotožnil s tím fonémem, kterému v jeho nářečí odpovídá²⁵⁰.

Hybridní jazyk užívaný v literatuře autorů ozaljského kruhu se mohl stát základem budoucí standardizace společného chorvatského jazyka, který by zahrnul prvky všech chorvatských nářečí, zejména pak kajkavského a čakavského. Tento nadějný pokus ale neměl dlouhého trvání, neboť končí rokem 1671. Důsledkem působení ozaljského kruhu ale bylo posílení vazeb mezi kajkavským severem a čakavským severozápadem. Ozaljský kruh měl zásluhu také na postupném stírání rozdílu mezi označením „horvatski“ a „slovenski“ jazyk, neboť právě díky propojení těchto jazyků v literatuře ozaljského kruhu začínají být také jejich označení vnímána jako synonyma, což je vidět například u Matijaše Magdaleniče. Od toho byl již jen krok k přenesení termínu „horvatski“ jazyk na kajkavštinu, což poprvé provedl Baltazar Milovec. Během druhé poloviny 18. století postupně převládlo užívání tohoto názvu právě pro kajkavštinu.

Po potlačení zriinsko-frankopanského spiknutí došlo k výraznému oslabení chorvatské státoprávní samostatnosti a omezení moci chorvatského

²⁵⁰ Z toho plyne, že např. u slova, které Belostenec zapisuje *Těfzěn*, by byla výslovnost v jednotlivých nářečích následující:

è = e, ë = e, *Těfzěn* = *tesen* - ekavská kajkavština

è = e, ë = a, *Těfzěn* = *tesan* - ekavská čakavština a štokavština

è = i, ë = a, *Těfzěn* = *tisan* - ikavská čakavština a štokavština

è = ije, ë = a, *Těfzěn* = *tijesan* - ijekavská štokavština.

sněmu. Vznikl také nový orgán s výkonnou mocí - bánská konference, existující až do roku 1701. „Faktickým vládcem v zemi se stal generál karlovecké hranice Johann Herberstein, který se snažil odtrhnout Chorvatsko od Uher a spojit je s rakouskými alpskými zeměmi.“ (Rychlík - Perenčević 2007: 118) Pro odpor chorvatské šlechty se však tento plán neuskutečnil. To byl patrně poslední okamžik, kdy existovala byť jen velmi hypotetická možnost, že by se kajkavský sever chorvatských zemí mohl stát součástí slovinského kulturního prostoru. Po osvobození Slavonie od Turků ale došlo k obnovení vazeb chorvatských kajkavců na východ a k posílení vědomí o státní jednotě Chorvatska, Slavonie a Dalmácie. V tomto rámci se také později začala utvářet společná národní identita, ačkoli po jazykové stránce se spíše stabilizovaly „regionální jazyky“, v nichž bylo vydáváno stále více knih.

Zatímco tendence budování jazyka hybridního typu s koncem ozaljského kruhu až na výjimky ustávají, dál pokračuje vydávání literatury psané v jazyce založeném na záhřebské kajkavštině. I tato záhřebská kajkavština však byla do jisté míry interdialektem.²⁵¹ Velmi brzy se podoba tohoto psaného jazyka stabilizovala. Již zhruba v polovině 17. století se ustálil i pravopisný úzus²⁵², který byl víceméně převzat podle maďarského vzoru a bez výrazných změn zůstal zachován až do 19. století. Pozdější změny v maďarském pravopisu již do kajkavského úzu nepronikly. Tím také došlo ke

²⁵¹ Záhřeb byl stále velmi malým městem - v 18. století dosáhl počtu přibližně 7000 obyvatel (Rychlík - Perenčević 2007: 446). Přesto v něm patrně již tehdy probíhaly vyrovnávací jazykové procesy, do kterých vstupovali i mluvčí přicházející z čakavských a štokavských oblastí. Výsledkem těchto vyrovnávacích procesů byl interdialekt, který se výrazně lišil od lokálních dialektů sousedních vesnic. Jeho základ byl stále kajkavský, ale preferoval jazykové prvky společné starousedlíkům i nově příchozím.

²⁵² Tomu, že měl jazyk kajkavské literatury skutečně nadnářeční povahu, nasvědčuje i důsledné psaní hlásky [**d'*] jako *gy* téměř u všech kajkavských autorů, přestože v mluveném jazyce západní a jihozápadní části kajkavského nářečí proběhla změna [**d'*] > [*lj*], stejně jako ve slovinských dialektech. To samé platí i pro změnu praslovanské nosovky a vokalického *l > u*, která je typická pro spisovnou kajkavštinu, ačkoli velká část kajkavských dialektů má v mluvené podobě realizaci *o* nebo *o*. Pravopisný úzus zahrnoval způsob zápisu hlásek pomocí kombinace grafémů. Například palatály (a shodně i sekundární souhláskové skupiny) se zapisovaly následovně: [*l'*] a [*lj*] se psalo *ly* nebo *li*; [*ń*] a [*nj*] se psalo *ny* nebo *ni*. Pro ilustraci uvádím také ukázkou převažujícího zápisu grafémů pro [c], [z], [s], [č], [ž], [š] ve starší kajkavské literatuře a srovnání se zápisem ve slovinské bohoričici:

současná transkripce	c	č	z	ž	s	š	sk, sp, st	šk, šp, št,	šč
chorvatská kajkavština	cz	ch	z	č, s	ž	š, šs	zk, zp, zt	fk, fp, ft	čh
slovinská bohoričice	z	zh	s	sh	ř	řh			řh

vzniku rozdílů v zápisu grafémů mezi kajkavštinou a slavonskou štokavštinou. Ve Slavonii se totiž literatura začala rozvíjet až v polovině 18. století a většina tamních autorů převzala aktuální (tedy novější) maďarský pravopisný úzus (Šojat, A. 1971: 83).

Velký význam otázky systému grafémů přikládal Pavao Ritter Vitezović. Stávající stav pokládal za neuspokojivý, protože svůj pohled neomezoval pouze na kajkavskou oblast. Jeho vizí bylo sjednotit různé grafické systémy jednotlivých regionů tak, aby jednomu fonému odpovídal vždy jen jeden grafém. Toho chtěl dosáhnout prostřednictvím zavedení diakritických znamének a speciálních znaků, ale tato reforma narazila na technické problémy, neboť takové znaky v jeho době nebyly v knihtisku ještě běžně užívány. Přesto je například v rukopisu svého nevydaného slovníku *Lexicon latino-illyricum* důsledně dodržoval. Ačkoli se Vitezovićova reforma v jeho době neprosadila, ubíraly se tyto úvahy stejným směrem, jakým se vydal ve 30. letech 19. století Ljudevit Gaj.

S nárůstem objemu kajkavské knižní produkce koncem 17. a v první polovině 18. století se její jazyk dále kultivuje a plní úlohu spisovného jazyka nejen v Záhřebu, ale i v místech, kde se hovořilo odlišnými místními dialektami kajkavštiny. Do epochy osvícenství vstupuje již v plně rozvinuté podobě s ustáleným lexikem i syntaxí, byť formálního gramatického popisu se jí dostalo až v ke konci 18. století²⁵³. Z oblasti náboženské literatury se od druhé poloviny 18. století rozšiřuje užívání kajkavštiny jak do žánrů světské literatury, tak i do sféry literatury naučné a odborné. Vycházejí v ní spisy lékařské a zejména právní, či učebnice pro různé obory (např. učebnice matematiky, zeměpisu atd.). Toto postavení kajkavština ztrácí po roce 1835. Způsob, jakým se tak stalo provázelo mnoho peripetií, při nichž působilo mnoho nejrůznějších faktorů. Hlavní příčina je však zřejmá. Chorvatské národní obrození je provázeno ideou národa, v jehož rámci představovalo kajkavsky hovořící obyvatelstvo na chorvatském severu početní menšinu.

²⁵³ První mluvnici kajkavštiny *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche* vydal v němčině roku 1783 Ignacius Szent-Mártony. 1795 pak následovala další německy psaná mluvnice kajkavštiny *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen* Franze Korniga.

Regionální spisovné jazyky v tomto směru představovaly překážku pro faktické vytvoření takového jednotného národa, jaký se zrodil v romantických představách obrozenců. Součástí těchto představ byla i myšlenka, že jeden národ musí mít jeden společný spisovný jazyk, která do značné míry ignorovala reálnou jazykovou situaci. Vytváření národů v duchu obrozeneckých představ probíhalo nejen na základě společného etnického původu a přirozených sociálních a kulturních vazeb, ale výraznou měrou se na něm podílela také účinná propagace těchto idejí. Ta se Ljudevitu Gajovi na stránkách jeho novin dařila velmi úspěšně a prosazení spisovného jazyka na štokavském základě i reforma písma proběhly ve velmi krátkém období. Jediným výrazným odpůrcem této změny a zastáncem kajkavského spisovného jazyka zůstal Ignac Kristijanović (1793-1884), kterému vyjadřoval podporu slovinský jazykovědec Jernej Kopitar (1780-1844). Gajovo úsilí zase výraznou měrou podporoval například Pavel Josef Šafařík, který se v té době již těšil značné vážnosti. Rozhodující pro afirmaci „ilyrského“ štokavského jazyka byla skutečnost, že na literární scénu vstoupila početná skupina převážně mladých a radikálním reformám příznivě nakloněných autorů, kteří ve své umělecké literární tvorbě výrazně kvalitativně i kvantitativně předčili své kajkavsky píšící současníky. O sto let později napsal epitaf spisovnému kajkavskému jazyku Miroslav Krleža ve své básni *Planetarijom*:

...	...
<i>V megli sem videl, videl sem v megli: seh križneh putov konec i kraj.</i>	<i>V mlze jsem viděl, viděl jsem v mlze: konec cest křížových, a nikde ráj ...</i>
<i>V meglenom blatu, v pogrebnom maršu, otkod nas nigda več nebu nazaj, Ileri kak pilki, faklonosi, zaškrabani dijaki, larfonosi, pokapali su paradno starinsku reč Kaj.</i>	<i>V mlhavém bahně, v pohřebním marši, z nichž není návratu zpět, v rodný kraj, ilyrové, hrobaři, světloňoši, žáci darebáci, larvošonoši, pohřbili parádně pradávne KAJ.</i>
<i>Kak zvon je Kaj grmelo, kak kres je Kaj plamtelo, kak jogenj, kak harfa vekomaj, a oberpilko v gali, s pogrebnom faklom v roki med ilerskimi fanti, mertvečkemi snuboki, špaceral se doktor Ludwig von Gay.</i>	<i>Jako zvon KAJ hřímalo, jak jiskra KAJ zaplálo, jak oheň, harfa, co věčně zní v máj, a óbrhrobař, celý v gala, pohřební svíce v rukou plála, mezi mládenci ilyrskými, snoubenci smrti určenými, špacíroval se doktor Ludwig von Gay.</i>
...	...

ZÁVĚREM

Srovnání počátků slovinské a kajkavsko-chorvatské literatury ukazuje, jak důležitou roli měly historické faktory i osobní angažovanost významných osobností na její další směřování. Slovinské země a kajkavsko-chorvatská oblast spolu bezprostředně sousedí a jejich dialekty v příhraničním pásmu jsou úzce příbuzné, což by mohlo implikovat společný kulturní i jazykový vývoj, avšak v důsledku působení odlišných vnějších faktorů se tyto oblasti začaly vyvíjet odlišným způsobem.

Během druhé poloviny 16. století se slovinským protestantům podařilo vybudovat společný slovinský spisovný jazyk, který vycházel z centrálního doleňského nářečí. Podnětem k tomu byly pohnutky náboženské - snaha šířit text bible a myšlenky reformace mezi obyvatelstvo v jejich rodném jazyce prostřednictvím tištěné literatury. Ta byla sice téměř výhradně překladová a měla náboženský obsah, ale spisovný jazyk, který jejím prostřednictvím dostává ustálenou pravopisnou, lexikální a syntaktickou podobu, se mohl stát nástrojem i pro uměleckou tvorbu beletristickou. K tomu bohužel nedošlo, neboť tato půl století trvající tradice byla násilně přerušena.

Snahou slovinských protestantů bylo šířit ideu reformace i dále na východ. Usilovali však o jednotu ideovou, nikoli jazykovou. Rozhodnutí Primože Trubara vydávat náboženské texty pro chorvatské země v odlišné jazykové mutaci - tedy v překladu do severočakavské chorvatštiny, se kterou se v mládí seznámil - znamenalo ve svém důsledku vymezení budoucího slovinského jazykového, národního a kulturního prostoru. Šlo o krok realistický, neboť snaha o přílišnou jazykovou univerzalitu by výrazně snížila šance na kladné přijetí literatury. Něco takového se později stalo osudné čakavské hlaholské literatuře, která v důsledku rusifikace motivované snahou o univerzalitu ztratila svou životaschopnost.

Ke konci 16. století existují kontakty mezi prvními chorvatskými kajkavsky píšícími autory a slovinskými protestanty, pro které se Varaždin dokonce stává na jistou dobu útočištěm před rekatolizací. Tato kulturní spolupráce však nemá dlouhého trvání. Slovinské reformaci se nepodařilo rozšířit svůj vliv natrvalo do kajkavské oblasti chorvatského severu a brzy ztratila pozice i ve slovinských zemích. Důsledky protireformace pro rozvoj

literatury v domácím jazyce byly zdrcující. Jak ve slovinských zemích, tak v kajkavské oblasti chorvatského severu nastala poměrně dlouhá přestávka v literární tvorbě. Šlo o specifickou reakci na předchozí období, neboť ve zdejších katolických kruzích představa literatury v domácím jazyce automaticky vyvolávala asociace na protestantský knihtisk. Tento defenzivní přístup brzdící rozvoj literatury ostře kontrastuje s ofenzivním přístupem církve v jiných oblastech, které nebyly pod její kontrolou a kde chtěla ve stejné době s pomocí vlastní náboženské literatury provádět misijní činnost. To se týkalo především slovanského obyvatelstva na území osmanské říše a pravoslavných Slovanů. Zatímco tady představovalo úsilí katolické církve z jazykového hlediska integrující faktor, ve slovinských zemích likvidace protestantských knih a zanedbání vlastní literární tvorby v první polovině 17. století přispělo k výrazné dezintegraci již vytvořeného a životaschopného spisovného slovinského jazyka.

Zatímco v 16. století vycházely literární impulsy od slovinských protestantů, v 17. století se z protireformační letargie dříve vzpamatovávající chorvatští kajkavci a již od 40. let začíná vycházet řada děl, na jejichž vzniku se podílejí nejen duchovní, ale i světszí autoři. Výrazné postavení tu mají představitelé tzv. ozaljského kruhu, které ovšem nemůžeme považovat za čisté kajkavce, neboť jejich tvorba představovala pokus o etablování jazyka hybridního typu. Od poloviny 70. let je znát jistý pokles kajkavské literární produkce, související s rozpadem ozaljského kruhu a patrně také s vídeňskými válkami. Ve stejné době se obnovuje vydávání slovinské literatury, což souvisí také se zřízením tiskárny v Lublani. Koncem 17. století získává tiskárnu i Záhřeb. Přestože se slovinská a kajkavská literatura tiskla také například ve Štýrském Hradci, Vídni, Klagenfurtu, Trnavě či Bratislavě, domácí knihtisk měl nesporně velký stimulační vliv na růst objemu literární produkce i ustálení jejího jazykového úzu.

Katolická obnova dala baroknímu období ve slovinských zemích a kajkavské oblasti chorvatského severu specifický ráz. Literární vývoj byl zúžen převážně na náboženskou literaturu, ve které dominoval žánr kázání. Jeho podoba se u jednotlivých autorů velmi lišila v závislosti na publiku, kterému byla kázání určena, ale výraznou roli tu hrál také individuální styl a nadání autorů. Někteří z nich používají postupy příznačné pro barokní literaturu evropskou

(např. hypertrofii obrazů, symbolů, přirovnání a příkladů), zatímco texty jiných autorů explicitně žádné výrazné známky barokního stylu nevykazují.

Sbírky kázání vydávané od konce 17. století nabývají značného rozsahu (až několika tisíc stran), v němž dochází k ustálení podoby jazyka po stránce pravopisné, lexikální, syntaktické i stylistické. Zatímco reformace čerpala hlavně z německých předloh, jejichž překlad vnášel do slovanských jazyků nepřírozené syntaktické struktury a velké množství německých lexikálních výpůjček, katolická obnova využívala větší měrou předlohy latinské, které přirozenou syntaxi slovanských jazyků narušovaly mnohem méně. Kazatelům sloužily za příklad některé v té době rozšířené latinské příručky a sbírky citátů. Jejich využívání vnášelo stejná či obdobná přirovnání, metafory a přísloví do různých jazyků a přispívalo tak k vytváření společného kulturního vědomí, avšak v jazykové podobě přizpůsobené danému regionu. Kajkavština založená na záhřebském interdialektu byla stejně tak regionálním spisovným jazykem, jako slovinské „zemské jazyky“ na území Kraňska, Korutan a Štýrska. Otázku integrace těchto jazyků v rámci větších národních celků řešilo různým způsobem až národní obrození v 19. století. I tehdy však etablování národních jazyků umožňovala pouze literární tvorba. Teprve ta mohla prokázat možnost plnohodnotného využití národního jazyka.

V průběhu 19. století, na jehož konci vrcholí proces jazykové standardizace kodifikací normy spisovné slovinštiny i chorvatštiny, byla vzorem jazyka díla „dobrého autora“. Tuto roli hrála literatura při dílčích úpravách kodifikované jazykové normy ještě v první polovině 20. století. Poté však ve společnosti začínají převládat jiné formy komunikace - vliv hromadných sdělovacích prostředků a zvýšená migrace obyvatelstva v rámci národních a státních celků narušuje tradiční strukturu dialektů, dynamizuje vyrovnávací procesy a nastoluje vztah diglosie mezi spisovným jazykem užívaným v oficiální komunikaci a jazykem hovorovým. Literatura od druhé poloviny 20. století stále častěji využívá jako výrazového prostředku tohoto hovorového jazyka, aby se více přiblížila emocionálnímu světu čtenáře. Současně s jazykem neustále experimentuje a tím prozkoumává možnosti jeho dalšího vývoje. Nemůže již být pokládána automaticky za základ normy spisovného jazyka, ale zůstává jazykovědcům trvalou inspirací při sledování potenciálních trendů jeho vývoje.

RESUMÉ

Vliv literatury na proces standardizace kajkavské jazykové oblasti.

Disertační práce je věnována vlivu literární tvorby na proces jazykové standardizace chorvatské kajkavštiny. Paralelně je sledováno také formování spisovného slovinského jazyka v literatuře slovinské. Přestože kajkavské dialekty se slovinskými sousedí a jsou s nimi úzce příbuzné, jazyková standardizace kajkavštiny a slovinštiny pod vlivem odlišných historických podmínek probíhala na sobě nezávisle a jde tedy o dva samostatné procesy, které jsou však podřízeny stejným zákonitostem.

Úvodní část práce je věnována evropskému kontextu konstituování literatur v národních jazycích a zásadním změnám, které nastaly po rozšíření knihtisku. Autor v ní popisuje faktory, které měly dopad na žánrové složení a objem literární produkce v národních jazycích. Rozšíření knihtisku vyvolalo také potřebu utváření a standardizace nadnářečních jazyků pro větší územní celky. V této části je pojednáno o počátcích chorvatského i slovinského knihtisku a také provedeno srovnání se situací v českých zemích, německém a italském prostředí.

Hlavní část práce zpracovává dvě historická období, v nichž se utvářely základy slovinské a kajkavsko-chorvatské literární tradice. Prvním z nich je období reformace, respektive 16. století, kdy se v dílech slovinských protestantů konstituuje jednotný spisovný jazyk, jehož vývoj probíhá od samého počátku samostatně a nezávisle na vývoji ostatního jihoslovanského prostoru. Ve stejné době vycházejí tiskem první díla psaná chorvatskou kajkavštinou. Druhým zpracovávaným obdobím je baroko, jehož literatura byla ve slovinském i kajkavsko-chorvatském prostředí podřízena potřebám katolické obnovy. Násilné přerušení slovinské protestantské literární tradice vedlo v tomto období k prohloubení rozdílů mezi psanou podobou jazyka jednotlivých slovinských regionů, které byly překonány až za národního obrození. Chorvatská kajkavština se díky narůstajícímu objemu literární produkce v polovině 17. století konstituuje jako regionální spisovný jazyk, který je však ve třicátých letech 19. století vytlačen do pozice pouhého nářečí a v oficiálních funkcích nahrazen spisovným jazykem založeným na štokavském nářečí početnější části chorvatského národa.

RÉSUMÉ

The influence of literature on the process of standardising the Kajkavian language region.

The dissertation looks at the influence that literary works have had on the process of the language standardisation of the Croatian Kajkavian language. At the same time it follows the formation of the standard Slovenian language in Slovenian literature. Despite the fact that Kajkavian dialects are neighbours to the Slovenian dialects and are closely related to them, the language standardisation of the Kajkavian and Slovenian languages took place independently of each other, influenced by different historical conditions, and is therefore two separate processes which, however, are subject to the same regularities.

The introduction looks at the European context of the formation of literatures in national languages and the fundamental changes that occurred following the expansion of book-printing. In it the author describes the factors that had an impact on the genre composition and literary production in national languages. The expansion of book-printing also caused the need for creating and standardising languages incorporating several dialects over larger territories. In this part the beginnings of Croatian and Slovenian book-printing are discussed and also a comparison is made with the situation in the Czech lands and the German and Italian environment.

The main part of the dissertation deals with two historical periods, in which the fundamentals of the Slovenian and Kajkavian-Croatian literary tradition were created. The first of them is the period of the Reformation, or more precisely the 16th century, when a standard literary language was formed in the works of Slovenian protestants. From the very beginning it developed separately and independently from other parts of the south Slavonic region. At the same time the first works written in the Croatian Kajkavian language were being printed. The second period that is dealt with is the Baroque, whose literature in the Slovenian and Kajkavian-Croatian environment was subordinate to the needs of the Catholic Reformation. The forced discontinuation of the Slovenian Protestant literary tradition led in this period to a widening of the differences between the written form of the language in individual Slovenian regions which were not overcome until the National Revival. Thanks to the growing volume of literature being produced in the middle of the 17th century the Croatian Kajkavian language formed itself as the regional literary language but in the 1830's it was pushed into the position of just a dialect and in official functions was replaced by the standard language based on the Shtokavian dialect spoken by the larger part of the Croatian nation.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Alexandr VI. 38
Andreae, Jakob 62
Aquavivus Claudius 117
Balbín, Bohuslav 104
Barberini 131
Barbo, Franjo 76
Baromić, Blaž 19, 23
Basar, Jernej 103
Batizi, András 87
Baučer, Martin 106
Bauer, A. 107
Baumgarten, Konrad 21
Belostenec, Ivan 127, 128, 129, 143, 144, 145
Bindermann, Jakob 136
Bočić, Antun 73, 75
Bočić, Mihovil 73
Bohorič, Adam 61, 64, 65, 68, 69, 70, 90, 109, 112
Boner, Ulrich 55
Boninis, Boninus de 20
Bonomo, Petr 48, 55
Borinski, Karl 92
Bošnjak, Petar 18, 136
Bracciolini, Poggio 16
Brencz, Ivan 76
Brenner, Martin 78
Bučić, Mihajl 24, 80
Budina, Lenart 48
Bunić-Vučić, Ivan 120
Bürger, Gottfried 107
Burger, Johann 26
Canisius, Petr 97
Cedulin, Petar 117
Cerdonis, Matija 20
Crescente viz Wilhelm, Leopold
Crescimbeni, Giovanni Mario 108
Croce, Benedetto 121
Cvečić, Juraj 75
Čandek, Janez 97, 99
Dalmatin, Antun 71, 73, 74, 76
Dalmatin, Jurij 24, 26, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 79, 90, 97, 110, 111
Dobričević, Dobrić 20
Dolničar, Janez Gregor 108
Dominis, Markantun de 83
Domjanić, Stjepan 140
Đorđić, Ignjat 119, 120
Dragonus, Gašpar 25
Drinovački, Đuro 75
Dubčanský, Jan 29
Dvořák, Max 92
Erdödy, Petar 50, 76
Erdödy, Šimun 50
Erdödy, Tomo 51
Fabijanić, Ivan 75
Ferdinand I. 44, 46
Ferdinand II. 44, 46, 47, 78
Ferdinand III. 44
Ficino, Marsilio 103
Flacius Illyricus, Matthias viz Vlačić Matija
Frankopan, Fran Krsto 114, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 145
Frankopan, Nikola 114, 129, 145
Franković, Grgur 25

Fridrich III. Moudrý 42
 Frisius, Johannes 109
 Fröhlich, Sebastian 76
 Froschauer, Simprecht 21
 Fuček, Štefan 142
 Fürstenhein, Libor 21
 Gaiger, Janez Adam 108, 109, 112
 Gasparotti, Hilarion 141
 Glavinić, Sebastijan 22
 Gorgonzola Mediolanensis, Damianus di 23
 Greyscher, Matija 107
 Gruppenbach, Georg 26
 Gruppenbach, Oswald 26
 Gundulić, Ivan 25, 107, 120, 121, 135
 Gutenberg, Johannes 17, 18, 19
 Habelić, Juraj 125, 126, 127, 128, 133, 140, 143
 Hektorović, Petar 135
 Herberstein, Johann 146
 Herberstein, Žiga 108
 Hess, Andreas 20
 Hipolit viz Gaiger, Janez Adam
 Hoffhalter von Skrzetusky, Rafael 23, 24
 Hoffhalter, Rudolf 23, 24
 Homberger, Jeremiáš 64, 67
 Hren, Tomaž 77, 78, 79, 97, 99, 112
 Hubmaier, Balthasar 21
 Hutter, Elias 61
 Christanick, Mihael Gothard
 Ignác z Loyoly 46, 103
 Jakšić, Andrija 73
 Jamometić, Andrija 38
 Jeroným 41
 Jindřich VIII. 38
 Juričić, Jurij 61, 63, 71
 Jurjević, Gabrijel 136
 Kacijanar, France 48
 Kajetán, Tomáš 42
 Kanižlić, Antun 119, 120
 Karel Štýrský 46, 49, 50, 65, 77
 Karel V. 44
 Kastelec, Matija 99, 100, 105, 109, 110, 111, 112
 Kašić, Bartol 118, 119
 Kempis, Thomas 98, 99
 Kirchperger, Fabijan 76
 Klement VII. 43, 50
 Klement VIII. 117
 Klinc, Lukež 61
 Klombner, Matija 48, 63, 71, 74
 Kohem, Peter 142
 Koch, Ivan 107
 Kolonić, Ivan 73
 Kombol, Mihovil 120, 121, 132, 133
 Komenský, J. A. 109
 Konstantin 119
 Konzul, Stipan 73, 74, 75, 76, 81
 Kopitar, Jernej 109, 112
 Kostrenčić, Ivan 131
 Košutnik, Anton 104
 Kožičić, Šimun 23
 Krafft, Johann 26, 65
 Krajačević Sartorius, Nikola 123, 124, 133, 135, 138
 Krammer, Michael 103
 Krelj, Sebastijan 26, 61, 62, 63, 69
 Kryštof z Württembergu 55, 56, 58, 74
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 123

Kumprecht, Marko 61
 Lamormain, Wilhelm Germain 134
 Lev X. 38, 42
 Levaković, Rafael 22, 118, 119
 Ludvík XIV. 93, 114
 Ludvík z Württembergu 57
 Luther, Martin 41, 42, 43, 45, 54, 55, 62, 64, 71, 81, 82
 Magdaleníć, Matijaš 134, 135, 145
 Machiavelli, Niccolo 106
 Mandelc, Janž 24, 25, 51, 61, 63, 83, 85
 Manlius, Bartolomej 24
 Manlius, Johann viz Mandelc Janž
 Marie Bavorská 78
 Marie Terezie 93, 96
 Marulić, Marko 15, 25, 33, 98
 Marušič, Lovrenc 104
 Matyáš Korvín 15
 Matyáš (císař) 44, 78
 Maxmilián I. 44
 Maxmilián II. 44, 58, 81, 82
 Mayr, Janez Krsnik 27, 107, 108
 Mayr, Johann Baptist viz Mayr, Janez Krsnik
 Medici, Cosimo de 16
 Megiser, Hieronymus 61, 70, 106, 109
 Melanchton, Filip 45, 69
 Melantrich z Aventina, Jiří 21
 Melissander, Gašper 63
 Menčetić, Vladislav 25
 Mentelin, Johannes 55
 Merčerić, Leonardo 75
 Mertlic, Lenart 48
 Mikalja, Jakov 119, 145
 Mikulić, Alexander 107, 136
 Milovec, Baltazar 123, 135, 145
 Modruški, Nikola 15, 23
 Molière 131, 132
 Montecuccoli, Raimondo 114
 Morhart, Ulrich 26, 55
 Mulih, Juraj 140
 Mungerstorf, Peter 107
 Münster, Sabastian 57
 Mužar, Andrija 128, 145
 Myconi, Friedrich 42
 Nádasdy, Tomasz 21
 Naglič, Martin 109
 Niccoli, Niccolò 16
 Occhi, Carlo Antonio 25
 Orlović, Jerolim 128, 145
 Paglovec, Frančišek Miha 106
 Pachernecker, Leonard 97
 Palmotić, Junije 120
 Paltašić, Andrija 20
 Pasqualibus, Peregrinus de (de Bononiensis) 19
 Pavel III. 45, 46, 55
 Pergošić, Ivan 24, 83, 84, 86, 87, 88
 Petrarca, Francesco 16
 Petretić, Peter 123, 124
 Pfister, Albert 55
 Philopatridus Illiricus viz Trubar, Primož
 Pišček, Juraj 73
 Pius V. 39
 Prešeren Janez Krsnik 108
 Prešeren, France 107
 Pričik, Ivan 73
 Rački, Franjo 131
 Ramschissl, Jernej 107

Ratkaj, Juraj 129, 134
 Riegl, Alois 92
 Rogerius viz Krammer, Michael
 Römer, Sebastian 73
 Romuald viz Marušič, Lovrenc
 Rotterdamský, Erasmus 26, 41, 42, 48
 Rudolf II. 44, 38
 Řehoř XV. 83
 Sachs, Hans 71
 Salutati, Coluccio 16
 Santa Clare, Abrahamà 140
 Savinec, Andrej 61, 63, 64
 Scaliger, Julius Cesar 103, 104
 Schefferová, Urška 107
 Scheurl, Kristof 42
 Schönleben, Janez Ludvig 98, 99, 104,
 106, 107, 112
 Schweiger, Janž 61, 64
 Skalar, Adam 98
 Skuryanez, Jernei viz Morhart, Ulrich
 Sommaripa, Gregorio da 97
 Spanmüller-Pontanus, Jakub 104
 Stipanić, Stipan 73
 Stobej, Jurij 78
 Stojković, Ivan 15
 Strich, Fritz 92
 Stržinar, Ahacij 105, 106, 124
 Sulejman 130
 Svetokriški, Janez 102, 103
 Šajtić, Andrija 87
 Šimunić, Mihalj 126
 Šivčić, Matija 75
 Šižgorić, Juraj 23
 Škrinjarić, Blaž 24
 Škvorc, Stjepan 140
 Špindler, Kryštof 63
 Tasso, Torquato 120, 121, 130
 Temparica, Marin 117
 Tetzl, Johann 41
 Textor, Urban 48
 Torresani de Asola, Andrea 19, 22, 23
 Trost, Andrej 107
 Trost, Matija 62
 Trubar, Felicijan 61, 64, 67
 Trubar, Primož 48, 54, 55, 56, 57, 58,
 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 81,
 90, 97
 Tulščak, Janž 61, 64, 73
 Ungnad, Ivan 51, 73, 74, 75, 76
 Ungnad, Krsto 51
 Valvasor, Janez Vajkard 106, 107, 108,
 112, 136
 Verböczy, István 24
 Vergerius mladší, Petar Pavao 55, 56,
 73, 74, 75
 Vergerius, Ivan 56
 Vitezović, Pavao Ritter 25, 107, 108,
 136, 137
 Vlačić, Matija 43, 45, 55, 62, 63, 73,
 82
 Vlahović, Grgur 73, 75
 Vramec, Antun 24, 57, 85, 86, 87, 88,
 123, 137
 Vrančić, Faust 25, 70, 145
 Werex, Johannes 107
 Werex, Peter 107
 Wilhelm, Leopold 131, 134
 Wölfflin, Heinrich 92
 Zagrabec, Štefan 141
 Zmajić, Matija 73
 Znojilšek, Janž 61, 62

Zrinská, Ana Katarina 129

Zrinský, Juraj 24, 83

Zrinský, Nikola 51, 87, 114

Zwingli, Ulrich 38, 63

Zrinský, Nikola Šubić 130

Zrinský, Petar 114, 129, 130, 131

LITERATURA

- Bacci, Massimo Livi, 2003: **Populace v Evropské historii**. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Badurina-Stipčević, Vesna, 1999: **Život sv. Pavla Pustinjaka u Gašparotijevu Cvetu sveteh**. In: KAJ, XXXII, č. 6. Zagreb: Kajkavsko spravišče, 1999. s. 39-57.
- Bartolić, Zvonimir, 1980: **Sjevernohrvatske teme**. Čakovec: Zrinski.
- Batušić, Nikola, 1997: **Problemi proučavanja kajkavske drame 18. stoljeća**. In *Prvi hrvatski slavistički kongres*. Zbornik radova II. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1998. s. 93-98.
- Batušić, Nikola, 2002: **Starija kajkavska drama**. Zagreb: Disput.
- Bělič, Jaromír, 1972: **Nástin české dialektologie**. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Bělič, Jaromír, 1988: **Přehled nářečí českého jazyka**. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Berčič, Branko, 1968: **Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris**. Ljubljana: Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem.
- Black, Jeremy, 2003: **Evropa osmnáctého století**. Praha: Vyšehrad.
- Černý, Václav, 2005: **Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti. (3) Baroko a klasicismus**. Jinočany: Nakladatelství H@H.
- Črnja, Zvane, 1988a: **Kulturna povijest Hrvatske. Prvi svezak**. Opatija: IRO „Otokar Keršovani“.
- Črnja, Zvane, 1988b: **Kulturna povijest Hrvatske. Drugi svezak**. Opatija: IRO „Otokar Keršovani“.
- Dalmatin, Jurij, 1584: **Biblija, tu je vse svetu pismu stariga inu noviga testamenta**. [Elektronická verze vybraných knih zpřístupněná na internetu v roce 2004: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?l=sl>]. Ljubljana: Društvo Svetopisemska družba Slovenije.
- Damjanović, Stjepan, 1994: **Hrvatsko književno srednjovjekovlje**. Zagreb: Erasmus naklada.
- Duka, Dominik, 1990: **Úvod do Písma sv. I/I Všeobecný úvod do Písma sv.** Praha: Kazatelské středisko Československé provincie Řádu bratří Kazatelů.
- [kolektiv autorů] 1987-2002: **Enciklopedija Slovenije 1-16**. Ljubljana: Mladinska knjiga

- Farkaš, Loretana, 1997: **Jezikoslovna nastojanja Matije P. Katančiča uoči preporoda**. In *Prvi hrvatski slavistički kongres*. Zbornik radova II. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1998. s. 143-148.
- Frangeš, Ivo, 1987: **Povijest hrvatske književnosti**. Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske; Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Franičević, Marin - Švelec, Franjo - Bogišić, Rafo, 1974: **Povijest hrvatske književnosti, knjiga 3. Od renesance do prosvjetiteljstva**. Zagreb: Liber, Mladost.
- Frkin, Vatroslav, 1991: **Knjižnica franjevačkog samostana u Krapini**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 321-327.
- Frkin, Vatroslav, 1999: **Hilarion Gašparoti**. In: KAJ, XXXII, č. 6. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1999. s. 29-38.
- Grdina, Igor, 1990: **Primož Trubar, oblika - pomen - smisel slovenske usode**. In *Zbornik predavanj: XXVI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 25.6.-14.7.1990*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1990. s. 19-34.
- Grdina, Igor, 1995: **Starejša slovenska nabožna književnost**. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Grdina, Igor, 1999: **Od brižinskih spomenikov do razsvetljenstva**. Ljubljana: Obzorja.
- Hercigonja, Eduard, 1975: **Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2. Srednjovjekovna književnost**. Zagreb: Liber, Mladost.
- Holý, Jiří, 2006: **Kostnická škola a její souvislosti**. In: Haman, Aleš - Holý, Jiří - Papušek, Vladimír: *Kritické úvahy o západní literární teorii*. Praha: ARSCI.
- Hladnik, Miran, 1998: **Regionalizem in slovenska književnost**. In *Zbornik predavanj: XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29.6.-18.7.1998*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1998. s. 103-114.
- Hlaváček, Ivan - Kašpar, Jaroslav - Nový, Rostislav, 2002: **Vademecum pomocných věd historických**. Praha: H&H.
- Im Hof, Ulrich, 2001: **Evropa a osvícenství**. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. [Z německého originálu *Das Europa der Aufklärung*, Mnichov 1993, přeložil Alexej Klusák.]
- Jakopin, Franc, 1996: **Slovensko knjižno besedišče v stiku z drugimi slovanskimi jeziki**. In *Zbornik predavanj: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24.6.-13.7.1996*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. s. 27-36.

- Jakšić, Marijana, 2001: **Senjske inkunabule i senjska tiskara** [diplomová práce]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Jambrek, Stanko, 1999: **Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća**. Zaprešić: Matica hrvatska.
- Janež, Stanko - Ravbar, Miroslav, 1966: **Pregled slovenske književnosti**. Maribor: Obzorja.
- Jelčić, Dubravko, 1997: **Povijest hrvatske književnosti**. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Jembrih, Alojz, 1990: **Zapisnici bilježnika trgovišta Krapine (1574-1818)**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 248-252.
- Jembrih, Alojz, 1987: **Osvrt na funkciju slovenskog jezika u Frana Krsta Frankopana**. In *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 315-334.
- Jembrih, Alojz, 1991: **Hrvatsko-slovenske književnojezične veze**. Čakovec: TIZ Zrinski.
- Jesenšek, Marko, 1996: **Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj**. In *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999. s. 327-343.
- Ježić, Slavko, 1921: **Život i rad Frana Krste Frankopana s izborom iz njegovih djela**. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ježić, Slavko, 1944: *Hrvatska književnost od početaka do danas 1100-1941*. Reprint 1993. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Jirásek, Karel, 1999: **Čakavská nářečí a čakavská literatura** [diplomová práce]. Praha: Filozofická fakulta.
- Jonke, Ljudevit, 1965: **Književni jezik u teoriji i praksi**. Zagreb: Znanje.
- Juvan, Marko, 1987: **Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav**. In *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 175-184.
- Kalinski, Ivo, 1990: **Kajkaviana - fenomen i upit**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 224-225.
- Kalinski, Ivo, 1991: **Osviještenost „umirućim jezikom“**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 284-286.

- Karpatský, Dušan, 2001: **Malý labyrint literatury**. 3. doplněné vydání. Praha: Albatros.
- Katičić, Radoslav, 2004: **Hrvatski jezični standard**. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 5-56.
- Kekez, Josip, 1997: **Književna revalorizacija XVIII. stoljeća**. In *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1998. s. 165-168.
- Kenda Jež, Karmen, 1996: **Med narječjem in književnim jezikom**. In *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999. s. 304-317.
- Kombol, Mihovil, 1961: **Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda**. Zagreb: Matica hrvatska.
- Koruza, Jože, 1987: **Obdobje baroka - odprto vprašanje slovenske literarne zgodovine in kulturologije**. In *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 9-16.
- Kos, Janko, 1998: **Pregled slovenskega slovstva**. Ljubljana: DZS.
- Kravar, Zoran, 1975: **Studije o hrvatskom književnom baroku**. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lamprecht, Arnošt - Šlosar, Dušan - Bauer, Jaroslav, 1986: **Historická mluvnice češtiny**. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lisac, Josip, 1996a: **Bednjanski govor i štajerski dijalekatni idiomi**. In *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999. s. 277-286.
- Lisac, Josip, 1996b: **Hrvatski dijalekti i jezična povijest**. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lončarić, Mijo, 1988: **Kajkavsko narječje u svjetlu dosadašnjih proučavanja**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 117-131.
- Lončarić, Mijo, 1996a: **Hrvatsko-slovenski jezični odnosi**. In *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999. s. 254-268.
- Lončarić, Mijo, 1996b: **Kajkavsko narječje**. Zagreb: Školska knjiga.
- Macan, Trpimir, 2000: **Dějiny Chorvatů**. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Macura, Vladimír, 1988: **Průvodce po světové literární teorii**. Praha: Panorama.

- Mogoš, Milan, 1995: **Povijest hrvatskoga književnog jezika**. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Müller, Helmut - Krieger, Karl Friedrich - Volrath, Hanna, 2001: **Dějiny Německa**. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Munck, Thomas, 2002: **Evropa sedmnáctého století**. Praha: Vyšehrad.
- Neweklowsky, Gerhard, 1996: **Razvoj slovenskega knjižnega jezika v prvih desetih letih 1550-1560**. In *Logarjev zbornik: Referati s I. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999. s. 357-371.
- Novák, Arne - Novák, Jan V., 1995: **Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny**. [Reprint čtvrtého vydání, Olomouc 1936-1939.] Brno: Atlantis.
- Novak, Slobodan Prosperov, 1996: **Povijest hrvatske književnosti, I. knjiga**. Zagreb: Antibarbarus.
- Novak, Slobodan Prosperov, 1997: **Povijest hrvatske književnosti, II. knjiga**. Zagreb: Antibarbarus.
- Novak, Slobodan Prosperov, 1999: **Povijest hrvatske književnosti, III. knjiga**. Zagreb: Antibarbarus.
- Novak, Slobodan Prosperov, 2003: **Povijest hrvatske književnosti**, Zagreb: Golden marketing.
- Novak, Vilko, 1976: **Izbor prekmurskega slovstva**. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Novak, Vilko, 1987: **Prekmurske rokopisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja**. In *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 109-120.
- Orel, Irena, 1998: **Dežele v besedi - besede v deželah**. In *Zbornik predavanj: XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29.6.-18.7.1998*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1998. s. 35-52.
- Orožen, Martina, 1987: **Značilnosti jezikovne zgradbe pri Matiji Kastelcu**. In *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 253-265.
- Orožen, Martina, 1988: **Narječje in knjižni jezik**. In *Zbornik predavanj: XXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 4.7.-16.7.1988*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1988. s. 5-18.
- Orožen, Martina, 1989: **Prekmurski knjižni jezik**. In *Zbornik predavanj: XXV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.7.-15.7.1989*.

Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1989. s. 37-60.

- Orožen, Martina, 1996: **Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja**. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Paternu, Boris, 1989: **Obdobja in slogi v slovenski književnosti**. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Petr, Jan, 1971: **Základy slovinštiny**. Praha: Universita Karlova.
- Pogačnik, Jože - Zadavec, Franc. 1973: **Zgodovina slovenskega slovstva**, Maribor: Obzorje.
- Pogačnik, Jože, 1987: **Slovenska književnost in barok**. In Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 17-24.
- Pogačnik, Jože, 1998: **Slovensko slovstvo**, Ljubljana: DZS.
- Pogorelec, Breda, 1987: **Pogled na slogovno podobo baročnega besedila**. In Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 349-365.
- Pogorelec, Breda, 1996: **Slovanska ali slovenska naravnost načrtovanja slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja**. In *Zbornik predavanj: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24.6.-13.7.1996*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. s. 53-54.
- Porák, Jaroslav, 1983: **Humanistická čeština**. Praha: Univerzita Karlova.
- Price, Glanville, 2002: **Encyklopedie jazyků Evropy**. Praha: Volvox Globator.
- Rigler, Jakob, 1968: **Začetki slovenskega knjižnega jezika**. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Rajhman, Jože, 1988: **Slovenski protestantizem kot odločilna razvojna stopnja slovenske narodne biti**. In *Zbornik predavanj: XXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 4.7.-16.7.1988*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1988. s. 109-118.
- Ramovš, Fran, 1995: **Kratka zgodovina slovenskega jezika**. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center. [Reprint originalu - Ljubljana: Akademsko založba, 1936.]
- Rotar, Janez, 1996: **Balade Petrice Kerempuha Miroslava Krleže in vprašanje poliglosije**. In *Zbornik predavanj: XXXII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24.6.-13.7.1996*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. s. 157-174.

- Rupel, Mirko, 1966: **Slovenski protestantski pisci**. [2. doplněné vydání] Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Rychlík, Jan - Perenčević, Milan, 2007: **Dějiny Chorvatska**. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Sajovic, Tomaž, 1987: **Jezikostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij)**. In Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 335-348.
- Samardžija, Marko - Selak, Ante, 2001: **Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti**. Zagreb: Pergamena.
- de Saussure, Ferdinand, 1996: **Kurs obecné lingvistiky**. Praha: Academia.
- Sesar, Dubravka, 1996: **Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika**. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Skok, Joža, 1985: **Kajkavski kontekst hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća**. Čakovec: RO Zrinski, Zavod za znanost o književnosti filozofskog fakulteta Zagreb.
- Skok, Joža, 1990: **Varaždinska kontesa i poetesa Katarina Patačić**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 235-247.
- Slodnjak, Anton, 1968: **Slovensko slovstvo**. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Srb, Vladimír, 2004: **1000 let obyvateľstva českých zemí**. Praha: Univerzita Karlova.
- Stabej, Marko, 1997: **Slovenski pesniški kezik med Prešernom in moderno**. Doktorska disertacija. Mentorica Breda Pogorelec. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Stabej, Marko, 1998: **Oblikovanje knjižnega jezika v 19. stoletju med narodno enotnostjo in socialno razločevalnostjo**. In *Zbornik predavanj: XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29.6.-18.7.1998*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1998. s. 19-34.
- Stipčević, Aleksandar, 2006: **Povijest knjige**. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šesták, Miroslav et al., 1998: **Dějiny jihoslovanských zemí**. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Šimečková, Alena, 1996: **O němčině pro Čechy**. Praha: H&H.
- Šišić, Ferdo, 1975: **Pregled povijesti hrvatskoga naroda**. [4. vydání, uspořádal Trpimir Macan.] Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

- Šojat, Antun, 1971: **Kratki navuk jezičnice horvatske (Jezik stare kajkavske književnosti)**. In: KAJ, IV, č. 10. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1971. s. 81-96.
- Šojat, Antun, 1975: **Kajkavsko narječje kako književni medij u starijem razdoblju hrvatske književnosti**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 30-37.
- Šojat, Antun, 1988: **O jeziku pjesmarica „Cithara octochorda“**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 144-150.
- Šojat, Antun, 1991: **Kulturno-jezične značajke pavlinskog zbornika (1644)**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 287-295.
- Šojat, Olga, 1977a: **Hrvatski kajkavski pisci I. Druga polovina 16. stoljeća**. [Pet stoljeća hrvatske književnosti 15/I.] Zagreb: Matica hrvatska.
- Šojat, Olga, 1977b: **Hrvatski kajkavski pisci II. 17. stoljeće**. [Pet stoljeća hrvatske književnosti 15/II.] Zagreb: Matica hrvatska.
- Šojat, Olga, 1977c: **Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma**. In: Hrvatski kajkavski pisci I. Druga polovina 16. stoljeća. Zagreb: Matica hrvatska, 1977. s. 11-69.
- Težak, Stjepko, 1988: **Kajkavski dijalekt i književni jezik**. In *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini. Krapina: Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, 1993. s. 132-143.
- Težak, Stjepko, 1999: **Uloga kajkavskoga narječja u razvoju hrvatskoga standardnog jezika**. In: KAJ, XXXII, č. 4-5. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1999. s. 59-70.
- Toporišič, Jože, 1987: **Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja**. In *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, s. 233-252.
- Tretera, Ivo, 2002: **Nástin dějin evropského myšlení**. Praha: Paseka.
- Vančura, Vladislav, 1972: **Jak čist**. In: *Řád nové tvorby* (eds. M. Blahynka - Š. Vlašín). Praha: Svoboda, s. 197-211.
- Vlašín, Štěpán, et al., 1984: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.
- Voit, Petr, 2007: **Encyklopedie knihy**. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově.

- Vončina, Josip, 1976: **Zrinski, Frankopan, Vitezović**. Izabrana djela. [Pet stoljeća hrvatske književnosti 17.] Zagreb: Matica hrvatska.
- Vončina, Josip, 1977: **Analize starih hrvatskih pisaca**. Split: Čakavski sabor.
- Vončina, Josip, 1988: **Jezična baština**. Split: Književni krug.
- Vončina, Josip, 1993: **Preporodni jezični temelji**. Zagreb: Matica hrvatska.
- [kolektiv autorů] 2003: **Všeobecná encyklopedie universum 3**. [elektronická verze] Praha: Euromedia.
- Zečević, Vesna, 1996: **Hrvatsko-slovenski jezični odnosi**. In *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999. s. 269-276.
- Žagar, Mateo, 1994: **Senjski trijumf pomičnih slova**. Zagreb: Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske.
- Žegarac Peharnik, Milan, 2003: **Mali tematski rječnik samoborskog kajkavskog govora**. Samobor: Samoborfest.